

ACTA
REGIAE SOCIETATIS SCIENTIARUM ET LITTERARUM
GOTHOBURGENSIS

Interdisciplinaria
20

Professionens liv

Om professionsbiografins variationer

Redaktör: Bo Lindberg

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället
GÖTEBORG

© Författarna och Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg, 2021

Distribution:

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg
Göteborgs universitetsbibliotek
Box 222, 405 30 Göteborg

ISBN 978-91-984647-4-0

ISSN 0347-4925

Rundqvists Boktryckeri AB, Göteborg, 2021

INNEHÅLL

<i>Anders Jarlert</i> : Professionsbiografen – en inledning	5
<i>Gunnar Ternhag</i> : Skrivna liv i musik – en berättelse	11
<i>Karin Sidén</i> : Att teckna en konstnärs liv och verk. Några reflektioner över konstnärsbiografen	25
<i>Oloph Bexell</i> : Herdaminnen. Prästbiografiska uppslagsverk under 250 år	37
<i>Kjell Å Modéer</i> : Rättens aktörer i biografier och självbiografier	53
<i>Jan Westin</i> : Duktig doktor eller nydanande forskare. Om levnadsteckningar och minnesord över läkare	71
<i>Bo Lindberg</i> : Forskarbiografen	89
<i>Annelie Drakman</i> : Självupppoffrande, sublim eller kul? Hur amerikanska fysiker framställde sitt yrke under 1900-talet och framåt	101
<i>Christina Carlsson Wetterberg</i> : Guldkorn och fallgropar. Reflektioner från den biografiska verkstaden	111
Symposieprogrammet	121
De medverkande	123

Professionsbiografen – en inledning

I sin inspirerande bok *Ind i biografien* (2015) presenterar den danska historikern Brigitte Possing åtta olika biografiska arketyper.¹ De är

- Spegelbiografen
- Hagiografen
- Personlighetsporträttet
- Den tolkande biografen
- Prismabiografen
- Liv-verk-tid-biografen
- Den polyfona biografen
- Den kollektiva biografen

Syftet med spegelbiografen är, säger Possing, didaktiskt. Läsaren skall spegla sig, inspireras eller döma. Föremålet fungerar som en moralisk förebild eller motbild.

Hagiografen är en utlöpare av spegelbiografen. I nutiden uppträder den oftast i sin motsatta form, som liksom hagiografen blandar myter och fakta, dvs. skurkografen, på engelska: "the villainography", eller som Oscar Wilde formulerade sig: "Formerly, we used to canonize our heroes. Today, we vulgarize them."

Personlighetsporträttet slog igenom i slutet av 1700-talet med James Boswells *The Life of Samuel Johnson*, baserad på ett hav av källor. Syftet är att förstå en människas karaktär, drivkrafter och navigationsinstrument. När Thomas Carlyle 1841 gav ut sina sex föreläsningar *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History* skrev han om hjälten som gudagestalt (Odin), profet (Muhammed), poet (Shakespeare och Dante), som präst (Luther), som lärd (Rousseau och Johnson) och som kung (Cromwell och Napoleon). Därmed är vi redan inne på åtminstone tre av ämnena i denna bok: biografier över författare, präster och lärda.

Den tolkande biografen vinklar det man menar vara de väsentligaste delarna av en persons liv, samtidigt som annat medvetet lämnas därhän. Den moderna livshistorien, introducerad av Lytton Strachey med *Eminent Victo-*

rians hör hit. Det gäller att avtäcka, avslöja, avmytologisera, analysera och nytänka biografien.

När syftet med den tolkande biografien utvidgas till att genom en historisk person se och berätta en större samhällshistoria blir den till prismabiografi.

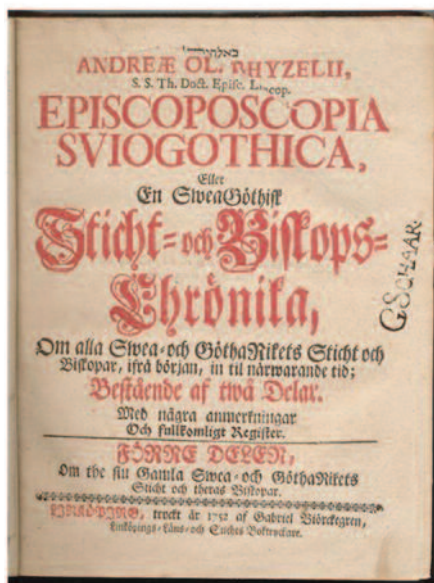
Syftet med liv-verk-tid-biografien är att förstå och förklara hur en stor personlighet både bar och förlöste ett större behov i sin tid.

Den polyfona biografien påminner oss om att vi kommer att få möta musikerbiografien. Syftet med polyfonin som biografisk arketyp är att berätta en personlighets liv och verk med flera stämmor, som både supplerar och motsäger varandra på ett sådant sätt att läsaren bjuds in i biografien.

Den kollektiva biografien, ibland kallad prosopografien, skriver biografi över flera personer av samma slag eller tillhörande samma sociala kategori, och undersöker gemensamma drag i en utvald historisk grupp. Därmed är vi direkt inne på professionsbiografien. Den har gamla, djupa och vittförgrenade rötter. De kyrkliga herdaminnena i Norden har de äldsta traditionerna, alltifrån de medeltida prästmötenas parentationer fram till Andreas Rhyzelius *Episcoposopia Sviogothica eller en Swea Göthisk Sticht- och Biskops-Chrönika* 1752. Det skulle dröja drygt 100 år innan herdaminnesgenren fick en stabil, källkritisk grund. Då hade de fått konkurrens av Johan Fredrik Sackléns ”Sveriges läkarehistoria ifrån konung Gustaf den I:s till närvarande tid”, som började komma ut 1822. Här i Göteborg räknade Kungl. Samhället som sin ledamot Lars Öberg som, förutom ett stort antal minnesteckningar här, publicerade ett par böcker med biografier från Läkarsällskapet och en liten skrift med ”Något om personerna bakom doktors- och systergatorna på Guldheden” (1979). Konstnärliga och vetenskapliga samfunds minnesteckningar skiljer sig emellertid från den större, lärda biografien av det slag som flera av de nationella akademierna lång tid efter föremålets död givit ut.

Ett problem som professionsbiografien har gemensamt med andra biografier är vad Karl Mannheim kallat generationslokaliseringen. Han talar om gemensamma erfarenheter, ett gemensamt öde, som förenar en generation, medan tillhörigheten till en biologisk generation inte förutsätter någon generationsmedvetenhet.² Konceptet kan tillämpas på präster som delat en väckelseerfarenhet, på jurister som tillhört en viss skolbildning, eller på naturvetare som delat forskningsmiljö kring en uppfinning.

Varianterna är många. Historikern Eva Österberg har lyft fram nätverksbiografien som en särskild variant av kollektivbiografien, motsatsen till tolkande biografi, d.v.s. den ackumulerande biografien, eller den postmoderna antibio-

1752 utkom "Episcoposcopia Sviogothica eller en Swea Göthisk Sticht- och Biskops-Chrönika", författad av Andreas Olavi Rhyzelius.

grafin, som utgår från att människan inte är helgjuten utan ologisk och inkonsekvent.³

Finns det en professionsbiografins kris? Ser vi till det lilla formatet är en sådan kris uppenbar. I dagstidningarnas minnesrunor får vi numera ofta – i stället för den skildrades professionella insatser och samspelet mellan personlighet och profession – nöja oss med minnen från golfbanan, kalasen eller turistresorna. I andra minnesrunor möter vi endast familjens version av ett minne, som därigenom ofta effektivt avskärmas från både professionens och personlighetens problem. Ser vi däremot till det större formatet är det tydligt att professionsbiografen lever och utvecklas i dialog med de vetenskaps- och vittnerhetsområden den behandlar. Såväl i detta större format som i mera banala kortbiografier äger det rum ett samspel eller motspel med den biograf som gör en annan människas liv till en biografisk berättelse.

Att i ett och samma sammanhang behandla olika aspekter på professionsbiografin ter sig naturligt i en akademi som främjar och presenterar såväl vetenskap som vitterhet. Brigitte Possing påminner om, att konsten att skriva biografi både är en konst, som kan jämföras med andra konstarter, och ett fackfält som kräver distans, reflexion, systematik och etisk sans,⁴ just den kombination som utgör Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhällets i Göteborgs livsluft. Det betyder inte att biografins svårigheter försvinner. Jag har själv i mitt arbete med Göteborgs stifts herdaminne 1621–1999 erfarit vad Possing beskriver så: ju kortare tid som har gått efter protagonistens död, ju försiktigare bör man gå fram, oavsett vilka den biograferades ”hemligheter” är. Har vederbörande däremot varit död sedan flera generationer, kan biografen bli tydligare. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg, att för professionsbiografin handlar det främst om den biograferades offentliga verksamhet, men speglad i människan bakom verket.

En särskild frestelse för den som skriver professionsbiografi kan vara att anta att det i ett liv existerar en baksida och en framsida. Ingemar Nilsson, ledamot av Kungl. Samhället, skriver att det som fattas som baksidan inte behöver vara mer autentiskt än framsidan. Människan bakom masken bär också på en mask.⁵

Professionsbiografin skiljer sig däremot från många andra slags biografier. I min biografi om *Drottning Victoria – ur ett inre liv* (2012) har jag framhållit att teori och metod från existentiella biografier över författare eller vetenskapsmän inte utan vidare kan

överföras till andra personer. De metodiska problemen är andra, eftersom det biografierade föremålets relation till sina texter är annorlunda: den kan vara både komplex och reflekterande, men på ett annat sätt än hos den som medvetet skrivit för en större publik. Motsvarande gäller för konst och musik.⁶

Att skriva livet handlar också om att skriva döden. Det kan göras formelartat, i

Tonsättaren Anton Webern (1883–1945).

enlighet med hur en luthersk prästs dödsbädd borde se ut, eller som kontrast till läkarens tidigare professionsverksamhet, eller bara som en parentes, vilket kan säga mer om författaren än om föremålet. Döden kan också förstoras och bli utgångspunkten för en metabiografi, som när Gert Jonke låter tonsättaren Anton Weberns död inleda och överskugga det biografiska stoffet: ”Im September 1945 wurde Dr. Anton Webern vom US-Armee-Koch R.N. Bell erschossen, der im September 1955 starb.”, en händelse som Wilhelm W. He-mecker kallar ”das absurde Ende des Komponisten”.⁷

Brigitte Possing talar om den biografiska triangeln, d.v.s. biograf (subjekt), protagonist (objekt) och publik (läsare).⁸ I detta arbete gäller det att, som Michael King understrukt, inte låta det förgångna och dess huvudpersoner bli figurer i ett nostalgiskt skådespel, utan en mångfald av olika referenspunkter, som kan ge nutidens människor en förnimmelse av att de har ett förgånget att orientera sig med, ett förgånget som kan ge mening, legitimitet och fantasi till att skapa framtiden i – både inom professionen och bredvid den. Om människor inte upplever att de har något förgånget, utan lever i en sensationsdominerad kultur, där enbart nutiden gäller, skulle det vara svårare att tro på en framtid. Och om människor saknar framtidstro och kunskap om det förgångna, är det mindre sannolikt, att de kan leva sina liv som socialt ansvariga medborgare.⁹ Hennes ord får en särskild relief av den pågående pandemin.

Vi kan också vända på perspektivet och säga att det nu vi lever i är betydligt längre än det ögonblick vi kallar idag. Vi behöver alltså inte vara fångar i det just nu närvarande, eller som påven Johannes Paulus II uttryckte det: ”Aujourd’hui, nous nous sentons souvent prisonniers du présent: comme si l’homme avait perdu la conscience de faire parti d’une histoire qui le précède et qui le suit”, alltså: ”Idag känner vi oss ofta som fångar i nuet. Det är som om människan hade tappat sitt medvetande om att vara en del av en historia som föregår och följer efter henne.”¹⁰

Kan man syssla med något sådant

Johannes Paulus II.

som professionsbiografin medan världen tyngs av en pandemi? Att söka förstå människan i hennes professionella verksamhet, antingen det är som författare eller som jurist, som naturvetare eller som musiker, är särskilt viktigt i tider av nöd och svårigheter, där professionerna på olika sätt både efterfrågas och ifrågasätts. Professionsbiografin fokuserar på det som man på teologiskt språk kallar vår kallelse, och hur den praktiseras i spänningsfältet mellan kompetens, ideal och behov. Pandemin har därför snarast aktualiserat behovet av presentation av och reflektion över professionsbiografin.

Referenser

- 1 Brigitte Possing, Ind i biografien. København 2015, 89–111.
- 2 Karl Mannheim, ”Das Problem der Generationen” i Karl Mannheim, *Wissenssoziologie*. Auswahl aus dem Werk. Berlin 1964, 542.
- 3 Eva Österberg, ”Individen i historien. En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault”, i: *Det roliga börjar hela tiden. Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*. Stockholm 1996, 326 ff.
- 4 Possing 2015, 201.
- 5 Ingemar Nilsson, ”Att skriva biografi: Biografins hermeneutik”, i *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* (red. Sune Åkerman, Ronny Ambjörnsson, Pär Ringby. Stockholm 1997), 209.
- 6 Anders Jarlert, *Drottning Victoria – ur ett inre liv. En existentiell biografi*. Stockholm 2012, 337.
- 7 Wilhelm W. Hemecker, „Anton Weberns Tod. Eine Metabiographie von Gert Jonke“, i *Spiegel und Maske. Konstruktionen biographischer Wahrheit*. Hgg. V. Bernhard Fetz und Hannes Schweiger. (Profile. Magazin des Österreichischen Literaturarchivs der Österreichischen Nationalbibliothek 9.Jg.). Wien 2006, 160.
- 8 Possing 2015, 216.
- 9 Possing 2015, 242.
- 10 *Oriental Lumen 8: Apostolic letter Oriental Lumen of the Supreme Pontiff John Paul II to the Bishops, Clergy and Faithful to mark the Centenary of Orientalium Dignitas of Pope Leo XIII, May 2, 1995.*

Skrivna liv i musik – en berättelse

Den som söker upp musikavdelningen i en bokhandel finner att den är ganska liten och att den i regel är perifert placerad. Redan efter denna inledande mening är det dags för en slutsats: landets boklådor överlever inte med försäljning av musikböcker.

Avdelningen med musikböcker är liten i jämförelse med musikens närvaro i den moderna människans liv. Musiken strömmar emot oss från skärmar av alla slag, den hörs i butiker och gallerior, på idrottsevenemang och andra publika sammanhang. Vi kan kort sagt inte värja oss från den. Många går därutöver runt i tillvaron med en privat musiklyssning genom hörlurar (jfr Ternhag 2009:11 ff). Musikens ökande närvaro går också att mäta i pengar. 2019 omsatte musikbranschen – enligt branschorganisationen *Musiksverige* – 12,2 miljarder kronor, och hade på fem år vuxit med 40 procent. Som jämförelse kan sägas att bokbranschen 2018 – enligt rapporten *Boken 2018 – marknaden, trender, analyser* (Wikberg 2018) – omsatte drygt 4 miljarder kronor. Musikbranschen är alltså ungefär tre gånger så stor i kronor räknat.

Insikten om disproportionen mellan musikens utbredning och musikavdelningens relativa litenhet i en bokhandel leder till nästa slutsats: musikälskare gillar inte att läsa böcker om musik. Det räcker långt för dem med att lyssna.

Låt oss trots det titta närmare på musikavdelningen i bokhandeln, där vi står kvar. Den vanligaste uppdelningen består av en hylla med böcker om populärmusik och en hylla med böcker om all annan musik. Den fördelningen speglar populärmusikens övertag – ekonomiskt, medialt, publikt – gentemot alla andra musikaliska genrer. Böckerna om populärmusik är nästan alla på engelska och handlar om globalt kända artister och band. Också de fåtaliga böckerna om svenska artister och band kan vara på engelska. Med få undantag handlar det om biografier – hit räknar jag också böcker om band som i regel har biografins kronologiska form. Biografierna är rikligt illustrerade, på gränsen till bilderböcker. Det är tydligt att populärmusiken har visuella uttryck som är lika viktiga för mottagaren som det audiella. Biografiernas

dominans bland böcker om populärmusik säger att när lyssnarna vill läsa, tar de gärna del av artisternas – och bandens – öden.

Jag behöver kanske inte påpeka att nästan ingen av de populärmusikaliska biografierna är författade av artisterna själva. Precis som med idrottsbiografier är populärmusikens biografier spökskrivna. Ibland kan man få leta ganska länge, innan man hittar författarnamnet. Det är i varje fall ingen regel att författarnamnet förekommer på omslagets första sida, där artistnamnet å andra sidan gärna står i största möjliga storlek, gärna i form av en logotyp.

En annan iakttagelse: biografierna om populärmusikens stora gestalter behandlar nästan uteslutande levande personer. Biografierna ingår faktiskt i det som brukar kallas merchandise – tillsammans med bandtröjor, hoodies, affischer, halsdukar och annat som vanligen säljs i samband med konserter. Merchandise ger artister värdefulla sidoinkomster, men bidrar också till att bygga artisternas varumärken. Biografierna har också dessa funktioner.

Om vi nu närmar oss avdelningen med musikböcker om andra genrer än populärmusik ser vi för det första att böckerna bildar en påfallande heterogen mängd. Inte bara blandningen av genretillhörigheter ligger bakom det intrycket. Fördelningen mellan bokgenrer bidrar också till den relativa brokigheten. Biografier, översiktsböcker, läromedel och handböcker, något enstaka vetenskapligt verk, vissamlingar och annat gör att böckerna i hyllan faktiskt inte har så mycket med varandra att göra – mer än att på något sätt handla om musik. Den som står där och bläddrar igenom mängden får låta bok efter bok passera, innan han eller hon hittar något som passar hans eller hennes musiksmak – och läsvanor.

Biografier finns som nämnt i avdelningen med musikböcker om andra genrer än populärmusik, men mer eller mindre alltid om konstmusikens tonsättare. De internationella storheterna dominerar: Bach, Mozart, Beethoven och några större operatonsättare. Ofta är dessa biografier på engelska, några modiga förlag kan då och då låta göra översättningar, även om det var länge sedan det skedde. Svenska originalbiografier om konstmusikens största namn är sällsynta – Åke Holmqvists magnifika bok om Beethoven från 2012 vill jag gärna nämna. Det går annars decennier och mer därtill mellan sådana försök. Jag kan faktiskt bara påminna mig Folke H Törnbloms introducerande böcker om Mozart, Beethoven, Tjajkovskij, Wagner och Grieg från 1940-talet och Stig Jacobssons biografi om Dmitri Sjostakovitj från 1983. Till skillnad från historikern Åke Holmqvists Beethovenbok vilar ingen av dessa på

primärkällor, måste jag berätta utan att nedvärdera dessa kollegers ambitioner. Biografier om svenska tonsättare är fåtaliga, men till dem tänker jag snart återkomma.

Det är nu dags att gå ut ur bokhandeln, hur trivsamt det än är att läsa bokryggar och dra ut en och annan bok för närmare beskådan. I stället för närseendet framför hyllorna är det tid för att utnyttja längre perspektiv. Och det är trots allt lättare att skaffa sig utomhus.

Vi ska vända oss mot historien. En musikvetare har nämligen en särskild relation till tonsättarbiografier, eftersom det var med sådana – bland annat – som den moderna musikforskningen tog sin början. Allting startade på 1820-talet med upptäckten av den historiska repertoaren; dittills hade man bara framfört samtida musik. För att kunna spela den äldre musiken behövdes nya

utgåvor av verken, eftersom det inte gick att spela och sjunga direkt från de gamla musikalierna. Men man behövde också veta mer om gångna tiders musikaliska verk och det är här som skrivandet av tonsättarbiografier blir aktuellt. Vilka var de som komponerat de nyupptäckta verken? I vilka sammanhang levde och verkade de? Och hur var musikalivet under deras tid?

Den första tonsättarbiografien från den här formativa epoken var Otto Jahns biografi i fyra band om Wolfgang Amadeus Mozart från 1856–1859, för övrigt utgiven på svenska redan 1865, om än i reducerat format. Strax därefter kom Friedrich Crysanders biografi om Georg Friedrich Händel i tre band (1858–1867). Levnadsskildringar om Haydn och Beethoven

Den tyske musikhistorikern och -filologen Otto Jahn (1813–1869) var egentligen arkeolog, verksam vid flera universitet. Hans musikintresse ledde honom till stora insatser också på musikens område. Han grundade Bach-Gesellschaft 1850 för utgivning av kritiska editioner av Johann Sebastian Bachs verk. Och han skrev den monumentala biografien över Wolfgang Amadeus Mozarts liv – fyra band, utgivna 1856–59. Foto Wikimedia Commons.

följde sedan. I sin välkända introduktion till musikvetenskapen från 1973 skriver Uppsalaprofessorn Ingmar Bengtsson att dessa tidiga tonsättarbiografier ”är utförda med en dittills okänd grundlighet och källkritisk akribi, som når sin höjdpunkt i Spittas Bach-monografi” (Bengtsson 1973:74). Bengtsson syftar på Philip Spittas klassiska tvåbandsverk om Johann Sebastian Bach från 1873–1880. Alla dessa böcker skrevs på tyska av tyska musikhistoriker och gavs ut i Tyskland, är det bäst att förtydliga. Samtliga böcker har kommit ut i senare upplagor, flera så sent som på 1960-talet. De översattes kort efter utgivningen till andra europeiska språk. Biografierna är med andra ord mycket spridda – i både tid och rum.

Lägg märke till urvalet av biograferade namn, det är precis de tonsättare som sedan dess varit de stora namnen i konsertprogram, fonogram, radio- och tv-konserter och inte minst i högre musikutbildning. Den ställningen som kanontonsättare har dessa tidiga biografier inte bara bidragit till att skapa, utan också till att bibehålla. Men inte nog med det. Dessa biografier från 1800-talets andra hälft har dessutom format den definitiva bilden av dessa stora tonsättare. Det hjälper föga vad senare tiders musikhistoriker har bidragit med vad gäller andra synpunkter på dessa kanonnamn.¹ Det är huvudsakligen pionjärbiografiernas uppfattningar som man ser och hör återgivna i konsertkommentar, på skivkonvolut och i radioannonser.

Den tjeckisk-amerikanske musiketnologen Bruno Nettle (1995) har skrivit en läsvärd bok om sin egen arbetsplats, en musikhögskola i Mellanvästern. Han liknar den vid en prästutbildning, där studenterna genom flitigt övande ska komma närmare de ouppnåeliga, gudalika mästarna. Och där det högre syftet är att föra dyrkan av mästarna vidare. Konsertsalens rad av byster på de stora tonsättarna ser han som ett panteon, inför vilken den centrala riten utövas.

De tidiga tonsättarbiografierna är i det här ljuset centrala för upphöjelsen av dessa tonsättarnamn. Levnadsskildringarna är om inte gudasagor, så åtminstone hagiografier. Och sådana varken ifrågasätter eller ändrar man. Det förklarar i så fall de många senare upplagorna och de många översättningarna. Det vore väl annars rimligt att dessa fundament skulle utmanas av nya biografier med nya värderingar och nya perspektiv. Sådana utgåvor finns förstås, utförda av senare musikhistoriker, men de tidiga tonsättarbiografiernas ställning har de inte lyckats rubba. Det klassiska musiklivet har sega strukturer, kan man lugnt säga. Och det gäller för övrigt inte bara de kanoniserade tonsättarna och deras lika kanoniserade verk.

Det känns angeläget att i det här sammanhanget också säga något om svenska tonsättarbiografier. Pionjären i vårt land är en sedan länge bortglömd skriftställare, *Adolf Hillman* (1844–1933, om denne, se Amenius 1971–73, Hillman 2015). Den språkkunnige Hillman borde vara mest känd som introduktör av spansk litteratur, men hade också ett stort musikintresse. Han skrev i mogen ålder introducerande biografier om en rad internationellt ryktbara tonsättare: Mozart (1917), Brahms (1916), Chopin (1919), Mendelsohn (1919) och Schubert (1922). Adolf Hillman översatte också tyskspråkiga biografier om Beethoven (1916) och Liszt (1918). Hillmans egna tonsättarbiografier ska inte jämföras med de nyss nämnda tyska pionjärschildringarna. Hans böcker är i jämförelse med dem inte särskilt omfattande och bygger heller inte på primärkällor. Men de tillkom i den våg av intresse för de stora tonsättarna som de tidiga tonsättarbiografierna skapade. Därför kan Hillmans böcker omtalas i samma sammanhang.

Adolf Hillmans namn är också värt att nämna för en annan insats. 1920 publicerade han nämligen den första biografien om Franz Berwald, vilken möjligen är den första biografien om en svensk tonsättare. ”Vår störste tonskald”, som Hillman kallar honom. Berwald var visserligen omskriven tidigare, av bland annat Ludvig Norman, Leonard Höjjer och Adolf Lindgren (Ternhag 2016:108f), men i kortare format. Det blev Hillman som i ord målade det helfigursporträtt av Franz Berwald som senare levnadstecknare utgått ifrån. Till skillnad från arbetet med de internationellt välkända tonsättarna fanns ingen rik litteratur om Berwald att hämta uppgifter ur. Adolf Hillman fick därför kontakta Berwalds släktingar för att få tag i källmaterial och tonsättarens verk. Boken om Franz Berwald – ”kannte [Hillmans] största insats som biografiförfattare” (Hillman

Den svenska pionjären vad gäller tonsättarbiografier är den idag mindre kände skriftställaren och översättaren Adolf Hillman (1844–1933). Foto från 1914, från Göran Hillman.

2015:164) – bygger på det material och de minnen som sonen Hjalmar Berwald och sondottern, den framstående pianisten Astrid Berwald försåg författaren med.

Den första svenska tonsättarbiografen på vetenskaplig grund är, mig veterligt, Gunnar Jeansons doktorsavhandling från 1926, framlagd vid dåvarande Stockholms högskola: *August Söderman – en svensk tonsättares liv och verk* (om denna, se Dahlstedt 1986:107 ff). Jeansons studie har säkert befäst Södermans ställning i svensk musikhistoria, men har inte tillnärmelsevis haft samma betydelse som de tyska pionjärbiografierna. Idag står bara några få verk ur August Södermans mycket omfattande produktion på konsertprogrammen: bröllopsmarschen ur skådespelet *Bröllopet på Ulfåsa*, hans *Andliga sånger* för blandad kör och orgel samt förstås manskörssviten *Ett bondbröllop*. Jeanson skrev för övrigt en mer populärt hållen biografi om Gunnar Wennerberg som musiker tre år senare.

Det finns – mig bekant – ingen musikforskare som efter Gunnar Jeanson har disputerat på en tonsättarbiografi.² Biografen som vetenskapligt gesällprov är liksom ingenting som man vinner akademiska segrar med.³ Däremot finns

ett antal vetenskapliga tonsättarbiografier av svenska musikforskare, varav de flesta har skrivits efter disputationen då det möjligen känns mindre laddat att följa den biografiska formen. Storverket är utan tvekan Bo Wallners *Wilhelm Stenhammar och hans tid*, 1–3 (1991) som sammanfattar decenniernas umgänge med huvudpersonens

Elfrida Andrée (1841–1929) vid orgeln i Göteborgs domkyrka, där hon var verksam från 1867 till sin bortgång. Eva Öhrströms bok om hennes liv och verk (1999) är den första biografen om en svensk kvinnlig tonsättare. Foto: Olga Rinman, ur Hvar 8 dag. Årg. 5, N:r 29.

musik. Om Stenhammars samtida Hugo Alfvén kan man läsa i Lennart Hedwalls huvudsakligen biografiskt utplagda bok från 1973. Eva Öhrströms biografi om organisten och tonsättaren Elfrida André (1999) är den första om en kvinnlig komponist och har betytt åtskilligt för att Andrées verk numera spelas relativt flitigt. Laila Barkefors har skrivit en biografi om den egensinnige tonsättaren och musikpedagogen Knut Brodin (2006) – Brodin är numera mest känd som förste tonsättare av Lennart Hellsings barnpoesi. Barkefors ska äras för att ha rest ett biografiskt monument över en tonsättare som finns utanför kanon. Om Wilhelm Peterson-Berger, tonsättaren och musikkritikern, har Henrik Karlsson skrivit en biografi (2013) som är idéhistoriskt anlagd. Jag vill också gärna lägga till Erik Kjellbergs biografi om jazzmusikern Jan Johansson (2009) som jag rekommenderar för dess välgjorda beskrivningar av huvudpersonens oförglömliga musik.⁴

Om populärmusikens biografier behandlar levande gestalter, är det tvärtom med vetenskapliga biografier om musiker. Där är huvudpersonerna alltid avlidna – och perspektivet är historiskt, om än ibland något eller några decennier långt.

Det är, som framgått av utgivningsåren ovan, ganska långt mellan svenska tonsättarbiografier. Den insikten låg bakom Kungl. Musikaliska Akademiens initiativ att beställa böcker om svenska kompositörer, relativt kortfattade, liv- och- verk, lätta att läsa, men skrivna med vetenskapliga krav. Hittills har 16 böcker kommit ut, den första om Hilding Rosenberg (2006), den senaste om Laura Netzelt (2020).⁵

Låt oss nu lämna den långa blicken på tonsättarbiografiernas bokhyllor och i stället ta några steg från bokhandeln för att tänka högt kring några dilemman som författare av musikerbiografier möter.

Först några ord om författarens val av person att biografiera – och här handlar det inte bara om musikens yrkesutövare. Det ligger i uppgiftens natur att författaren väljer att skriva om en person med verklig lyskraft (jfr Ternhag 1999:98f). Ingen ägnar så mycket arbetstid åt en mindre personlighet. Den utvalda personen ska helst vara känd för en vidare krets för att boken ska väcka intresse.

Att studieobjektet är välkänt, innebär förväntningar på författaren. Mellan raderna finns en önskan att författaren ska förklara huvudpersonens storhet, men också presentera okända sidor hos honom eller henne. En biografi ska således både understryka huvudpersonens betydelse och riva ner delar av

hans eller hennes fasad. En bok eller artikel som bara hyllar sin huvudperson riskerar att kallas okritisk. Den danska historikern Birgitte Possing (2011:33) säger drastiskt att biografier ”er værst, når de er kedelige, *forherligende* eller enøjede” (min kursivering). Men med alltför många avslöjande av dubiösa sidor kanske läsaren frågar sig om författaren verkligen uppskattar sin huvudperson. Varför har författaren i så fall gett sig på uppgiften att utforma en biografi?

Vidare ingår i förutsättningarna – och nu talar jag bara om musikerbiografier – att författaren måste älska den biograferade personens musik. Det är den passionen som väcker idén om en biografi, det är den passionen som driver arbetet och det är den passionen som författaren vill förmedla till läsaren. Inom musikvetenskapen brukar vi ibland säga att först är man ett fan, sedan blir man en forskare. Den ordningsföljden gäller också, menar jag, för författare av musikerbiografier. Vad gäller de båda ingredienserna liv och verk har författaren här definitivt sitt engagemang i verket, i varierande utsträckning i livet.

Den emotionella relationen till huvudpersonens musik är förstås i första hand en tillgång i skrivarbetet. Passionen ligger som en inspirerande glöd i botten på det mödosamma knoget med att skapa texten. Och ska i bästa fall färga formuleringarna. För mig som läsare får musikbeskrivningarna gärna ta större plats än berättelsen om huvudpersonens liv – i varje fall om författaren lyckas omvandla sin passion till en medryckande text om den älskade musiken. Det är ju först och främst för musikens skull och för möjligheten att få en djupare insikt i den som jag läser boken.

Men passionen kan också göra författaren blind och partisk, som i alla andra passioner. Redan valet att skriva om en viss musiker innebär i någon mening ett ställningstagande för musikskaparens verk. Det beslutet kan i förlängningen leda till att musiken behandlas okritiskt, helt enkelt för att författaren identifierar sig med sin huvudperson.⁶

Efter denna fundering om urvalet av personer att biografera, några ord om liv-och-verk, dessa båda delar av en biograferad persons historia som läsaren förväntar sig finns mellan pärnarna. Man ser det förresten redan i underrubriken till flera framställningar. Och de båda perspektiven är obligatoriska: det går inte att skriva en livshistoria om en musiker utan att behandla musiken, på samma sätt som det inte går att behandla musiken utan att samtidigt skriva in personen i handlingen.

Förutsättningen för integreringen av liv-och-verk är det ömsesidiga beroendet: livssituationen har betydelse för verket, och verket påverkar livssituationen. I det enskilda fallet kanske detta inte är så tydligt, men utgångspunkten för biografiförfattaren måste ändå vara att följa impulserna åt båda hållen. Det är inte bara livet som föder verk.

En del författare av musikerbiografier har löst upp sambandet mellan liv-och-verk genom att disponera sin bok i två delar: först personens liv, där verkens tillkomstsammanhang ändå behandlas, och därefter en verkgenomgång som kan vara antingen kronologisk eller systematisk (jfr Jensen 1995:5). Den ordningen är tacksam för läsaren. Berättelsen om musikerns liv stoppar inte upp för att verken ska beskrivas och tolkas, och verkgenomgången kan faktiskt användas som en Koncertföreläsning. Men priset är ändå att legeringen mellan liv och verk löses upp.

Genom musikhistorien har sambandet mellan liv och verk sett olika ut – och jag talar nu om tonsättarrollen genom tiderna. Före den romantiska epoken skrev tonsättare mestadels musikaliska verk på beställning. Tonsättarens eget liv hade ganska lite att göra med verkens utformning, åtminstone vederbörandes privatliv. Verken kom till för att det behövdes musik till en ceremoni, en fest, en kyrklig högtid eller liknande. Hur tonsättarens mådde eller hade det därhemma speglas inte i partituret. Den biografierande författaren måste förstås skildra sammanhangen kring ett verks tillkomst, men det är nästan aldrig värt att gå på djupet ifråga om tonsättarens livssituation.

Helt annorlunda är det under den för musikens del långa romantiska epoken. Där finns i regel förklarande samband mellan liv och verk som biografen måste söka upp. Och det är här som biografitraditionen hämtar sin näring.

I vår tid är sambandet åter utan större betydelse som förklaringsfaktor. Och verken är därmed intressantare än musikskaparens liv. Den danske musikhistorikern Jørgen I Jensen uttrycker förändringen på ett elegant sätt:

Vi kan nu se at værkene selv er begivenheder i komponistens liv. De behøver ikke at være udtryk for – eller ligefrem en passiv spejling af – erfaringer, men er selv erfaringer. (Jensen 1995:5)

Slutsatsen av detta konstaterande borde vara att biografier om vår tids musiker inte är motiverade. Ändå skrivs det då och då sådana. Men verken tar i dem större plats än musikernas liv. Ibland kan man till och med få intrycket att en samtida tonsättare liv skildras ganska pliktskyldigt.

En fråga om framställnings sättet handlar om notexempel eller inte – detta är min tredje punkt. Musikvetare är förstås vana att kommunicera med likasinnade, och kan därför gärna använda notexempel i sina texter. Men musikerbiografier har en bredare läsekrets, vilket gör att författaren måste räkna med att många inte är notläsare – eller åtminstone inte kan läsa harmoniserade citat med behållning. Hur göra i sådana fall? Inkludera notexempel med risk att skriva över huvudet på många läsare? Eller undvika notexempel och därmed göra texten fattigare? Varje biografiförfattare – och hans/hennes förlag

278

Her. vån - da och Nar-strands för - tvif - lan e - vin - ner - lig de dö-ma mig ar - ma!

Vni I *pp* *cresc.* *f* *p*

Vni II *p* *dim.*

Viola *p* *dim.*

Vle div. *f* *p*

Celli div. *f* *p*

Bassi *f* *p*

Några takter från Epilogen i Wilhelm Stenhammars opera Tirfing, uruppförd på Stockholmsoperan den 8 december 1898. Den kvinnliga huvudpersonen Hervardur (Hervor) sjunger till orkesterns stråkar. Notskrift: Anders Wiklund.

Om detta hade varit ett notexempel till en text om den aktuella operan, hade den notkunnige läsaren kunnat avläsa tonart, tonalitet, harmonik, dynamik och inte minst instrumentering (hos violin 2, altfioler och celli är stämmorna som synes delade, s k divisi). En del kan läsa notbilden och höra hur citatet klingar i huvudet. Andra kan överföra partitursidan, eller delar av den, till en pianosats, men behöver då kunna läsa tre klaver: diskantklav (eller G-klav), altklav (C-klav) och basklav (F-klav).

– måste ta ställning i detta vägval, dessutom i början av skrivarbetet. Till saken hör att musik är svår att beskriva i ord; det blir lätt tekniskt och tråkigt, för att inte säga obegripligt. Att sträcka sig efter adjektiv och metaforer hjälper sällan. Musikvetare – och notläsande musiker – emellan är välvalda notexempel därför idealiskt.

Bland författare till biografier om konstnärligt verksamma personer är musikkörfattarna ensamma om detta dilemma. De som skriver om bildkonstnärer kan inkludera bilder på de biograferade personernas verk. Författarbiografier har alltid rikligt med citat ur huvudpersonernas texter. De som behandlar skådespelare eller filmregissörer står inför ett liknande problem, eftersom det inte går att i texten lägga in huvudpersonernas yrkesutövning. Men det finns inga symbolspråk liknande musikens noter. Dansares biografier kan visserligen använda så kallad Laban-notation för att avbilda steg rörelser, men få kan tolka sådana med behållning. Nej, författare till musikerbiografier är verkligen ensamma om sitt dilemma.

För Musikaliska Akademiens nyss nämnda serie med tonsättarbiografier togs redan från början beslutet att texterna inte fick innehålla notexempel – främst för att böckerna i sin helhet ska vara begripliga för den allmänna konsertpubliken. Några författare har knorrat över den förutsättningen, vet jag, liksom några kolleger musikvetare som läst utgåvor i denna föredömliga satsning (se t. ex. Ander 2010:135). Men merparten läsare har nog aldrig märkt att böckerna saknar detta slags illustrationer, än mindre funderat över varför noter uteslutits.

Bläddrar man i nyss nämnda musikerbiografier syns det att författarna tänkt lite olika, men att alla ändå valt att inkludera notexempel. Musikaliska akademiens bokserie avviker alltså genom sin konsekventa hållning. Flera har rikligt med citat ur musikaliska verk, och fordrar därför att läsaren ska ha god notläsningsförmåga. Men Laila Barkefors har varit påfallande återhållsam med notexempel i sin bok om Knut Brodin – förmodligen för att fler läsare än de riktigt notvana ska ha god behållning av texten. I Erik Kjellbergs biografi om Jan Johansson finns visserligen gott om notexempel, men texten om musiken är skriven så att läsare med dålig notläsningsförmåga faktiskt får ut något ändå. Man får tänka sig att författarna föreställer sig bokens läsekrets och låter dess notkunnighet avgöra hur och om notexempel ska följa texten. Det finns ingen en gemensam lösning på problemet.

Vi har nu befunnit oss bra länge i bokhandeln och strax utanför den. Tiden har rusat iväg utan att vi märkt det, vilket gärna sker i böckers goda sällskap

– eller rättare sagt i goda böckers sällskap. Det är därför hög tid att gå vidare och tänka på något annat än skrivna liv i musik.

Noter

- 1 “Our present-day perceptions of the lives of prominent musical figures of the past were largely formed by the cultural and political assumptions of nineteenth-century biographers, whose followers have been happy with both the premises and the politics”, skriver den kanadensiska musikforskaren Jolanta T. Pekacz (2004:42) kritiskt om de “stora” och tidiga tonsättarbiografiernas betydelse.
- 2 Ett undantag skulle kunna vara min egen avhandling från 1992 om storspelmannen Hjort Anders från Bingsjö, eftersom han också komponerade en del. Louise Eulaus avhandling *Ulf Björlin - dirigenten, kompositören, arrangören* (2009) är ett gränsfall, men presenterar ändå Björlins liv i ett inledande kapitel, varefter hon behandlar de tre verksamhetsfält som underrubriken nämner.
- 3 ”I jämförelse med flera andra humanistiska discipliners utvecklingar av ’avhandlingsformatet’ är musikvetenskapen allmänt mycket konventionell”, skriver Henrik Karlsson (2007:112) när han efterlyser tonsättar- och musikerbiografier som avhandlingsämnen. Jfr Henrik Rosengrens (2011:81f) diskussion om biografier som avhandlingsämnen inom historievetenskapen och Birgitte Possings (2011:39) resonemang om biografiskt inriktade doktorsavhandlingar i historieämnet i Danmark.
- 4 Uppräkningen rymmer bara ett urval. Utöver de nämnda finns bland annat Axel Helmers *Ture Rangström – liv och verk i samspel* (1999), Laila Barkefors *Allan Pettersson – en tonsättare liv och verk* (1999), Christina Mattssons *Lille Bror Söderlundh – tonsättare och viskompositör* (2000), Lennart Hedwalls *Oscar Byström – ett svenskt musikeröde från 1800-talet* (2003), Hans Åstrands *Joseph Martin Kraus – den mest betydande gustavianske musikpersonligheten* (2011), Lennart Hedwalls och Carl-Gunnar Åhléns *Patos och tradition – en bok om och med dirigenten Tor Mann* (2011), Eva Öhrströms *Adolf Fredrik Lindblad – en tonsättare och hans vänner* (2016).
- 5 Serien, som rekommenderas till alla med intresse för svensk komponerad musik, omfattar för närvarande biografier om Hilding Rosenberg (2006), Lars-Johan Werle (2007), Ingvar Lidholm (2007), Lars-Erik Larsson (2008), Bo Nilsson (2009), Emil Sjögren (2009), Eduard Tubin (2011), Sven-David Sandström (2012), Anders Eliasson (2012), Bo Linde (2013), Allan Pettersson (2014), Gösta Nystroem (2016), Moses Pergament (2016), Daniel Börtz (2017), Karin Rehnqvist (2018), Wilhelm Stenhammar (2019), Sven-Erik Bäck (2020) och Laura Netzel (2020).
- 6 Henrik Rosengren (2011:88 ff) resonerar om biografiförfattarens identifikation gentemot sin huvudperson i termer av ”etiskt ansvar”.

Litteratur

- Amenius, Ragnar 1971–73: "Adolf Hillman." *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 19. [<https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13602>]
- Ander, Ove 2010: "Emil Sjögren." *Svensk tidskrift för musikkforskning*, 2010, s. 134–135.
- Bengtsson, Ingmar 1973: *Musikvetenskap. En översikt*. Stockholm: Esselte Studium.
- Dahlstedt, Sten 1986: *Fakta & förnuft. Svensk akademisk musikkforskning 1909–1941*. Diss. Uppsala.
- Hillman, Göran 2015: *Adolf Hillman: från motvillig grosshandlare till mångsidig skriftställare*. Järfälla.
- Jensen, Jørgen I 1995: "Liv og værk. Om musikkbiografi." *Liv, verk och tid. – till biografiskrivandets renässans*. Stockholm: Kungl. Musikaliska Akademien.
- Karlsson, Henrik 2007: "Tonsättarbiografier." *Svensk tidskrift för musikkforskning*, 2007, s. 111–114.
- Nettl, Bruno 1995: *Heartland excursions: ethnomusicological reflections on schools of music*. Urbana: Univ. of Illinois Press.
- Pekacz, Jolanta T. 2004: "Memory, history and meaning: Musical biography and its discontents." *Journal of musicological research*, 23(1), January–March, 2004, s. 39–80.
- Posing, Birgitte 2011: "Et kritisk blik på biografien." Rosengren, Henrik & Östling, Johan (red.), *Med livet som insats. Biografien som humanistisk genre*. Lund: Sekel bokförlag, s. 33–50.
- Rosengren, Henrik 2011: "Biografien – den humanistiska vetenskapens primat." Rosengren, Henrik & Östling, Johan (red.), *Med livet som insats. Biografien som humanistisk genre*. Lund: Sekel bokförlag, s. 81–92
- Ternhag, Gunnar 1999: "I fyra år levde jag tillsammans med en annan man." Några tankar om konsten att skriva om en annan person." *Svensk tidskrift för musikkforskning*, 1999, s. 95–107.
- Ternhag, Gunnar 2009: *Vad är det jag hör? Analys av musikinspelningar*. Göteborg: Bo Ejeby Förlag.
- Ternhag, Gunnar 2016: "I huvudrollen: Franz Berwald. En eftertext." Ternhag, Gunnar (red.), *Franz Berwald – belysningar och reflektioner*. (Kungl. Musikaliska akademiens skriftserie nr 137.) Stockholm/Möklinta: Gidlunds förlag, s. 107–114.
- Wikberg, Erik 2018: *Boken 2018 – marknaden, trender, analyser*. Rapport från Svenska bokhandlareföreningen och Svenska förläggareföreningen. Stockholm.

Att teckna en konstnärs liv och verk

Några reflektioner över konstnärsbiografin som genre

Den intressante konstnären, tillika Göteborgskoloristen Nils Nilsson (1901–1949) var år 1997 föremål för en akademisk avhandling, som framlades på Konstvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Författaren Jeff Werner, numera professor i konstvetenskap vid Stockholms universitet, inleder sin avhandling med följande, för denna konferens tankeväckande frågeställning:

”Är det möjligt att på fullaste allvar och med den vetenskapliga hedern i behåll skriva en akademisk avhandling i form av en biografi?”¹

Den frågeställningen var, enligt författaren, en tankens följeslagare under hela avhandlingsarbetet och den fick – kan man sluta sig till – till sist ett jakande svar i och med avhandlingens färdigställande men också genom en i publikationen intressant fördiskussion om såväl konstnärsbiografins förtjänster som om dess tillkortakommanden.² Det senare med fokus på de teoretiska och metodiska problemen som kan kopplas till den konstnärsbiografiska genren och till ett tolkningsperspektiv där liv ses i relation till verk, och där biografens roll i förhållande till själva subjektet för levnadsbeskrivningen kan vara nog så komplicerad. En grundläggande aspekt i de senare årens ifrågasättanden av konstnärsbiografin har sär-

Nils Nilsson (1901–1949), Självpporträtt med anemoner, Olja på duk, 65 x 54 cm, Inv.nr. HG 37, Göteborgs Konstmuseum

skilt handlat om synen på konstens och konstverkets autonomi. Att konstverk kan studeras och tolkas helt i sin egen rätt, utan biografiska samband, är också sedan länge ett etablerat synsätt inom konstvetenskapen. Formalanalytiska perspektiv, ikonografiska och ikonologiska analyser samt konstsociologiska, mentalitetshistoriska och semiotiska infallsvinklar, är några exempel på tolkningsmetoder där konstnärerna bakom de studerade verken fört en mer eller mindre undanskymd tillvaro.

Den diskussion som Jeff Werner för om konstnärsbiografen i sin avhandling från 1990-talet, låg väl i tiden och tog sin utgångspunkt i den då senaste forskningen på området. Referenser ges i Werners avhandling till ett flertal kända forskare som närmat sig ämnet, däribland Roland Barthes, Pierre Bourdieu och Michel Foucault.³ En återkommande kritik hos dessa och andra författare har bland annat handlat om ett i biografisammanhang ofta förekommande mytskapande och en romantisering av konstnärsrollen, men också om en mer eller mindre ensidig tolkning av konstverk där dessa betraktats i relation till de av biografen specifikt utvalda händelserna i en konstnärs liv. Dessa händelser har i konstnärsbiografier ofta beskrivits ur ett evolutionistiskt perspektiv, och som ingående i ett linjärt pågående skeende. En kritik som också framförts kretsar kring en hos biografen subjektivt upplevd personlighet, eller ett psyke, hos den konstnär vars liv och verk beskrivs.

När avhandlingen om konstnären Nils Nilsson skrevs på 1990-talet hade ett flertal företrädare för postmodernismen och poststrukturalismen redan omvärderat inte bara konstnärsbiografen som genre utan även konstbegreppet, konstnärsrollen och konstvärldens mekanismer.⁴ Detta sammantaget gav näring åt en mer allmän omvärdering av konstnärsbiografen inom den vetenskapliga sfären. I den diskussion som uppstod fanns även de som kom att framhålla konstnärsbiografins många förtjänster.⁵

Det man ur ett efterhandsperspektiv kan konstatera är att konstnärsbiografen alltjämt är en både viktig och livaktig genre och metod inom konstvetenskapen och därmed kopplade fält på konstens område. Konstnärsbiografins påverkan på museivärlden är betydande och framgår bland annat av presentationssätten och innehållen i många monografiska utställningar med tillhörande kataloger. Sammantaget har det biografiska tolkningsperspektivet även bidragit till formerandet av en konsthistorisk kanon, som förts fram både i konsthistoriska översiktsverk och i det sätt på vilket konstverk historiskt sett exponerats på museer.⁶ Ett tydligt exempel utgör den svit av målade medaljongporträtt från 1800-talets mitt som pryder den övre trapphallen i det av

den tyske arkitekten Friedrich August Stülers ritade Nationalmuseum, och som föreställer ett urval då framhållna konstnärer alltifrån antikens Apelles till Rafael och Tizian.⁷ De konstnärer som lyfts fram i medaljongporträtten återfanns många av dem även som upphovsmän bakom visade verk i äldre tiders museala samlingspresentationer, där alltifrån gipser efter antika mästerverk till verk av kända konstnärer från renässansen, barocken och senare epoker presenterades. I en sådan konsthistorisk kanon dominerar de manliga konstnärerna, något som även gäller konstnärsbiografier från äldre tider. Det är först från 1970-talet som den biografiska genren i något större omfattning kommit att inkludera även kvinnliga konstnärer.⁸

Konstnärsbiografien som genre, oavsett om den skildrat manliga eller kvinnliga konstnärers liv och verk, har också genererat böcker av vitt skilda slag och med skiftande kvalitet. I vissa konstnärsbiografier har fiktion blandats ohämmat med fakta, och direkta citat med anekdoter. Ett känt exempel utgör Irving Stones publikt populära men också kritiserade biografi från 1934 om Vincent Van Gogh med titeln *Life and lust*. Stones biografi utkom översatt till svenska redan 1935, och då som *Han som älskade livet*. Idag publiceras det rikligt av livsverksbiografier om enskilda konstnärer, men också så kallade psykobiografier och biografier med kontextuell hållning.⁹ En genomgång av de senare årens framlagda avhandlingar vid svenska universitet visar dock att konstnärsbiografien idag inte hör till en särskilt populär genre och metod bland yngre forskare. Att konstnärsbiografien, dess teoretiska och metodiska problem till trots, ändå fyller en mycket viktig funktion för forskning om konst och enskilda konstnärskap står klart. Inte minst levnadsbeskrivningar till vilka olika kontexter av historiskt och sociologiskt slag ingår i förhållande till verk och biografi, framstår som intressanta. Grundliga genomgångar av arkivaliska källor, däribland konstnärsbrev, dagboksanteckningar och recensioner presenterade i konstnärsbiografisk form, kan bidra till att teckna inte bara en intressant bild av ett enskilt konstnärskap utan även av skilda tiders konstliv, konstscener, konstströmningar och konstuppfattningar.

En historisk tillbakablick

Beskrivningar av konstnärers liv och verk, och av relationen däremellan, finner man tidigt i ett antal bevarade skrifter från antiken. Mest känd är Plinius d.ä:s encyklopediska framställning *Naturalis Historia*, skriven mellan åren omkring 77-79 e. Kr. I Plinius verk ingår beskrivningar av såväl bildkonstens

födelse i Grekland som anekdoter om enskilda konstnärers insatser, då sedda och bedömda särskilt i relation till naturimitationen som rådande ideal. Bildkonsten beskrivs i den innehållsrika delen *Om mineralriket*, d.v.s. i böckerna 33-37, där enskilda konstnärer och deras motivval behandlas men också olika material inom måleri, skulptur och byggnadskonst.¹⁰ Romaren Plinius utgår ytterst från grekiska förebilder, som genom bokens försorg blivit fragmentariskt kända.

Det kom att dröja till renässansen innan man kan tala om en mer omfattande sammanställning av konstnärsbiografier och det med konstnären, arkitekten och konstkritikern Giorgio Vasari (född i Arezzo 1511 och död 1574) som författare. Vasari var under sin levnad en uppmärksammad och flitigt anlitad konstnär, både för sitt staffilmåleri och al frescomåleri men

också som arkitekt.¹¹ Det senare bland annat med den långa korridor, eller loggia, vid Uffizierna i Florens som förbinder Palazzo Vecchio med Palazzo Pitti. Vasari var viss tid elev till Michelangelo och han var vän med såväl denne som med Rafael och Tizian. År 1550 utkom Vasaris än idag mycket kända sammanställning av berömda italienska renässanskonstnärers liv, med titeln *Vite de più eccellenti pittori, scultori ed architetti*.¹² En annan mer utvidgad utgåva utkom 1568. Långt senare kom den ut på nytt, däribland 1759 i Rom med noter av Giovanni Bottari, i Siena 1791-94 och i Florens

Giorgio Vasari (1511–1574), *Frontispis, Le vite de più eccellenti pittori, scultori ed architetti, Vol.1, Florens 1568*

1832-38, 1846-57 samt 1878-85. I Norden utkom Vasaris berömda bok första gången i dansk översättning 1907, och på svenska 1926.¹³

Vasaris skrift inleds med ungrenässanskonstnärer som Giovanni Cimabue, Niccolo och Giovanni Pisano och Giotto och avslutas i band 1 med Michelangelo och Tizian från den så kallade högrenässansen. Totalt ingår i volym 1 av den svenska utgåvan 30 konstnärer, medan det i del 2 upptas 38 konstnärer, varav Giorgio Vasari själv är en.¹⁴ Om den sistnämnda är en självbiografi utgörs övriga av professionsbiografier om andra konstnärer, varav vissa var vänner och samtida med biografen och andra hörde till en äldre generation. Beskrivningarna av liv och verk utgörs av information om födelseort, uppväxt, barndom, utbildning och av biografen utvalda viktiga händelser i den studerades liv, fram till bortgång och eftermäle. Viktiga verk har selektivt valts ut och inplacerats i livsberättelserna. Beskrivningarna kryddas med biografens och andras omdömen om kvalitet, grad av naturillusion, måleriteknik, kolorit mm. Vasaris målade beskrivningar har ibland kritiserats för att innehålla otillförlitliga kronologiska uppgifter samt för att blanda muntliga traditioner, hörsägen och anekdoter med egna, ibland förutfattade, bedömningar färgade av antipatier eller sympatier för de konstnärer som tas upp. Upplägget av levnadsbeskrivningarna utmärks även av en evolutionistisk och linjär syn på den konstnärliga utvecklingen från ungrenässansen till högrenässansen, av vilken den sistnämnda utgör en slags kulmen på en av biografen omhuldad konstsyn. Detta till trots ger de färgstarka beskrivningarna på många sätt intressanta inblickar dels i biografens preferenser på konst och konstnärskap, dels i olika konstnärers liv. Även förhållandena mellan konstnär och beställare och synen på skilda konstriktningar under Vasaris livstid, beskrivs på ett intresseväckande sätt i flera av framställningarna.

Giorgio Vasaris *Vite* kom att få många efterföljare, däribland i den flamändske konstnären och konstskriftsställaren Karel van Manders levnadsbeskrivningar av betydande konstnärer från antiken samt av italienska, holländska och tyska konstnärer. Hans sammanställning av konstnärsbiografier i sex delar, populärt kallad *Het Schilder-Boeck*, utkom i en första utgåva i Haarlem i Holland 1604.¹⁵ Van Manders konstnärsbiografier fick en efterföljare i den tyske konstnären och konstskriftsställaren Joachim von Sandrarts beskrivningar av tyska och italienska konstnärer i *Teutsche Academie der Bau-, Bild- und Mahlerey-Künste*, som utgavs i Nürnberg mellan åren 1675 och 1679.¹⁶ Som en parentes kan nämnas att den i Sverige verksamme konstnären och hovmålaren David Klöcker Ehrenstrahl, född i Hamburg 1628

och död i Stockholm 1698, tillägnats en levnadsbeskrivning i Sandrarts digra publikation.

Vasaris levnadsbeskrivningar blev, som framgår ovan, början på en rik flora av konstnårsbiografier under nästkommande århundraden. En vidareutveckling av samlingsverk med konstnårsbiografier blev de konstnårslexikon som alltså ges ut, om än dessa utmärks av mer kortfattad och faktainriktad information om livsbetingelser och verk från vaggan till graven. *Thieme-Becker Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von Antike bis zu Gegenwart* i 43 volymer från åren 1907 till 1962, *Bénézits Dictionnaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs* i fjorton band och *Svenskt konstnårslexikon*, utgiven på Allhems Förlag mellan åren 1952-1967, är några exempel på standardverk i genren.

Från det sena 1800-talet och fram till idag har det publicerats ett stort antal biografier över enskilda konstnärer, däribland i Sverige. Om de äldre biografierna ofta skrevs av konstnärer och konstskriftsställare, ibland i nära anslutning till de beskrivna konstnärernas liv, övertogs författandet nu alltmer av konst- och kulturhistoriker.

En fallstudie – Konstnårsbiografier om Carl Fredrik Hill

Ett svenskt konstnärskap som varit föremål för ett flertal konstnårsbiografier över tid, alltså sedan 1900-talets början fram till idag, är Carl Fredrik Hill. Hill, som föddes i Lund 1849 och gick bort i samma stad 1911, har kommit att bli föremål för såväl livsverksbiografier, psykobiografier som biografier med kontextuell hållning.¹⁷ Som en direkt följd av en utställning om Hill på Nationalmuseum 1999, fick undertecknad glädjen att några år senare publicera en biografi om konstnären.¹⁸ Lika som i utställningen är konsten där i fokus, med levnadsbeskrivningen som en viktig klangbotten. Konstnårsbiografien utkom 2003 på Raster förlag och var den första i en serie av konstnårsbiografier om betydande svenska konstnärskap såsom Ernst Josephson, Carl Larsson, Bruno Liljefors och Alexander Roslin. Inför mitt arbete om Hills konstnärskap, och utställningen som föregick den, fick jag möjlighet att reflektera över hur och med vilka perspektiv som Carl Fredrik Hills liv och verk beskrivits tidigare, och vad jag själv eventuellt skulle kunna bidra med. Jag hade också under flera års tid gått igenom Hills kvarlåtenskap i form av efterlämnade målningar, teckningar och skissböcker i både offentlig och privat ägo. Hills efterlämnade skriftliga verk, däribland *Det stora Versmanuskriptet*

Carl Fredrik Hill (1849–1911), Väg med popplar, 1876/77, Olja på duk, 60 x 49 cm, W282, Prins Eugens Waldemarsudde

och konstnärsvägar, hörde också till det undersökta materialet.

Den första och mer omfattande beskrivningen av Carl Fredrik Hills liv och verk utkom redan 1926, 15 år efter konstnärens bortgång.¹⁹ En kortare minnesteckning av samme författare, som skrevs vid konstnärens bortgång 1911, föregick biografien.²⁰ Författaren Adolf Anderberg var en konsthistoriker från Lund som även ägnat sig åt medeltidskonst och disputerat på ämnet Skånes medeltida triumfkrucifix 1915. Anderberg fick via Carl Fredrik Hills systersyster, Hedda Hill och Marie-Louise Klason, tillgång till efterlämnade brev och

annat arkivmaterial av vikt för biografiskrivandet. Han fick även tillgång till muntliga beskrivningar om Hill från dennes systrar och andra personer som varit i konstnärens direkta närhet. Den första biografien om Hill från 1926 kom Adolf Anderberg att senare följa upp med en än mer omfattande biografi om konstnären 1951, utgiven på Allhems Förlag. Det är värt att notera att den konst som Hill skapade efter ett mentalt sammanbrott i en paranoid schizofren psykos inte behandlades av Anderberg, varken i biografien från 1926 eller i den från 1951. I den senare låter han istället Lennart Hagerf, psykiatriskt inriktad och författare till flera konstnärers levnadsbeskrivningar, ta upp Hills sena verk under rubriken *Synpunkter på sjukdomsårens produktion*. Att Anderberg i sitt biografiskrivande låter sina egna preferenser på Hills konstnärskap dominera, där måleriet från Frankrike före sjukdomsutbrottet framhålls framför den sena konstnärliga produktionen, står klart. I ett förord till levnadsbeskrivningen från 1951 redogör han för denna sin ståndpunkt och om ambitionen att uppvärdera Hills måleri samt nedtona de senare årens konstnärliga produktion. Han skriver även där att han valt ut de dramatiska händelserna i Hills liv och att han låter dessa kopplas till de verk som beskrivs.

Anderbergs biografier, som utgick från grundliga inventeringar och studier av Hills måleri och av de platser där konstnären verkat som landskapsmålare i Sverige och Frankrike, saknar båda nothänvisningar. Citat ur brev och dagböcker och skriftliga uttalanden från konstnärsvänner, blandas med egna reflektioner. Anderbergs biografier är med detta sagt ändå både medryckande och intresseväckande, och de betraktas än idag som standardverk för kunskapen om Hills liv och verk. Att noter och fullständiga källhänvisningar saknas i hans biografier, något som tyvärr ofta är fallet med konstnärsbiografier från samma tid, innebär naturligen svårigheter med att både spåra och ta del av de brev och andra källor som Anderberg så rikligt refererar till. Biografen Anderberg lär till sin son ha överlämnat en stor del av det arkivmaterial han använt sig av för sina båda böcker. Förgäves har många forskare därefter försökt att få tillgång till detta värdefulla källmaterial.

Om Anderbergs håg stod till Carl Fredrik Hills landskapsmåleri, särskilt från tiden 1873 – 1877, kom flera andra forskare att senare lägga särskild vikt vid verken tillkomna efter konstnärens mentala sammanbrott. En orsak var dels att det då ännu var ett i stor utsträckning utforskat område, dels att psykologiska perspektiv på konst, liv och verk då låg i tiden. Till de forskare som utgick från ett sjukdomsperspektiv i tolkningen av liv och verk hörde Nils Lindhagen, som i sina analyser på 1970-talet valde att studera Hills verk ut-

ifrån ett psykoanalytiskt perspektiv.²¹ Lindhagens psykobiografiska förhållningssätt kan sägas vara helt i linje med det intresse som vid tiden fanns för konstnärskap och kreativitet, sett i relation till psykisk sjukdom.²² Lindhagens forskning kom att få efterföljare, men också att starkt ifrågasättas. Professor Sten Åke Nilsson, som är den konsthistoriker som i modern tid bidragit med flest djupgående tolkningar av Hills konst, hör till kritikerna.²³ Nilsson har valt att särskilt tolka Hills sena verk med inriktning på ikonografi och konstnärliga inspirationskällor, de senare hämtade från konsthistoriska referenser och kontexter med kopplingar till bland annat de böcker och tidskrifter som fanns i biblioteket i konstnärens barndomshem i Lund.

I den biografi om konstnären som jag publicerade 2003 utgjorde receptionen av Hills verk och liv i konsthistorieskrivningen en av flera utgångspunkter. Som litterär presentationsform följde jag en i biografier ofta förekommande struktur, som inleds med födelse, familj och uppväxt, vidare över till de danande studieåren (i Hills fall på Konstakademien 1871–73), därefter till vistelserna i Frankrike, det mentala sammanbrottet, tiden på olika hospital över till de sena åren i barndomshemmet i Lund, fram till konstnärens död 1911. En beskrivning från vaggan till graven har i min biografi, liksom hos andra levnadstecknare, förenats med analyser av konstnärens verk från olika tider, om än dessa inte nödvändigtvis i mitt fall har relaterats till konstnärens liv utan även betraktats utifrån andra perspektiv.

Carl Fredrik Hill (1849–1911), Granskog, Färgkriteckning, 36,5 x 22,5 cm, W284, Prins Eugens Waldemarsudde

I inledningen till min biografi skriver jag om ambitionen att ”undvika en sentimentaliserings av konstnärens livsöde – av det utsatta, oförstådda konstnärsgenet och tanken att den psykiska sjukdomen var en källa till outsinlig kreativitet, oavlatligt avspeglad i konstnärens sena verk”.²⁴ Ytterligare en ambition som framhålls initialt är att se konstnärskapet som ett helt och inte som så ofta tidigare tvådelat, i en tydligt avgränsad period före sjukdomens utbrott och i en väsensskild period därefter. Ytterst utgick såväl mitt utställningsarbete som min biografi om Hill från en personlig fascination för det rika och uttrycksfulla konstnärskapet. En biografis engagemang för ett konstnärskap är ofta en förutsättning för tecknandet av en levnadsbeskrivning, men kan också ha sin problematik. Subjektiva val och bortval av både verk och livshändelser hör till vanligheterna i den konstnärsbiografiska genren och utgör både en oundviklighet, svårighet och ett privilegium i biografens tolkande arbete.

Slutord

Om förhållandet mellan liv, verk och person i den biografiska genren har Gunnar Eriksson skrivit en mycket intressant artikel med titeln "Att inte skilja på sak och person". Artikeln ingår i antologin *Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* från 1997.

Den här texten om konstnärsbiografien som genre, avslutas härmed med ett mycket tänkvärdt citat ur Gunnar Erikssons nyss nämnda artikel:

"Ju fler egenskaper vi kan påvisa hos en person desto mer personlig framträder den, trots att varje dess egenskap är av generell karaktär. Det är den rika kombinationen som gör individen. [...] Människan är som bekant ett samhällsligt djur, och därav följer att även individen, även den individuellaste av individer, är social. Kanske vad människan egentligen är, inte ligger inne i det inre mörkret utan ute i det av sociala krafter belysta fältet, kanske begreppen "inre" och "yttre" här är bitar av en metafor som leder oss vilse?"

Noter

- 1 Jeff Werner, *Nils Nilsson*, akademisk. avhandling, Konstvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg 1997, s. 10.
- 2 Ibid, s. 11-26.
- 3 Se bl.a. Roland Barthes, "La mort de l'auteur", *Oeuvres complètes* (red. Eric Marty), Paris 1994, s. 491-505, Pierre Bourdieu, "L'illusion biographique", *Actes de la Recherche*, 1968:62-63, s. 69-72 och Michel Foucault, "Qu'est-ce qu'un auteur?", *Dits et écrits* 1954-1988, bd 1, Paris 1994, s. 789-821.
- 4 Se förutom nämnda forskare i föregående not även Jacques Derrida, *Memoirs of the Blind: The Self-Portrait and Other Ruins*, Chicago och London 1993.
- 5 Se bl.a. Colin Eisler, "Every Artist Paints Himself: Art History as Biography and Autobiography", *Social Research*, 1987:1 854, s. 71-99.
- 6 Den 19 mars 2021 hölls en digital forskningsbaserad konferens på detta tema på Göteborgs konstmuseum som också i sina delar presenterats i publikationen *Kanon. Perspektiv på svensk konsthistorieskrivning* (red. Kristoffer Arvidsson & Martin Sundberg), Skiascope 10, Göteborgs Konstmuseum, Göteborg 2021.
- 7 Nationalmuseums starkt symbolladdade arkitektur, inredning och samlingspresentationer, analyseras av bl.a. Dan Karlholm, Karin Sidén och Maria Görts i publikationen *Konst kräver rum. Nationalmusei historia och framtid*, Nationalmusei skriftserie N.S. 17, Stockholm 2002.
- 8 På senare år har det utkommit ett flertal intressanta konstnårsbiografier om kvinnliga konstnärer, såsom Görel Cavalli-Björkmans båda biografier om Eva Bonnier (2013) och om Sigrid Hjertén (2017).
- 9 Kategoriseringarna av olika typer av konstnårsbiografier är hämtade dels från Gunnar Eriksson, "Att inte skilja på sak och person", ingår i *Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* (red. Ronny Ambjörnsson, Pär Ringby, Sune Åkerman), Stockholm 1997, 2. 103-120 samt Ira Bruce Nagel, *Biography: Fiction, Fact and Form*, London 1984. Den sistnämnda behandlar särskilt kontextuella biografier.
- 10 Plinius d.ä., *Om bildkonsten: Naturalis historia XXXIII-XXXVII*, (Paul Åströms förlag, översättare Bengt Ellenberg), Göteborg 1997.
- 11 Ett flertal biografier om Vasari har getts ut genom åren, däribland Gerd Blum, *Giorgio Vasari: der Erfinder der Renaissance: eine Biographie*, München 2011.
- 12 Ingrid D. Rowland and Noah Charney, *The collector of lives: Giorgio Vasari and the invention of art*, New York 2017.
- 13 Första utgåvan av Vasaris *Vite* utgavs med titeln *Berömda renässanskonstnärers liv*, översättning från italienska av Ellen Lundberg Nyblom, förlag Wahlström & Widstrand, Stockholm 1926. Den har därefter utkommit i nyutgåva, då i två band, 1984.
- 14 Se nyutgåva från Bokförlaget Pontes, Del I och II, Göteborg 1984.
- 15 Karel van Manders konstnårsbiografier med titeln *Den Grondt der Edel vry Schilder: konst: Waer in haer ghestalt, aerdt ende wesen, de leer-lustighe Jeught in*

verscheyen deelen in Rijm-dicht wort voor ghedragen, har getts ut i ett flertal nyutgåvor, däribland i engelsk översättning med titeln *The lives of the illustrious Netherlandish and German painters, from the first edition of the Schilder-Boeck* (1603-04), Doornspijk 1994-.

- 16 Joachim von Sandrart, *Teutsche Akademie von der edlen Bau-, Bild und Mahlerey-Künste...*, Nürnberg 1679. En efterföljare blev Arnold Houbrakens, *De Groote Schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen...*, Amsterdam 1718.
- 17 En översikt över litteratur om Hill ges i Karin Sidén, *Carl Fredrik Hill*, De stora mästarna, Nationalmuseum, Stockholm 2003. Av intresse att notera är att vid sidan av konsthistoriker, har även psykiatriker och författare som Gunnar Ekelöf, Erik Blomberg, Hjalmar Gullberg, Birgitta Trotzig och Artur Lundkvist skrivit om Hills konstnärskap.
- 18 *Carl Fredrik Hill* (red. Karin Sidén, författare Sten Åke Nilsson, Torsten Gunnarsson, Johan Cullberg, Karin Sidén), utställningskatalog, Nationalmuseum 1999 och Karin Sidén, Stockholm 2003.
- 19 Adolf Anderberg, *Carl Fredrik Hill. Hans liv och verk*, Föreningen Malmö Museivänners publikation, II, Malmö 1926.
- 20 Adolf Anderberg, "Carl Fredrik Hill 1849-1911", ingår i tidskriften *Konst och Konstnärer*, 1911.
- 21 Lindhagen publicerade sig rikligt om Hill, däribland i *Carl Fredrik Hill. Sjukdomsårens konst*, Malmö 1976, *Hill skaldar*, Stockholm 1980 och i artikeln "Carl Fredrik Hill i sjukdomen. Några bildkommentarer", *Konsten* 71, Stockholm 1971.
- 22 Se bl.a. Philip Sandblom, *Skapande och sjukdom. Hur lidande påverkar litteratur, konst och musik*, Södertälje 1983 (originaltitel *Creativity and disease: how illness affects literature, art and music*, Philadelphia 1982) och Louis A. Sass, *Madness and Modernism, Insanity in the Light of Modern Art, Literature and Thought*, Cambridge, Mass. & London 1992.
- 23 Sten Åke Nilsson har gett ut ett flertal böcker, utställningskataloger och artiklar om Hills konstnärskap. Till hans publikationer med biografisk inriktning om Hill hör bl. a. *Carl Fredrik Hill. Maximus Pictor*, utställningskatalog, Prins Eugens Waldemarsudde, Stockholm 2011.
- 24 Karin Sidén 2003, s.8.
- 25 Gunnar Eriksson 1997, s. 117.

Herdaminen

Prästbiografiska uppslagsverk under 250 år

'Herdaminne' är den etablerade benämningen på ett vetenskapligt grundat, personhistoriskt uppslagsverk omfattande samtliga präster i ett stift, ordnade först församlingsvis och därefter kronologiskt, vanligtvis från medeltiden (ibland reformationen) till nutiden, det vill säga till bokens utgivningsår. Prästerna återfinns på sina sluttjänster och det finns hänvisningar dit från alla de pastorat där de dessförinnan haft ordinarie tjänst. Det finns i dag moderna och vetenskapligt relevanta herdaminen för i stort sett alla svenska stift och de omfattar flera band. Skillnaden mot en stiftsmatrikel ligger främst i att en sådan speglar det aktuella personalbeståndet vid en viss specifik tidpunkt, medan herdaminnet har ett kronologiskt långdperspektiv. Stiftsmatriklarna – sådana har funnits sedan 1700-talet – hade på sin tid en viktig funktion att fylla, då de innehöll inte bara uppgifter om prästerskapet utan också om pastoratens klassifikation¹ och struktur, liksom prästgårdsjordbrukets materiella och ekonomiska förhållanden. Sådant var av vikt att veta när en präst blickade framåt i sin yrkesverksamhet och funderade på att söka ny tjänst.

Benämningen 'herdaminne' korresponderar med ordet 'kyrkoherde', d.v.s. församlingskyrkans herde, men har tappat sin kanske lite sentimentala klang av pastoral idyll. Ordet är en normal bibliografisk fackterm för denna litteraturgenre.

Uppgifterna i ett herdaminne omfattar för varje biograferad präst fullständigt namn, födelseort och -datum, föräldrar, dödsort och -datum, utförlig meritförteckning över utbildning och alla innehavda tjänster och uppdrag, uppgifter om hustru, barn och ofta även svärsöner, med födelse- och dödsdatum och yrkesangivelser. 1900-talsutgåvorna innehåller oftast porträtt av prästerna. I Lunds stift finns även en del prästfruar avbildade.² För äldre tider återges de oljeporträtt som finns i kyrkor eller i privata hem och för senare tid har fotografier samlats in. Därtill – och det är detta som också tydligt skiljer ett herdaminne från en biografisk prästmatrikel i allmänhet – finns för varje

avliden präst också en på olika källor byggd berättande framställning, som utifrån relevant material tecknar livsgärningen och karaktäriserar personen. Det finns därtill en bibliografi över prästernas tryckta skrifter, ofta mycket detaljerad. Ett herdaminne beskriver alltså prästerna och deras personlighet utifrån ett brett perspektiv, deras religiösa, kulturella och samhällliga insatser och sätter in dem i det sammanhang där de fanns. Man tycker sig ibland komma prästen ganska nära.³ Herdaminnena skiljer sig alltså på många punkter åt från andra liknande professionsbiografiska arbeten.

Minnesteckningar vid stiftens prästmöten

Herdaminnena vill så vederhäftigt som möjligt och utifrån prästbiografiernas perspektiv lägga en grund för vidare kyrkohistorisk forskning. Kyrkans historia är inte bara dess prästers, men den kan inte tänkas dem förutan. Där har herdaminnena sin primära funktion.

Som litteraturart är herdaminnena en för Sverige och Finland unik genre. Den är kopplad till traditionen, att vid stiftens vart sjätte år återkommande prästmöten parentera de sedan senaste prästmöte avlidna prästerna. I sin tur är detta en företeelse som leder sin historia tillbaka till medeltidens stiftssynoder där man erinrade om de senast bortgångna.⁴ Under frihetstiden och romantiken – med dess nyvaknade intresse för individen och det personliga – utvecklades seden att parentera i olika sammanhang, inte minst inom kulturella och vetenskapliga akademier och samfund, men också inom en del olika professioner. För kyrkans vidkommande började man under 1800-talet vid prästmötena att biografiskt minnesteckna de – som det kunde uttryckas – »mera framstående» präster, som avlidit sedan senaste möte.⁵ Detta förekom ännu vid mitten av 1900-talet i alla stift och lever alltjämt kvar på sina håll. Det är sedan mycket länge inte fråga om någon gradering av betydenheten, utan samtliga bortgångna minnestecknas, förutom sådana som direkt undanbett sig.⁶ Vid minnesgudstjänsten vid själva prästmötet läses därvid numera oftast bara några korta karaktäristiker upp, några få minuter om var och en. Antalet avlida per period kan röra sig om uppåt 70 eller 80. I t.ex. en akademi där det endast är fråga om några få bortgångna vid det årliga parentations-tillfället, kan den muntliga framställningen bli utförligare. I Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle utvecklade på sin tid den boksynte och lärde bibliotekarien J. Victor Johansson (1888–1967) minnestalen till ett förebildligt mästerskap.⁷

Utförliga minnesteckningar trycks i prästmötets officiella handlingar och utges vanligtvis också separat som en egen volym, som försäljs genom bokhandeln. Jag hade biskopens uppdrag att vara minnestecknare i Växjö stift under arton år och skrev då biografier över 228 präster. Dessa publicerades med sex års mellanrum i tre böcker, det blev tillhoppa strax över tusen sidor.⁸ I den uppgiften får man öva sig i att inkännande skildra också dem man själv inte kände. Sådana skildringar utgör idag basen för de senaste seklets personbeskrivande biografidel i herdaminnena.⁹ Men det kan inte stanna vid endast detta.

Det må här nämnas att när traditionen med minnesteckningar som ett inslag i prästmötet bröts i Skara stift 2002 uppdrog biskopen åt Skara stiftshistoriska sällskap att fortsätta med minnestecknandet. Sällskapet har sedan dess utgivit tre volymer.

Omfattande insamlingsarbete och källor på olika håll

För den prästbiografiska eller presbyteriologiska forskningen är församlingarnas och domkapitlens arkiv mycket viktiga källor. Men vad gäller själva domkapitelsprotokollen måste man komma ihåg att det där huvudsakligen är de på ena eller andra sättet krångliga prästerna som gör avtryck – och en och annan rätt frekvent. Här gäller om tillgången på källmaterial tyvärr det som Geijer sade om sin odalbonde, att ”hälsan tiger still”.

En annan och både säkrare och mera flödande källa för en beskrivning av prästernas gärning hittar vi i de ämbetsberättelser som de skulle göra upp inför varje biskopsvisitation och prästmöte. Där är det prästerna som talar om sig själva och sitt arbete. Det är fråga om ett på såväl den andliga verksamheten som den materiella förvaltningen och det sociala ansvarstagandet inriktat formulär som skulle fyllas i och frågor som skulle besvaras. Man hade att redogöra för hur församlingsarbetet bedrevs. Där kunde varje präst lyfta fram sina pastoralteologiska vägval och preferenser och fritt diskutera det allmänna tillståndet i församlingen. Detta ger ofta en god bild också av personen som för pennan.

Innan landsarkiven etablerats under 1900-talets första decennium fanns församlingarnas arkiv med material från äldsta tider och framåt på plats i varje socken. Genom arkivcentraliseringen har herdaminnesforskningen påtagligt underlättats och man behöver inte längre, som tidigare, lita till enskilda prästers benägenhet och beredvillighet att stå till tjänst med genealogiska

uppgifter och stämmoprotokoll från gångna tider eller kanske resa runt i socknarna. Men, som herdaminnesförfattaren i Linköping 1846 klagade över arkivbeståndet, »ovarsamheten och tiden, möglet och elden äro väldige förstörare».¹⁰

Under 1700-talet växte ett starkt lokalhistoriskt och topografiskt intresse fram. Många präster gav ut sådana skrifter. Studenterna vid universiteten uppmånades att för sina akademiska dissertationer göra lokalhistoriska undersökningar om förhållandena i sina hemorter. Det finns ett oräkneligt antal sådana tryckalster och de kan inte sällan lämna biografiska informationer, som kunnat ligga till grund för herdaminnesbiografier.

Biskopen i Linköping Andreas Rhyzelius (1677–1761) insåg kyrkoarkivens värde. Han sökte inspirera de övriga biskoparna och domkapitlen att anmoda prästerna runt om i landet att göra historisk-antikvariska anteckningar om sina socknar och upprätta utförliga, kronologiskt ordnade prästlängder (*series pastorum*) för sina pastorat. Hans tanke var att åstadkomma en för hela riket gemensam biografisk matrikel över prästerskapet från äldsta tid. Han var inspirerad av och ville gå vidare med företrädaren Haqvin Spegels (1645–1714) prästbiografiska insamlingsarbete, som resulterat i hans s.k. stora stiftsbok från 1690-talet. Rhyzelius kunde också bygga på 1500-talshandlingar i domkapitelsarkiven när han 1752 efter mer än trettio års arbete utgav sitt drygt 500 sidor omfattande verk *Episcoposopia Sviogothica* med bl.a. biografier över alla biskopar.¹¹ År 1729 hade lundaprofessorn Jacob Benzelius (1683–1747; sist ärkebiskop) sänt ut liknande frågelistor till prästerna i Lunds stift, där de bland annat anmodades göra upp listor över sina företrädare. Utifrån detta sammanställde han en idag endast delvis bevarad prästbiografisk skildring. Arbetet avstannade när han 1731 blev biskop i Göteborg.

Herdaminnesarbete i alla stift

Det äldsta svenska herdaminnet i mera precis mening utgavs med början 1771 när prosten Hans Jonæ Tunæus (1704–1778) publicerade sitt *Herdaminne eller Hernösands stifts präst-kronika*, vilket successivt, undångömt och med lång tidsutdräkt långt efter hans död trycktes i en topografisk beskrivning över Norrland.¹²

Vid prästmötet i Strängnäs 1768 hade biskopen Jacob Serenius (1700–1776) lanserat tanken på en »stiftshistoria». Han hade varit svensk präst i

London och säkert snappat upp idén därifrån.¹³ Oberoende av och sannolikt omedveten om norrlänningen Tunæus arbetade konrektorn vid trivialskolan i Strängnäs Nils Aurelius (1760–1810), som med domkapitlets tillskyndan år 1785 började utge ett herdaminne för Strängnäs stift, och därmed kan boktiteln sägas ha blivit stilbildande. Den var i början så obegriplig att den länge måste förses med en förklarande undertitel. Aurelius begränsade dock sina mödor till Södermanland. Arbetet fortsattes av prosten Jacob Engelbert Follén (1760–1838), som redan under sin tid som ung adjunkt i Närke och sedan som domkyrkosysselman började ett prästbiografiskt materialsamlade och som också fick ta del av andras excerpter. År 1817 utgav han vad som kallades *Nerikes herdaminne*.¹⁴ Ett herdaminne hade varit på tal redan i ett domkapitelscirkulär 1783.¹⁵ Aurelius säger själv i företalet till sin 800 sidor tjocka bok, att han arbetat mycket med denna och är glad över att nu »isen är bruten» och andra kan inspireras till efterföljd.

En förebild var en motsvarande bok över statliga ämbetsmän, som 1745 utgivits av sekreteraren i Riksarkivet Anders Anton von Stiernman (1695–1765) med titeln *Swea och Götha höfdingaminne*, d.v.s. minnen av landshövdingar och andra av de statliga ämbetsmännen.¹⁶ Också den innehåller fylliga uppgifter om karriär och familj.

Herdaminen utkom under mitten av 1800-talet i de flesta svenska stift. De var förstas utarbetade med den tidens svagt utbildade källkritik och de står sig knappast inför moderna forskares skarpögda blick. Många intresserade präster samlade uppgifter till stiftens personhistoria och dessa kunde nu sammanfogas, bearbetas och utvidgas för att bilda något helt. Men många gånger var det overifierade hörsägner som skrevs ned och familjeuppgifterna om barnen kan i dessa 1800-talsutgåvor ibland vara rätt knappa.

När under 1900-talet den moderna källkritiken etablerats blev det naturligt

Nils Aurelius herdaminne för Strängnäs stift.

att man i stiften önskade sig nya herdaminnen med säkrare uppgifter och uppdaterade till nutiden. Från att tidigare ha utgivits av stiftshistoriskt intresserade präster började herdaminnen nu – och ibland efter beslut vid prästmötet – inte sällan utges av idealistiskt biblioteksfolk eller av eljest kompetenta pensionärer med gott om tid för uppgiften och fallenhet för att läsa gammal handstil.

I Uppsala ärkestift hade prosten och tidigare teologidocenten Anders Michaël Fant (1763–1813) under sin tid som konsistorienotarie på 1780-talet samlat in ett omfattande material till ett herdaminne, vilket efter hans död hamnade i domkapitlets arkiv. Hans brorson, kyrkoherden Johan Eric Fant (1815–1869) hade en tid samma befattning vid domkapitlet. Han tog då fram farbroderns manuskript, à-jour-förde och utgav det tillsammans med biblioteksamanuensen och boktryckaren August Theodor Låstbom (1815–1845). Ett supplement utgavs 1893.¹⁷ Ärkebiskopen Erling Eidem (1880–1972) tog vid sitt första prästmöte 1934 initiativet till ett nytt herdaminne och en kommitté tillsattes. Efter mycket utdragna förberedelser kom arbetet omsider igång och man har sedan 1997 under ledning av kyrkohistoriedocenten Ragnar Norrman (1937–2019) snabbt utgivit elva moderna volymer. De bygger på ett synnerligen omfattande arkivarbete i ett brett perspektiv, utfört av lönebidragsarvoderade excerptister, som också hade att göra upp olika typer av register över de 5 000 präster i stiftet det är fråga om. Arbetet skedde innan persondatorer och ordbehandlare fanns i sinnevärlden. Även om den decenielånga källexcerpteringen idag anses avslutad återstår det ännu mycket arbete med många nya band.¹⁸ Inom projektet har också publicerats en serie med skolmatriklar från Uppsala katedralskola i fyra band. Norrman stod hän-givet i det stora projektets ledning under mer än 50 år. I jämförelse med ett konventionellt herdaminnesarbete har uppgiften vidgats till ett slags församlingshistoriker.¹⁹ Detta ansågs, tyvärr fåfängt, underlätta de nutida förtroendevaldas intresse för tryckningsanslag. Men man hade länge ett eget rum att arbeta i, först i många år på landsarkivet och därefter i stiftssamfällighetens hus. Bokverkets serietitel talar alltså också om ett *Stiftshistoriskt uppslagsverk*. Det slutliga författarskapet är uppdelat på flera händer.

I Göteborgs stift hade man också länge saknat ett modernt herdaminne. Det första kom på 1830-talet utgivet av bröderna Sven Peter Bexell (1775–1864) och Justus Gabriel Bexell (1784–1865), båda prostar i Halland. Några förarbeten kunde de inte falla tillbaka på. Under den förstnämndes vistande i Stockholm under flera riksdagar kunde han excerptera material i arkiven där.

Boken fick titeln *Göteborgs stifts Historia och Herdaminne* (1835). När lundaprofessorn Carl Wilhelm Skarstedt (1815–1908) under åren 1878–85 häftesvis gav ut ett nytt herdaminne hade han mera medvetet utnyttjat domkapitelsarkivet. Hans arbete kom i en andra oförändrad, men illustrerad upplaga 1948.²⁰ Ett modernt herdaminne började utges 2010 med professorn Anders Jarlert som huvudansvarig. Där har hittills fyra band utkommit i rask följd.²¹

Det första herdaminnet för Linköpings stift utgavs 1846–1847 av kyrkoherden Jacob Isac Håhl (1807–1865).²² Ett drygt halvsekel senare efterträddes det av en ny herdaminnessvit, utgiven 1915–43 av kyrkoherden Alfred Westerland (1849–1925) och komministern Axel Setterdahl (1856–1919) och efter deras död vidarefört av kontraktsprosten Erik Meurling (1879–1961).²³ Denna kom emellertid inte att fullbordas. Kontrakten i Vedbo, dvs. trakterna kring Eksjö och Tranås, samt tre församlingar i nuvarande Folkungabygdens pastorat saknas alltså. Ett kompletteringsarbete utfördes av fil. dr Björn Helmfrid (1915–1999), men har förblivit otryckt. Ett nytt herdaminne för 1900-talet är nu under tryckning och utges av prosten Sverker Ericsson.²⁴

Skara stift fick sitt första herdaminne i två band 1867–74, utgivna av kyrkoherden Janne Warholm (1817–1908) och som nytryckts i faksimil 1984. Det fick sedan supplement först för perioden 1871–1903 och därefter för 1850–1930. Skara stift har sedan länge ett mycket aktivt stiftshistoriskt sällskap, men tyvärr har man, till skillnad från andra stift, inte samlat sig till ett modernt herdaminnesarbete. Det visar hur personella resurser och tillgång till en myckenhet av tid är avgörande för arbetet.²⁵

I Västerås kom det första herdaminnet 1842–46, utgivet av prosten Johan Fredrik Muncktell (1764–1848). Det fick ett supplement 1880. Åren 1924–25 togs initiativ till att utge detta arbete i en ny och reviderad utgåva. När en kommitté tillsatts blev emellertid beslutat att ett helt nytt arbete skulle utges. Man valde att disponera detta epokvis och de första banden omfattar medeltiden och reformationstiden. Dessa utgavs 1939–49 av domkyrkosysslomanen Gunnar Ekström (1893–1990) och har sedan med kyrkoherden Gösta Hansson (1910–2002) som huvudansvarig fullföljts fram t.o.m. 1700-talet.²⁶

I Växjö stift hade biskopen Olaus Cavallius (1648–1708) år 1705 anmodat prästerskapet att till honom skicka in anteckningar om så många av sina företrädare som möjligt. Domkapitlets arkiv hade förstörts genom danskarnas härjningar under Kalmarkriget knappt hundra år tidigare. Trots flitigt materialsamlade på flera håll sedan dess hade vid 1900-talets ingång inget herdaminne utkommit i Växjö och otålig testator sökte sedermera skynda på det

hela. Ett sådant bokverk publicerades i åtta band 1921–34, i allt väsentligt utarbetat av komministern Gotthard Virdestam (1893–1937). Detta, liksom Bror Olsons nedannämnda arbete för Kalmar stift fullföljdes 2019 av teol. dr Owe Samuelsson genom en nära 600-sidig bok med utförliga *series pastorum*-listor m.m. fram till år 2001.²⁷

Ungefär samtidigt, 1923–26, och med ett supplement 2004, fick det nordligaste stiftet Härnösand sitt herdaminne i fyra band utgivet av överbibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Uppsala Leonard Bygdén (1844–1929).²⁸ Det omfattade även dagens Luleå stift och ersatte inte bara Tunæus' herdaminne utan ytterligare ett arbete från 1870-talet, utgivet av f.d. predikanten vid Ulriksdals invalidinrättning Jacob Fredrik Biberg (1813–1890). Liksom Bygdéns arbete var det uppställt pastoratsvis i alfabetisk följd, men bokstäverna S–Ö blev aldrig utgivna.²⁹ Men redan 1853 hade prosten Isak Grape (1779–1855) utgivit ett litet herdaminne för Lappmarken. Det utkom på nytt i faksimil 1982.³⁰

I Lund utgav prosten Severin Cavallin (1820–1886) stiftets första herdaminne i fem band 1854–58, där han i förordet utförligt presenterade och diskuterade sitt breda källmaterial. Ett storverk, också i yttre avseende, är därefter universitetsbibliotekarien Gunnar Carlquists (1889–1963) herdaminne för Lunds stift, efter hans död fullbordat av andra. Det utkom i sexton band 1948–2006. Med stiftets över 400 församlingar föreligger nästan 9 000 trycksidor prästbiografisk text.³¹

Redan från 1730-talet och framåt hade flera präster i det lilla Kalmar stift börjat samla material till ett herdaminne. Prosten Anders Löfman (1726–1799) hade i slutet av seklet långtgående planer på att utge ett *Minne af Calmar stifts prester från 1320 till 1798* och några ark provtrycktes till och med, men det hela avstannade genom hans död. Prosten Anders Fornander (1778–1828) på Öland gick vidare med detta arbete och liksom Bexell i Göteborgs stift kunde han under sin tid som riksdagsman arbeta i olika Stockholmsarkiv. Kammarkollegiet blev därvid en fyndgruva. Också han avled innan han blev färdig och materialet lämnades åter vidare. Med reverens till föregångarna markerad redan på titelbladet utgav prosten Nils Isak Löfgren (1797–1881) ett herdaminne i två band omfattande stiftets fastlandsdel och hans kollega Abraham Ahlquist (1794–1844) det tredje, med Ölandskontrakten. Efter den latinska texten på omslagen har deras arbete vanligen kallats *Clerus Calmariensis*. Biskopen i Kalmar Pehr Sjöbring (1819–1900) utgav ett supplementband 1885.³² Inspirerad av Virdestams ovan nämnda herdaminne för Växjö stift

tog prästmötet i Växjö 1934 – alltså samma år som frågan väcktes i Uppsala – initiativet till en fortsättning med det 1915 upphörda Kalmarstiftet. Sedan Virdestam avböjt lämnades uppdraget till förstebibliotekarien i Lund Bror Olsson (1894–1973), som med egen grundforskning utgav fyra band 1947–1951 varefter det 1980 utkom ett femte band med personregister m.m.³³

Efter de nämnda tidigare arbetena om Strängnäs stift utgav kyrkoherden Klaës Alfred Hagström (1846–1902) under åren 1896–1901 ett nytt herdaminne, som i källkritiskt avseende får ses som det sista i 1800-talstraditionen. Vid prästmötet i stiftet 1926 konstituerades en herdaminneskommitté med uppgiften att ersätta detta arbete. Man beslöt att epokvis utge ett helt nytt och modernt verk, byggt på källforskning. Kyrkoherden em. Magnus Collmar (1900–1979) utgav med början 1977 digra band om medeltiden och äldre vasatiden.³⁴ Posthumt utgavs 1995 teol.dr Lennart Löthners (1909–1991) mångåriga arbete rörande de obefordrade prästerna, d.v.s. de många som aldrig fick ordinarie tjänst. Fil.dr Barbro Edlund hade utan av själv förekomma på titelbladet författat en motsvarande volym i Carlquists svit för Lunds stift.³⁵ Detta var en personkategori som i de äldre herdaminna ofta uttryckligen lämnades åsido eller hade blivit förbisedda. Men också den hör till stiftens historia.

Ett embryo till ett herdaminne för Karlstads stift föreligger i den tidigare nämnde biskopen Andreas Rhyzelius' handskrift *Wermelandia ecclesiastica et literata* från 1738. Mot slutet av 1700-talet skrev kamreraren vid Trollhätte slussverk Fredrik Fryxell (1724–1805) *Wermelandia ecclesiastica eller Karlstads stifts kyrko- och prästkrönika* i tre band, som förblivit otryckt. Sitt första herdaminne fick stiftet 1846–49, då prosten Johan Hammarin (1786–1850) efter trettio års arbete utgav ett sådant i tre band. Han kunde i stor utsträckning bygga på Fryxells forskning. Av för all framtid bestående värde är hans flitiga utnyttjande av stiftets domkapitelsarkiv, som gick förlorat vid Karlstads brand 1865. En modern efterföljare fick detta bokverk genom läroverksadjunkten fil. dr Anders Edestams (1898–1977) arbete i fem band 1965–74 och domprosten Harry Nybergs supplement härtill 2007.³⁶ Ett stiftshistoriskt sällskap hade med detta syfte bildats i Karlstad 1955.

För det lilla öststiftet Visby finns endast ett herdaminne från 1860-talet, utgivet av lektorn vid stiftsstadens läroverk Otto Wilhelm Lemke (1819–1900).³⁷ Om Gotlands medeltid är ett arbete under utarbetande.

Stockholms stift inrättades 1942 och har aldrig fått något herdaminne. Dessförinnan låg Stockholms stad utanför stiftsindelningen med eget konsi-

itorium. För perioden fram till 1942 utgav arkivarien Gunnar Hellström (1887–1980) år 1951 ett *Stockholms stads herdaminne från reformationen intill tillkomsten av Stockholms stift*. Författaren reserverade sig i förordet mot boktiteln: det var »ej ett herdaminne i vedertagen bemärkelse» utan angav i undertiteln att det var fråga om en *Biografisk matrikel*.³⁸ Eftervärlden beklagar att Hellström ur sitt rika material inte gav några personskildringar utöver matrikeldata.

Svenskspråkiga herdaminnen har utkommit också i Finland, som var en del av Sverige till 1809 och stiftet ingick i den svenska lutherska kyrkan. På 1860-talet utgavs ett arbete om Viborgs och Borgå stift och om Åbo stift trycktes ett herdaminne i två band 1832–34.³⁹ För den självständiga lutherska kyrkan i den forna svenska transbaltiska provinsen Ingermanland, med centralorten S:t Petersburg, finns ett modernt svenskspråkigt herdaminne utgivet i Finland i två band för perioden fram till 1940.⁴⁰ De blir till väldigt viktiga, stundom skakande bidrag till denna sargade kyrkoprovins' kyrkohistoria.

Denna utförliga genomgång av herdaminnelitteraturen har visat att det prästbiografiska materialsamlandet leder sin äldsta historia tillbaka till 1700-talet eller ännu längre. Vi har sett att även om det endast förekommer ett enda författarnamn på titelbladet är det för äldre tid ofta i hög grad fråga om många generationers utdragna arbete. För att markera detta har myllret av namn fått passera revy. De efter nutida vetenskapliga principer utarbetade herdaminnena bygger på noggrann källforskning och prövar utifrån det vad som kan vara värt att föra vidare av det som tidigare berättats. Numera är böckerna oftast försedda med noggranna källhänvisningar för varje uppgift. Vi får konstatera att det är ett gigantiskt arbete som har utförts runt om i landet under 250 år.

Vad är nyttan med allt detta arbete?

Vi skall till sist formulera den fråga som lätt inställer sig: vad syftar allt detta mödosamma samlande och skrivande till? Severin Cavallin som på 1850-talet utgav det första herdaminnet för Lunds stift säger i sitt förord att dess »ändamål är dels person- och lokalhistoriskt, dels kyrkohistoriskt eller om man så vill allmänt kulturhistoriskt. Vartdera ändamålet har sina fordringar, vilket fått till resultat att mycket biografiskt, som i allmännare historiskt hänseende är oviktigt, ej kunnat utelämnas och att mycket har tagits med som är karakteristiskt för tiden utan att vara rent biografiskt». Det begränsas inte till »in-

tresset för namn och årtal».⁴¹ Hans efterföljare Gunnar Carlquist preciserade 1943 uppgiften som »att i biografiernas form framlägga så exakt och vederhäftigt som möjligt det personhistoriska presbyteriologiska materialet och därigenom lägga den grund på vilken den kyrkohistoriska forskningen kan lita» för sin stiftshistoriska uppgift. Men det är därvid, vill jag tillägga, inte bara fråga om stiftshistoria utan kanske än mer om pastoralhistoria: herdaminnena är ett hjälpmedel för att förstå hur kyrkan på den lokala nivån på olika sätt och i olika tider konkret realiserat sin uppgift att vara kristen kyrka i helg och vardag med gudstjänstfirande församlingar och ett fungerande prästerskap. Herdaminnena är en del av kyrkans minne. Kunskap om det förflutna är oundgänglig för att förstå nutiden.

Herdaminnena har alltså en central ställning i ett stifts historieskrivning. De är viktiga i den kyrkohistoriska forskningens tjänst också på nationell nivå och nödvändiga för att förstå det pastoralhistoriska skeendet i församlingarna, kyrkans bas. Det stiftshistoriska intresset i Sverige är idag mycket stort, med specialföreningar i varje stift med tillhopa tusentals medlemmar. En stor läsekrets finns givetvis bland lokalhistoriker, som där ofta får detaljerad kunskap som belyser ledande personer i bygdens förflutna liv. Också socialhistoriker och släktforskare är flitiga användare av herdaminnena. Böckerna fungerar som genealogiska uppslagsverk. Genealogi har blivit en folkrörelse i Sverige och dess utövare finner i de nutida herdaminnena guldgruvor med relevanta uppgifter med högsta akribi.

Det svenska prästerskapet utgör utan tvekan den utförligast biograferade yrkesprofessionen i vårt land. Den som idag går in på ett vetenskapligt svenskt bibliotek där alla dessa böcker står samlade i hyllorna finner kanske sex eller sju hyllmeter litteratur av det här slaget. I princip kan man genom dem få uppgifter om varje prästvigd person varom något över huvudtaget är känt, i många fall ända sedan tidig medeltid, men i varje fall sedan reformations genombrott på 1500-talet. Sedan mer än 250 år är de svenska herdaminnena alltså oundgängliga referensverk för svensk historisk forskning i ett brett tvärvetenskapligt perspektiv.

Noter

- 1 När ett kungl. brev 1786 ville »befordra goda egenskaper i läroståndet» blev pastora- ten i lönehänseende indelade i tre klasser: ekonomiskt goda, medelgoda och »de min- sta och svagaste». I matrikeln framgick detaljer om prästgårdsjordbrukets förhållan- den, huruvida tjänsten tillsattes av Kungl. Maj:t efter val, av domkapitlet efter val eller av patronus eller om det var fråga om ett prebende.
- 2 Härtill Oloph Bexell, »Den fromma och flitiga församlingsmodern. Det svenska prästfruidealet omkring 1760–1850.» *Vid hans sida. Svenska prästfruar under 250 år – ideal och verklighet.* Red. av Ulrika Lagerlöf Nilsson & Birgitta Meurling. (Skrif- ter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. II. Ny följd 70.) Skellefteå 2015, s. 13–44.
- 3 För diskussion om principer och program liksom om teori och metod för arbete med ett herdaminne: Gunnar Carlquist, »Lunds stifts herdaminne. Historik och program.» *Personhistorisk tidskrift* 42 (1943), s. 76–98. Bror Olsson, »Kalmar stifts herd- aminne.» *Växjö stifts hembygdskalender* 36 (1945), s. 83–95. Ragnar Norrman, »Präs- ten i prästgård och församling. Prästbiografisk forskning i Sverige», *Arkiv fakultet kyrka. Festskrift till Ingmar Brohed.* (Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis 48.) Lund 2004.
- 4 Sigurd Kroon, *Det svenska prästmötet under medeltiden. Dess uppkomst och ställning i samhälle och kyrka.* (Samlingar och studier till Svenska Kyrkans Historia 13.) Stock- holm 1948, s. 136. Dens., »Det svenska prästmötet.» *Svenska kyrkans årsbok* 1950, s. 100.
- 5 ”Prästmöte” var en i 1686 års kyrkolag föreskriven vart sjätte år återkommande sam- ling av hela stiftets prästerskap under biskopens ledning med ett föreskrivet program. Handlingarna från prästmötena utgavs i tryck. De fortlever i moderniserad form i vad som idag kallas präst- och diakonmöten.
- 6 Karl-Erik Johansson, *Prästmötet – en fungerande institution? Prästmötesavhandling i Visby stift 1973.* Uppsala 1973, s. 90. Anders Jarlert, »Minnesteckningar som stifts- historia», *Personhistorisk tidskrift* 85 (1989), s. 94–101.
- 7 Härom se Gösta Ottervik, »J. Viktor Johansson. Liv och gärning (1888–1967)» i J. Viktor Johansson, *Boksamlade och forskning. Valda uppsatser utgivna som minnes- skrift* (Acta Bibliothecae Universitatis Gothoburgensis 11). Göteborg 1971, s. 16–19.
- 8 Oloph Bexell, *Präster i S:t Sigfrids stift Minnesteckningar till prästmötet i Växjö.* 1– 3. Göteborg & Lund 1990, 1996, 2002.
- 9 Detta samband betonas t.ex. av Albert Lysander, *De bortgångnes minne. Minnestal över präster i Lunds stift 1932–1938.* Lund 1938, s. 155.
- 10 Håhl i nedan not 21 a.a., 1, s. ii.
- 11 Andreas Rhyzelius, *Episcoposcopia Sviogothica Eller En SweaGöthisk Sticht- och Biskops-Chrönika, Om alla Swea- och GöthaRikets Sticht och Biskopar, ifrå början, in til närwarande tid; Bestående af två Delar. Med några anmärkingar Och full- komlige register.* 1–2. Linköping 1752.

- 12 H.J. Tunæus, »Herdaminne eller Hernösands stifts prästkrönika» tryckt i A.A. Hülphers *Samlingar till en beskrifning öfwer Norrland*, 1–5:3, 1771–1797 & 1922.
- 13 Cf Oloph Bexell, »Serenius och Ullman – två biskopar med internationell inspiration.» *Öppna gränser. Ekumeniskt och europeiskt i Strängnäs stift genom tiderna*. Ed. Samuel Rubenson. (Skrifter utg. av Samfundet Pro Fide et Christianismo 14.) Stockholm 1992, s. 132–138.
- 14 Nils Aurelius, *Strengnäs stifts Herdaminne eller kort Beskrifning om Pastores och Comministri så väl uti Södermanland som Neriket, ifrån något öfver 200 år tillbaka, intill närvarande tid utur trovärdiga handlingar samlade*. 1. Södermanland. Stockholm 1785. J.E. Follén, *Strengnäs stifts Herdaminne eller kort Beskrifning om Pastores och Comministri så väl uti Södermanland som Neriket, ifrån något öfver 200 år tillbaka, intill närvarande tid utur trovärdiga handlingar samlade*. 2. Neriket. Örebro 1817. Orden *Nerikes herdaminne* förekom endast som smutstitel.
- 15 *Strengnäs dom-capitels cirkulärer* 1783 nr 5 § 4.
- 16 A.A. von Stiernman, *Swea och Götha höfdinga-minne eller En chronologisk längd och förteckning uppå öfwer-ståthållare, general gouverneurer, gouverneurer, lands-höfdingar, lagmän, ståthållare och commendanter i konungariket Swerige och desz underliggande land och herrskaper tilhopa dragen så af tryckta som handskrefna bref och handlingar, ifrån de äldsta tider in til närvarande, och med korta underrättelser angående desze herrars och mäns ätter, föräldrar, tid efter annan beklädda embeten, sköldemärcken, giften, födelse- och döds-år*. Stockholm 1745. Om detta arbete, se Hans Sallander, »Några anteckningar om Anders Anton von Stiernmans biografiska och genealogiska arbeten», *Personhistorisk tidskrift* 43 (1944–45), s. 36f.
- 17 J.E. Fant & A. Th. Låstbom, *Uppsala stifts herdaminne* 1–3. Uppsala 1842–45. De markerar därvid (band 2, s. 261) att det var fråga om Anders Michaël Fants arbete. Supplement: L. Nyström, *Uppsala ärkestifts herdaminne*, ny följd 4. Uppsala 1893. Jfr L.O. Berg, »Notiser ur det äldre herdaminnearbetet för ärkestiftet» i *Stiftshistoria och prästhistoria. Kyrkohistoriska studier till minnet av Ragnar Norrman*. (Skrifter utg. av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen 78.) Karlstad 2020.
- 18 *Uppsala stifts herdaminne. Stiftshistoriskt uppslagsverk från reformationen till nyaste tid*, Serie II. *Pastorat och präster*. Uppsala 1997–2002.
- 19 Ragnar Norrman, »Präst, kyrka, församling. Naturlig enhet i nytt herdaminne.» *En hälsning till församlingarna i Ärkestiftet* 58 (1972/73), Uppsala 1972, s. 151–159.
- 20 S.P. Bexell & J.G. Bexell, *Göteborgs Stifts Historia och Herdaminne*. 1–2, Göteborg 1835. – S. Pettersson & R. Litzén, *Göteborgs stifts herdaminne samt geografisk, statistisk och historisk beskrifning öfver pastoraten jemte Stiftets stadfästade Löne-Konventioner, Klockare- och Orgelnistlöner, Historiska anteckningar öfver de Allmänna Läroverken med deras Donationer, Folkskoleväsendet m.m. Sammandrag*, Göteborg 1872. – Carl Wilhelm Skarstedt, *Göteborgs stifts herdaminne ur kyrkan och skolan. Efter mestadels otryckta källor sammanfördt*. Göteborg 1878–86. Ny uppl. 1948. Ett slags supplement, men utan att vara herdaminnen, är Knut Norborgs båda arbeten *Göteborgs stift 1885–1949. Biografisk matrikel över stiftets prästerskap*. Göteborg

- 1949 och *Göteborgs stift 1950–1964. Biografisk matrikel över stiftets prästerskap*. Göteborg 1964.
- 21 Anders Jarlert i samarbete med Bengt O.T. Sjögren & Ann-Britt Johansson, *Göteborgs stifts herdaminne 1620–1999*. 1–. Göteborg 2010–.
- 22 J.I. Håhl, *Linköpings stifts herdaminne*. 1–3. Norrköping 1846–1847.
- 23 J.A. Westerlund & J.A. Setterdahl, *Linköpings stifts herdaminne*. 1–4:1–3. Erik Meurling fortsatte att utge delarna 4:2.–5:2, Linköping 1928–42.
- 24 Sverker Ericsson, *Linköpings stifts herdaminne*. 6. 1920–2017. Under utg. 2022.
- 25 Johan Wilhelm Warholm, *Skara stifts herdaminne*. 1–2. Mariestad 1867–74. Richard Hjorth. *Skara stifts herdaminne 1871–1903. Ny följd*. Falköping 1904. Lars August Cederbom & Carl Olof Friberg, *Skara stifts herdaminne 1850–1930*. 1–2. Stockholm 1928–30.
- 26 Johan Fredrik Muncktell, *Westerås stifts herdaminne*. 1–3. Uppsala 1843–46. Per Adolf Ljungberg, *Vesterås stifts herdaminne. Ny följd 1800–1880*. 1–2. Örebro 1880–81. Gunnar Ekström, Gösta Hansson & Leon Herzog. *Västerås stifts herdaminne*, I:1–II:2, Västerås 1939–1990.
- 27 Gotthard Virdestam, *Växjö stifts herdaminne 2–8*, Växjö 1927–34. Det starkt kritiserade band 1 utgavs av C.O. Arcadius m.fl, Växjö 1921. Owe Samuelsson, *Växjö stifts herdaminne. Pastorat och präster cirka 1915–2001. Summarisk översikt*. (Växjö stiftshistoriska sällskap. Skrifter 24.) Skellefteå 2019. I Växjö kom arbetet i gång sedan arvingarna till justitierådet Tore Almén (1871–1919) år 1919 till domkapitlet överlämnat ett belopp i dagens penningvärde motsvarande närmare 200 000 kronor för ett herdaminnesarbete. Räntan skulle gå till forskning och kapitalet användas för tryckning. Pengar blev över och de bildar idag Växjö stifts herdaminnesfond, förvaltd av domkapitlet.
- 28 Leonard Bygdén, *Hernösands stifts herdaminne. Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning*. 1–4. Uppsala 1923–26. Supplement 2004 utg. av Carl Szabad. Härtill Bertil Hasselberg, »Till Jämtlands och Härjedalens herdaminne. Historisk överblick över Jämtlands och Härjedalens prästerskap från 1570 till närvarande tid. Studie till Bygdéns herdaminne» i *Festskrift till Carl J.E. Hasselberg på hans 75-årsdag XVI. V. MCMXXXI* och dens., »Supplement till L. Bygdén Hernösands stifts herdaminne för pastoraten i Jämtland och Härjedalen» i *Forum Theologicum* 21 (1964), s. 61–240. Även om det inte är fråga om herdaminnen i egentlig mening ska även två diakrona matriklar nämnas: *Luleå stift 1904–1981. Församlingar och prästerskap*. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 25.) Luleå 1982 samt *Härnösands stift 1904–1994. Präster och pastorat. Matrikel utg. av Härnösands stifts herdaminneskommitté*. Härnösand 1994, med ett litet korrigerande supplement, daterat »februari 1996».
- 29 J.F. Biberg, *Hernösands stifts historia och herdaminne*. 1–3. Hernösand 1876–79.
- 30 Isak Grape, *Minne af presterskapet i Lappmarks-Församlingarne inom Hernösands stift*. Umeå 1853. På omslaget hade boken titeln *Svenska Lappmarkens herdaminne*. Förlaget Rediviva utgav den på nytt 1982.

- 31 Severin Cavallin, *Lunds stifts herdaminne, efter mestadels otryckta källor utarbetadt*. 1–5. Lund 1854–58. Gunnar Carlquist, *Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid. Serie II. Biografier*. 1–15, Lund 1948–2016. Band 10 är efter Carlquists död utgivet av kyrkohistorieprofessorn Ingmar Brohed (1940–2019) och band 11–15 av teol.dr Owe Samuelsson, som i det sista bandet fullföljde arbetet med namnlistor fram till nutiden. Ett fullständigt personregister till band 2–8 utgavs 1962 av den med sådant förteckningsarbete flitige tullförvaltaren Gunnar Bergström (1890–1976) i Lund. Inför sitt arbete publicerade Carlquist den i not 3 nämnda uppsatsen.
- 32 N.I. Löfgren & Abraham Ahlqvist, *Tjenstemän wid Församlingarne och Läroverken uti Kalmar stift, från äldre till närvarande tider. Biografiska Anteckningar efter Prostarne Frigelii, Löfmans och Fornanders Samlingar utarbetade samt med tillägg för nyare tider försedde och utgifne*. 1-3. Kalmar 1836–41. [P. Sjöbring,] *Tjenstemän wid Församlingarne och Läroverken uti Kalmar stift (Clerus Calmariensis). Försättning från 1841 till närvarande tid ombesörjd af stiftets biskop*. Kalmar 1885.
- 33 Bror Olsson, *Kalmar stifts herdaminne. Det gamla kalmarstiftets clerus från äldsta tider till våra dagar*. 1–4, Kalmar 1947–51. Band 5 med ett supplement och ett av Gunnar Bergström sammanställt och därefter bearbetat register över alla omnämnda personer utg. 1980 av Oloph Bexell. Inför sitt arbete publicerade Olsson den i not 3 nämnda uppsatsen.
- 34 Magnus Collmar, Ann-Marie Fellström resp. Lennart Löthner, *Strängnäs stifts herdaminne*. 1–4. Strängnäs 1964–95.
- 35 Gunnar Carlquist, *Lunds stifts Herdaminne. Från reformationen till nyaste tid utgivet*. Ser II:14. *De obefordrade prästerna*.
- 36 Anders Edestam, *Karlstads stifts herdaminne från medeltiden till våra dagar*, 1–5, Karlstad 1965–73, jämte ett fullständigt personregister utarbetat av Gunnar Bergström 1976. Supplementet till Karlstads herdaminne för perioden 1960–99 utgavs 2007 av stiftets tidigare domprost, kyrkohistoriedocenten Harry Nyberg.
- 37 Otto Wilhelm Lemke, *Wisby stifts herdaminne efter mestadels otryckta källor utarbetadt*. Örebro 1868. Dens., *Supplementblad till Visby stifts herdaminne 1868–1892*. Visby 1892.
- 38 Gunnar Hellström, *Stockholms stads herdaminne från reformationen till närvarande tid. Biografisk matrikel*. (Monografier utg. av Stockholms kommunalförvaltning [11].) Stockholm 1951.
- 39 Matthias Akiander, *Herdaminne för fordna Wiborgs och nuvarande Borgå stift*. 1-2. (Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk utg. av Finska Vetenskaps-Societeten 13–14.) Helsingfors 1868-1869. C.H. Strandberg, *Åbo stifts herdaminne från reformationens början till närvarande tid, samladt och i ordning bragt*. 1–2. Åbo 1832–1834. K.G. Leinberg, *Det odelade finska stiftets herdaminne*. (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 1.) Borgå 1894–1895. Dens., *Åbo stifts herdaminne 1554–1640*. (Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 5.) Helsingfors 1903.
- 40 Kyösti Väänänen, *Herdaminne för Ingermanland. 1. Lutherska stiftsstyrelsen, församlingarnas prästerskap och skollärare i Ingermanland under svenska tiden*. (Skrif-

ter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 538.) Helsingfors 1987. Georg Luther, *Herdaminne för Ingermanland. 2. De finska och svenska församlingarna och deras prästerskap 1704–1940.* (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 620.) Helsingfors 2000.

41 Cavallin i not 30 a.a., 1, s. i.

Rättens aktörer i biografier och självbiografier

Också jurister har förebilder. Redan från den teoretiska juristutbildningen via praktiktjänstgöringar till professionella karriärer blir äldre kollegers livsöden viktiga referenser för juristens identitet. Det gäller inte bara domare, åklagare och advokater, det gäller också juridikprofessorer. Som denna artikel vill visa spelar de juridiska biografierna och självbiografierna en viktig roll för juristerna som identitetsmarkörer.

De juridiska biografierna som litteraturform har olika status i skilda rättskulturer. I de s.k. *common law* länderna, främst Storbritannien och USA, vars rättssystem bygger på elitjuristernas avgöranden och rättsliga ställning, har biografier om enskilda jurister alltid haft en stark ställning. När jag på 1980-talet för första gången botaniserade i ett s.k. *open law library* vid University of Virginia i Charlottesville, upptäckte jag de åtskilliga hyllmeter av denna litteraturgenre, som nära nog inte fanns representerad i fakultetsbiblioteken i Sverige.

I de kontinentaleuropeiska *civil-law*-kulturerna, där politik och rättsliga institutioner traditionellt dominerat, har dessa litteraturformer däremot inte haft samma genomslagskraft som i de anglo-amerikanska *common-law*-kulturerna, där de enskilda aktörerna är viktiga rättsbildare. Det betyder att USA erbjuder en betydande flora av juridiska biografier och självbiografier, de får också en framträdande plats i denna framställning. Det är främst i USA som teorier och reflektioner i ämnet ständigt florerar med diskurser om dessa litteraturformers karaktär.¹

Jag har inledningsvis valt ett par aktuella amerikanska juristaktörer som de skildras i den omfattande juridiska biografilitteraturen. I USA har biografilitteraturen också en framträdande plats i den rättsliga kulturen.

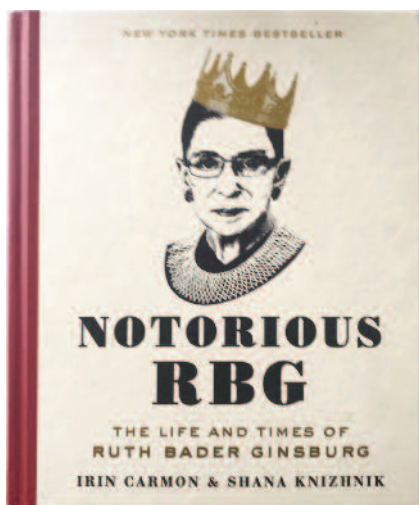
Mina första exempel är hämtade från *Supreme Court*, Högsta domstolen i USA, nämligen Ruth Bader Ginsburg (RBG) (1933–2020), och Antonin (Nino) Scalia (1937–2017).

Den liberala domaren Ruth Bader Ginsburg gick ur tiden den 18 september 2020, 87 år gammal. I mer än 25 år hade hon då i *Supreme Court* företrätt

en rättslig efterkrigskultur präglad av mänskliga rättigheter och jämställdhet, dvs. det som i dag representerar den moderna rättsstaten. Dessutom var hon den andra kvinnliga domaren i högsta domstolen.² Som feminist och rättighetskämpe betraktas hon i dag som en juristikon. Hon låg på *lit de parade* inte bara i *Supreme Court* utan också i kongressbyggnaden, och på hennes födelsedag den 15 mars 2021 avtäcktes i hennes födelsestad Brooklyn (New York) en bronsstaty av henne.

RBG har ägnats ett antal biografier, den första utkom redan 1994 (året efter hon tagit plats i *Supreme Court*).³ Till 25-års markeringen av RBG:s utnämning till domare i *Supreme Court* 2018 utkom en rikt illustrerad ”coffee-table book” i storformat av författaren Antonia Felix, som också utgivit illustrerade biografier bland annat om Michelle Obama och Elizabeth Warren – *The Unstoppable Ruth Bader Ginsburg: American Icon*.⁴

Den hittills mest omfattande och heltäckande biografien, som skildrar såväl hennes privatliv och offentliga liv som hennes rättsliga karriär och rättsfilosofi, utkom samma år, *Ruth Bader Ginsburg: A Life*. Den är författad av författad av Jane Sherron De Hart; hon är inte jurist utan historieprofessor vid UC Santa Barbara. Denna biografi var inte auktoriserad av RBG. Tvärtom sägs det, att hon inte var nöjd med den – sannolikt på grund av dess brist på juridisk akribi.

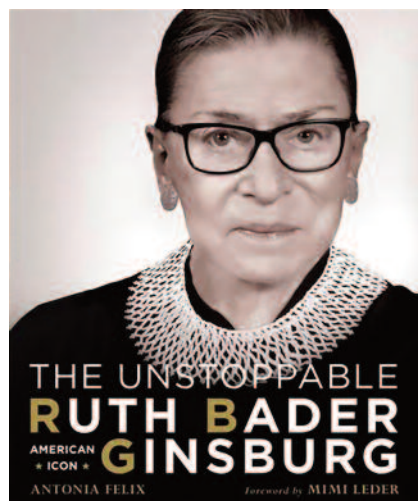
Den hittills mest sålda boken om Ruth Bader Ginsburg utgavs 2015 av två av hennes unga kvinnliga beundrare, journalisten Irin Carmon och den då nytexaminerade juristen Shana Knizhnik, New York: ”Notorious RBG: The Life and Times of Ruth Bader Ginsburg”. Titeln refererar till rapparen Christopher Wallace’s artistnamn ”The Notorious B.I.G.”. Ginsburg uppskattade mycket den här prestigelösa och populära biografien om ”Den ökända RBG”, vilken skrevs för en ungdomlig publik. B.I.G var liksom RBG född och uppvuxen i Brooklyn, New York. Boken bidrog i hög grad till att ge RBG ikonstatus hos yngre juristgenerationer inte bara i USA utan också internationellt.

I stället är det sedan ett par årtionden två professorer på *Georgetown Law Center*, Mary Hartnett och Wendy Williams, som håller på att skriva den biografi som RBG auktoriserat. De båda kände henne väl, båda är engagerade i rättsfrågor om kvinnors rättigheter och de har genom åren ständigt följt henne i hämlarna – och de hade hennes fulla förtroende. De båda var också redaktörer av RBG:s självbiografiska arbete *My own words* 2016, som utgår från hennes egna texter.⁵ Även om deras biografi om RBG borde ha utkommit först, önskade RBG att den auktoriserade biografien skulle utkomma först sedan hennes tid i *Supreme Court* gått mot sitt slut.⁶ Så nu väntar vi på den ultimata biografien.

I väntan på denna sammanfattande biografi om RBG är den mest sålda *Notorious RBG*, som utkom 2015. Den är skriven av två av hennes unga beundrare, Irin Carmon och Shana Knizhnik, den ena journalist och den andra advokat, och de har med ett journalistiskt och ungdomligt anslag presenterat hennes biografi och yrkesliv.⁷ Själv var hon mycket nöjd med att hennes livsresa presenterades på detta tilltalande journalistiska sätt. Lägg därtill att flera populära böcker (till och med barnböcker) om RBG:s liv och verk har utkommit skrivna för en yngre publik. De bekräftar den ikonstatus hon fick.

Hon har också i hög grad själv lämnat bidrag till sin självbiografi genom alla de intervjuer, eller *Conversations with Justice Ruth Bader Ginsburg*, som hon gjort genom åren och där åtskilliga av dem också är antingen tryckta eller tillgängliga på You Tube.⁸

Sammantaget visar hela detta spektrum av domarbiografier om Ruth Bader Ginsburg vilka målgrupper denna litteraturgenre riktar sig till inom det anglo-amerikanska rättsområdet. Det är inte bara (1) *jurister* (främst de intresserade i författningsrätt och rättshistoria) utan också (2) *rättsstatsent-*

"The Unstoppable Ruth Bader Ginsburg. American Icon". År 2018 utkom ytterligare en biografi om Ruth Bader Ginsburg nu i storformat, denna gång en rikt illustrerad s.k. coffee table book. Texten är skriven av Antonia Felix, välrenommerad författare som tidigare utgivit kvinnliga biografier om Elisabeth Warren, Michelle Obama och Sonia Sotomayor.

siaster (government, political science), och (3) det finns också biografier om henne som läses främst av människorättsaktivister, samt inte minst (4) skolor, ungdomar och studenter som har RBG som sin idol och förebild.

På det sättet är RBG unik. Normalt riktar sig den professionella juristbiografen till en betydligt smalare läsekrets av jurister och statsvetare. Men samtidigt visar fallet RBG på den juridiska biografins betydelse, tyngd och slagkraft i vår tid, när domstolarna blivit en allt viktigare politisk institution.

Ett exempel på det är RBGs domarkollega och bäste vän i *Supreme Court*, Antonin Scalia. Han var till skillnad från RBG en utpräglat konservativ domare, katolik, radikal originalist och fundamental textualist. Han dog plötsligt 2016, 79 år gammal och nomineringen av hans efterträdare utvecklades till en politisk strid som i hög grad splittrade det amerikanska samhället. Det har utkommit ett antal biografiska arbeten om honom också, i Donald Trumps USA hade han många supportrar, men de arbetena fokuserar främst⁹ på hans tolkning av den amerikanska författningen. Han läste och tolkade 1787 års författning konsekvent utifrån vad texten utsade om dess ursprungliga mening, *original intent*.¹⁰ Detta konservativa (reaktionära) sätt att tolka författningen omfattas i dag av majoriteten av den amerikanska högsta domstolens ledamöter.¹¹

Scalia har också ägnats ett antal biografier, och liksom RBG gav han själv ut arbeten inte bara med sina egna texter, utan också böcker som förklarade tillämpligheten av hans rättsliga position, exempelvis *Reading the Law* (2013).¹² De tillhör närmast kategorin rättslig idéhistoria (*intellectual legal history*) och kunskapshistoria (*knowledge history*).¹³ Men också medförfattarens vänskap med Scalia har resulterat i en biografi.¹⁴

Naturligtvis finns också juridiska biografier om Scalias liv och verksamhet. D.v.s. vetenskapliga biografier om honom, som är skrivna av professionella historiker och rättshistoriker främst riktade till professionella jurister, statsvetare och historiker.¹⁵ Så redan dessa två aktörer, Ginsburg och Scalia, visar på den juridiska biografins starka ställning i USA i vår tid.

Den juridiska biografin förutsätter att det finns en elitistisk juridisk profession som är knuten till de juridiska yrkesrollerna, främst till domare, advokater och juristprofessorer. En annan förutsättning är att varje tidsperiod kontextuellt bygger på de etiska och moraliska värden som aktörerna förhåller sig till.

En annan förutsättning för den vetenskapliga professionsbiografen är att den upprätthåller ett objektivitetskriterium, och detta till skillnad från den

idag allt vanligare fiktiva och autofiktiva biografigenren. Ett exempel är Carola Hanssons roman *Den älskvärde*, som redovisar romanjagets jakt på Carola Hanssons pappa, advokaten Carl Swartling och dennes relation till en judisk kollega, som på 1930-talets slut exkluderades från att vara partner på advokatbyrån Wetter & Swartling i Stockholm.¹⁶ Jag tog kontakt med Carola Hansson för en intervju, när jag forskade om advokatfirman Mannheimer och Swartlings historia, för att få mer information. Men hon ville inte ställa upp. Hon hade sagt vad hon ville genom sin autofiktiva roman. I synnerhet under postmodernismens högkonjunktur ägnade sig rättshistoriker också åt att i biografins form förstärka sin argumentation med fiktiva fakta.¹⁷

I Sverige lyser de vetenskapliga domarbiografierna i hög grad med sin frånvaro.¹⁸ Intresset för rättens aktörer har i den svenska rättskulturen varit begränsat. Ett undantag är Jan Olof Sundells biografi om (bland andra) hovrättspresidenten i Hovrätten över Skåne och Blekinge Karl Schlyter.¹⁹ Även om det är en sk. *life and letter*-biografi med en viss slagsida åt det anekdotiska har Sundell hämtat mycket information från Schlyters arkiv. Hovrättspresidenten Holger Elliot, först verksam i Umeå och från 1948 vid Hovrätten för Västra Sverige i Göteborg, utgav 1958 sin självbiografi, med titeln *Ur en domares liv*. Den ansågs av samtida recensenter och kollegor vara ett pekoral.²⁰ Presidenten i Svea Hovrätt Harry Guldberg vågade sig trots detta på att nedteckna sin självbiografi (1966).²¹ Kammarrättspresidenten Nils Herlitz markerade i sina *Minnesbilder* 1973 att han nedtecknat sina memoarer och inte sin självbiografi. I självbiografen är författaren huvudperson. ”Händelserna och omvärlden får sitt intresse i huvudsak efter den betydelse de haft för det egna jaget, dess inre utveckling och dess yttre roll i världen. I memoarerna, levnadsminnena i egentlig mening, är författarens roll närmast den åskådande eller eljest förnimmande antecknarens.”²² En viktig anledning till att juristerna är så begränsat förekommande i dessa litteraturformer är i hög grad att den individuella yrkeskarriären under moderniteten nedvärderades till förmån för den kollegiala och kollektiva. I Sverige hade den konservativa domarkåren länge en klart upphöjd position. Författningsmässigt försämrades domarens ställning genom den nya regeringsformen 1975.²³ Det var kollektivet mer än det individuella som markerades i den juridiska litteraturen. Idealistiska och traditionella perspektiv förkastades. Vändpunkten kom med Sveriges inträde i EU, med betonandet av rättighetsskyddet och europakonventionens inkorporering. Då blev Högsta domstolen inte längre Högsta domstolen. Istället var det europeiska transnationella domstolar som i sista hand avgjorde

svenska rättssaker. Domstolarna identifierades med ett demokratiskt under-skott, och den individuella insatsen i den juridiska eliten kom allt mer i fokus.²⁴ Det har också resulterat i nya självbiografier; ett par exempel:

Hovrättslagmannen Erland Aspelin (f.1931) i Skånska hovrätten, som har en elegant och vitter penna, utgav 2007 sina memoarer, *Domarliv och dömda själar*. De bygger på dagboksanteckningar från andra halvseklet på 1900-talet och redovisar författarens många och breda samhällsengagemang. Problemet är att kontexten till dagboksanteckningarna i hög grad saknas. Resultatet har blivit en katalog med dagboksnotiser. Också självbiografier kräver kontexter för att bli läsvärda! En kollega till Aspelin i Skånska hovrätten, Olle Ekstedt (f. 1937), har likaså som pensionär gett ut sina memoarer i två band,²⁵ i vilka han med kritisk blick redovisar hovrättens arbete inifrån.

I USA finns ett antal författare som specialiserat sig på professionella domarbiografier. Ett par av dem är rättshistoriker: Bruce Allen Murphy, som är verksam i Pennsylvania, skrev redan i början av 1980-talet en biografi om Felix Frankfurter och hans nära vänskap med president Franklin D. Roosevelt.²⁶ Han har därefter bl.a. skrivit prisade biografier om domarna William O. Douglas,²⁷ Abe Fortas²⁸ och Antonin Scalia.

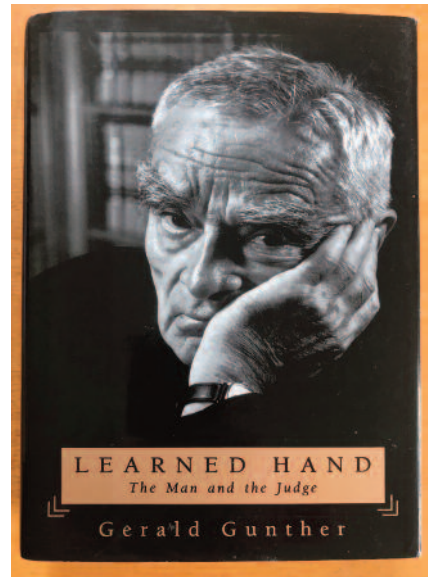
Jag vill särskilt framhålla Laura Kalman, professor i historia vid UCal/Santa Barbara. Hon har tecknat kritiska initierade porträtt av domare i efterkrigsgenerationen. Också hon har skrivit en biografi om Fortas – men betydligt mer kontextualiserad än den av Bruce Murphy.²⁹ Kalman skriver mer i kategorin rättslig idéhistoria, ”*intellectual history*”, och hon har skrivit om rättsrealism³⁰ på Yale och om kampen om *Supreme Court*, d.v.s. de kontroversiella domartillsättningarerna från Lyndon Johnson till Nixon.³¹ Det sistnämnda arbetet ger en viktig bakgrund till vår tids i hög grad politiserade utnämningsspolitik beträffande den nuvarande högsta domstolen. Laura Kalmans arbeten är skarpsynta, väl underbyggda och kritiska och samtidigt kontextuella och berättande.

Den kanske viktigaste domarbiografien i USA i modern tid utkom 1994. Den skrevs av statsrättsprofessorn Gerald Gunther på *Stanford Law School*. Den behandlar den federale domaren vid appellationsdomstolen i New York, Learned Hand.³² Det tog Gunther mer än 20 år att färdigställa biografien. Gunther kände Hand väl. Han hade i början av 1950-talet varit notarieassistent eller *clerk* hos Hand i New York, och hade därefter haft regelbunden kontakt med honom, främst under de sista tio åren av Hands liv. Också denna biografi var auktoriserad av familjen Hand, som gav Gunther tillgång till hans arki-

valiska kvarlåtenskap så han kunde skriva hans biografi. Hand var en nationellt känd domare, men han blev aldrig ledamot av *Supreme Court*. Han var "den främste domaren som aldrig utsågs till *Supreme Court*." ("The greatest judge never to be appointed to the Supreme Court"). Hands domar och utlåtan- den liksom hans omfattande författarskap lämnade viktiga bidrag till både skadestånds- rätten och den konstitutionella debatten i USA. Gunthers innovativa metod var att han satte in Hands författarskap i dess rättsliga, intellektuella, sociala och biografiska kon- text.

Det var med andra ord domaren Hand som stod i centrum, den färgstarke dyna- miske och temperamentsfulle domaren i rättssalen, hans syn på domarrollen och do- marens plats enligt den amerikanska författ- ningen. Gunther visade på den kvalitativa process i vilken rättsliga avgöranden skapas, som "värdesätter opartiskhet, noggrann ge- nomtänkt analys och sunt förnuft". Det innebar att Hand var skeptisk till att låta den rättsliga processen omfatta politiskt kontro- versiella initiativ från domaren. Hand var så- ledes en företrädare för *judicial restraint*, alltså en återhållsamhet i denna del. Han var kritisk till den rättsliga aktivism, som bland annat hade kommit till uttryck i Earl Warrens *Supreme Court* och då särskilt i det kontro- versiella rättsfallet om rassegregering *Brown vs. Board of Education* 1954.

Gunthers biografi inspirerade till en allmän diskussion om den judiciella biografins metodproblem.³³ Vid *New York University Law School* arrangerades 1995 i anslutning till *Learned Hand*-biografen ett symposium, som dis- kuterade den juridiska biografigenrens problem och metoder. Ett bidrag till den diskussionen kom från appellationsdomaren Richard Posner i Chicago,

Gerald Gunthers biografi om domaren Le- arned Hand i New York väckte stor upp- märksamhet när den kom ut 1994. Gunther var professor i konstitutionell rätt på Stan- ford Law School. Han var i många år syssel- satt med denna biografi om den komplice- rade "människan och domaren" Hand. Gunther beskriver honom både bokstavligt och bildligt som "Amerikas populära do- marideal".

Hand-biografen låg till grund för ett veten- skapligt symposium på New York University om domarbiografier som litterär genre.

välkänd tvärvetenskaplig författare, tillika professor på Yale. Han såg ett problem i relationen mellan biografiförfattarna och biografiernas primära målgrupp. Båda består de av jurister. Det är bara jurister som är intresserade av att skriva om jurister, och det är bara jurister som är intresserade av att läsa om framgångsrika domarkarriärer, vilka normalt sett är ouppnåeliga i sina positioner. Även om andra författare – icke jurister – skulle författa läsvärda biografier krävs det juridisk kunskap för att kunna beskriva både tekniska juridiska problem och ge en förståelse för den svårfångade domarrollen. Jag erinrar om den icke-auktoriserade RBG-biografen, som jag nämnde ovan. Därför blir domarbiografierna interna produkter av jurister för jurister. Posner pekar på att Gunther visserligen var statsrättsspecialist men han redogjorde också för Hands specialiteter förvaltningsrätt och civilrätt, vilket innebar att redovisningen i dessa delar blev ytlig och vag.

Juristbiografiernas stora problem är relationen mellan författarens objektivitet och hagiografiska tendenser. Posners analys tog också upp problemet om relationen mellan författaren och den biograferade. I förordet skrev Gunther: ”Jag började arbeta på denna biografi trots att jag fruktade att min beundran för Hand skulle förhindra ett absolut förutsättningslöst porträtt av människan och domaren. Jag hoppas att jag har kunnat ge ett fullskaligt porträtt med brister och fel. Han förblir fortfarande min idol”. Det var ett uttalande som fick flera recensenter att reagera. En av dem skrev att boken var mer av ett kärleksbrev än en biografi. Det är priset som författaren får betala för sitt engagemang.

Gunthers biografi blev rosad av många och rönt stor uppmärksamhet. Den innebar samtidigt en renässans för domarbiografen, den judiciella biografen, som nu i decennier dominerat den amerikanska juristbiografigenren. Genom domarbiografierna kontextualiseras den enskilde domarens rättssyn. Antalet biografier blev efter hand så många att de blivit ”en yrkesepidemi av judiciella biografier skrivna av f. d. rättsliga assistenter (*law clerks*)”. Det argumentet blottlade ett intressant fenomen i de biograferades domarkarriärer, nämligen hur de federala domarna (främst i *Supreme Court*) utser sina assistenter och hur dessa³⁴ förmedlar sina domares rättsliga position. Den domare som hösten 2020 förhördes av den amerikanska senaten, Amy Coney Barrett, nominerad av president Trump att ersätta RBG i Supreme Court, började sin karriär som assistent till den konservativa domaren Antonin Scalia. I den rättshistoriska biografilitteraturen har assistenterna som plantskola för framtida domare lyfts fram som en viktig faktor för kontinuiteten i olika rättsskolor.

Om ett antal domare har det skrivits ett flertal biografier, exempelvis John Marshall, Oliver Wendell Holmes,³⁵ Felix Frankfurter³⁶ och den förste färgade domaren Thurgood Marshall.³⁷

Domarna i *Supreme Court* har också utgett självbiografier med syfte att inte bara markera sin rättsliga värdegrund utan också att berätta om sina inspirationskällor och sin plats i det mångsidiga amerikanska samhället. Ett exempel på detta är Neil Gorsuch's *A Republic, if You can Keep It*. Gorsuch var president Trumps första nominering till domstolen, och han ville med sitt arbete ge uttryck för sin syn på den författning som han som domare är satt att tolka. Boken blev också ett sätt för honom att efter ett komplicerat tillsättningsärende introducera sig för en större amerikansk publik.³⁸

På samma sätt har *advokatbiografierna* blivit viktiga symboler för advokatbyråernas identitet och kultur. Även beträffande dessa är USA ett föregångsland. Redan i början av 1900-talet kom advokatbyråerna att "industrialiseras" genom bildandet av stora advokatbyråer i de amerikanska storstäderna. Den affärsjuridiska advokatbyrån, the *corporate law firm*, växte fram i USA i början av 1900-talet³⁹ ungefär samtidigt som advokatycket professionaliserades.⁴⁰ Efter andra världskriget utvecklades dessa byråer successivt till megabyråer med tusentals anställda och de präglades alltmer av mångfald i både etniskt och religiöst avseende.

Advokatbyråernas historia speglar inte bara samspelet mellan byråns aktörer utan också kontinuiteten i byråernas värdegrund. Ett stort antal biografier om sådana advokatbyråer har utkommit – främst i USA⁴¹ men också i Sverige. Dessa kollektivbiografier har blivit viktiga för byråns varumärke. I Göteborg, där alltsedan advokatycket professionaliserades med början på 1880-talet har det funnits advokater med stort samhällsengagemang. Särskilt inslaget av de judiska advokater i Göteborg genom familjerna Mannheimer, Leman och Pinéus, alla utpräglat liberala idealister, har blivit skildrade i juristbiografier.⁴²

De s.k. *kollektivbiografierna* har vi ett bra exempel på från det tidigmoderna Sverige i David Gaunts avhandling från 1975 om hovrättsauskultanterna i Svea hovrätt under 1600-talet.⁴³ En motsvarande biografi har utkommit beträffande den tyska rikskammarrätten i Wetzlar.⁴⁴ Kollektivbiografier om aktörer vid rättsliga institutioner (domstolar, advokatbyråer och juridiska fakulteter) har utvecklats till en speciell genre som fått stor aktualitet på senare år. Jag tar än en gång *Supreme Court* med dess nyantika byggnad i Washington från 1930-talets början som ett exempel. Med sina elitjurister och kluster

av yngre karriärjurister har domstolens aktörer blivit föremål för biografier. Det gäller inte bara enskilda domare utan också domstolens ordförande, *Chief justice*, och de domare som under vederbörande chefsdomares period, från John Marshall under 1800-talets första decennier till efterkrigstidens ordförande: från Earl Warren Court till John Robert's Court. Sådana kollektivbiografier är författade av skickliga journalister som Bob Woodward, Scott Armstrong och Jeffrey Toobin och förekommer på tidningarnas bestseller-listor. *The Brethren* (2000)⁴⁵ och *The Nine* (2007),⁴⁶ är båda journalistiska narrativ om livet bakom kulisserna i *Supreme Court*.

I *civil law* länderna där juristerna inte har samma instrumentella ställning är juristbiografierna inte lika frekventa. De judiska juristerna under den nazistiska rättsordningen, och inte minst juristemigranterna från Tredje rikets Tyskland, verksamma främst i Storbritannien och USA, har emellertid blivit föremål för ett antal biografier. Jack Beatsons och Reinhard Zimmermanns arbete om de i Storbritannien verksamma exiljuristerna är ett exempel,⁵¹ och också de i USA verksamma tyska juristerna har undersökts.⁵² Hur förhåller de tyska exiljuristerna sig till sin juridiska kunskap i en helt ny kontext? Hur anpassar de sin kunskap? Själv har jag undersökt juristen Max Rheinstein, som från mitten av 1930-talet och fram till 1970-talets början var professor i komparativ rätt vid University of Chicago. Han tvingades lära sig ett helt nytt kognitivt system – i förhållande det som han hade lärt och tillämpat i sitt hemland.⁵³

Biografier om och av kvinnliga jurister

När Max Weber för 100 år sedan formulerade sin teori om idealtyper använde han sig av *honoratiores*-begreppet för att definiera den traditionella och därmed manliga juridiska yrkesrollen i en elitkultur. De senaste femtio åren har ett antal minoritetsgrupper – inklusive de kvinnliga – fått sina hävdatecknare.

Kvinnorna har synliggjorts sent av de professionella juristbiografierna, egentligen först under 2000-talet. I dag är de emellertid frekventa och har kommit att spela en viktig roll för de kvinnliga juristernas identitet. Det är flera förebilder som har fått sina biografier. I USA har flera kvinnliga jurister från pionjärerna vid sekelskiftet 1900 och fram till våra dagar blivit biograferade. Den första kvinnliga domaren i amerikanska *Supreme Court* Sandra Day O'Connor utnämndes i början av 1980-talet av Ronald Reagan. Hon fick en omfattande biografi så sent som 2019. Om RBG har redan talats. Den la-

tinamerikanska domaren Sonia Sotomayor, utnämnd av president Obama 2009, har också presenterat sig i en uppmärksammad självbiografi: *My Beloved World*.⁴⁷

I Sverige är det framför allt den första disputerade kvinnliga juristen Elsa Eschelsson i Uppsala,⁴⁸ rösträttskämpen Anna Bugge Wicksell⁴⁹ och advokaten i Klippan Elsa Kristiansson (1920 – 1998) som ägnats biografimonografier.⁵⁰ Genom *Svenskt kvinnohistoriskt lexikon* har från 2018 betydligt fler kvinnliga jurister uppmärksammats, och docenten Elsa Trolle Önnerfors, rättshistoriker i Lund, håller på att skriva en kollektivbiografi om de kvinnliga juristerna i Sverige fram till 1970.

Orätsstaternas juristbiografier

Enligt de sedan upplysningstiden förhärskande statsvetenskapliga teorierna, främst Montesquieus maktodelningslära, står de rättsliga institutionerna och deras aktörer oavhängiga av statsmakten. 1900-talets auktoritära och diktatoriska politiska system ifrågasatte dock domstolarnas oavhängighet. Denna dynamik mellan politik och juridik har skapat diskurser i demokratiska rätts-system och har framställts i politiska juristbiografier.

Intresset för juristerna i 1900-talets diktaturer var till en början avvak-tande. Tredje rikets juristgeneration var inte ägnad att utvärdera sig själv. Det var först efter 1968, när en ung generation av studenter utan någon egen erfarenhet av andra världskrigets fasor började ställa de obehagliga frågorna om det nära förflutna som de rättsliga aktörerna uppmärksammades och kritiserades. Forskningsområdet blev stort på 1980-talet, både beträffande det socialistiska och nationalsocialistiska. I anslutning till Historikerstriden i slutet av 1980-talet utkom flera arbeten, som starkt kritiserade juristernas brist på samhällsansvar under Nazi-perioden. De jurister som okritiskt vuxit in i yrkesrollen under Weimarrepubliken och sedan anpassat sig till den national-socialistiska rättskulturen för att därefter i Bonnrepubliken som en kameleont finna sig en ny plats, de fick nu benämningen ”fruktansvärda jurister” – *Furchtbare Juristen*.⁵⁴

En utmärkt juristbiografi med ett nyanserat aktörsporträtt ger politologen Lothar Gruchmann i sin omfattande biografi från 1987 om den national-konservative justitieministern i Hitlers första kabinett, bayraren Frans Gürtner.⁵⁵ Under Gürtners tid som justitieminister 1933–40 angreps rättsstatens principer av politiska skäl. Anpassningen till Führerns juristfientliga och antiliberala

politiska positioner medförde emellertid under Gürtners ämbets tid inte en total underkastelse. Det fanns om inte en artskillnad så i vart fall en gradskillnad mellan Hitlers och Gürtners rättspolitiska positioner. Gürtner hävdade domarnas oavhängighet. Det var först efter honom som den politiska godtyckligheten fullständigt tog överhanden och underkastelsen inför en totalitär rättssyn ägde rum.

Den politiska domstolen *Volksgerichtshof* med dess ökände ordförande Roland Freisler och dess godtyckliga och brutala processteknik har också resulterat i flera biografier och avhandlingar.⁵⁶ Flera av de dömda i Nürnberg-rättegången har också utgivit apologetiska självbiografier.⁵⁷ Också den dödsdömde juristen Hans Frank, en av Hitlers lojala jurister, chef för Akademien för tysk rätt i München och guvernör i Polen,⁵⁸ hann skriva sina memoarer innan han avrättades.⁵⁹

Efter den tyska återföreningen 1990 har rättsväsendet i DDR och dess aktörer blivit föremål för åtskilliga forskningsprojekt, också biografiska. Ett exempel är Hilde Benjamin, som tillhörde en känd tysk intellektuell judisk familj, och som spelade en prominent roll i den östtyska juristeliten. Som domare och senare justitieminister i DDR blev hon känd som den brutala ”Rote Hilde”, som skrupelfritt utverkade politiska domar med stränga godtyckliga straff. Tre biografier har redan skrivits om henne – men ännu är den sista inte skriven.⁶⁰ I familjen Benjamin har barnen till Hilde av oro för tendentiösa biografier vägrat att lämna ut moderns arkivmaterial till forskningen.

Hela den tsunamivåg som bearbetandet och uppgörelsen med det förflutna har fört med sig har haft ett pedagogiskt och moraliskt syfte. Michael Stolleis har markerat ett avståndstagande till denna form av politisk utvärdering. Han har i sina arbeten om Nazi-rätten betonat att det för den rättshistoriske forskaren är det ett angeläget behov att producera en så ”månsidig, icke dogmatisk och opartisk belysning som möjligt av normativa historiska strukturer”. Den enskilde forskarens värdegrund är i det avseendet ointressant. Även ”onda” juristers biografier är angelägna.⁶¹ I Norge har ockupationstidens jurister biograferats och därmed gett en betydligt mer nyanserad bild av den dömande makten 1940–1945.⁶²

Samma problematik uppkommer beträffande juristerna i andra f.d. auktoritära och koloniala länder. Domaren i den sydafrikanska författningsdomstolen Albie Sachs har beskrivit sin juristroll i övergången från apartheidsystemet till det under Mandela-regimen.⁶³

Akademiskt verksamma jurister

Framställningar om juridiska fakulteters historia har också ofta biografisk karaktär samtidigt som de är bidrag till såväl idé- och lärdomshistoria och rättskulturer. På senare år har flera sådana arbeten publicerats.⁶⁴ För svenskt vidkommande var Jan Olof Sundells doktorsavhandling om den tyska rättsvetenskapens betydelse för svenska jurister på 1800-talet författad utifrån en uttalad biografisk disposition. Rättsideologierna på 1900-talet, från rättspositivism till rättighetstänkande, från rättsrealism till kritiska studier, har sina uttalade företrädare, och dessa kognitiva strukturer har också resulterat i omfattande professorsbiografier, i Sverige om filosofen Axel Hägerström⁶⁵ och civilrättaren Vilhelm Lundstedt,⁶⁶ i Danmark om Ragnar Knoph,⁶⁷ Frederik Vinding Kruse⁶⁸ och Alf Ross.⁶⁹ Brottmålsdomaren Peter Garde har bidragit med ett par omfattande danska juristbiografier, dels om kriminalisten August Goll (1866 – 1936),⁷⁰ dels en om straffrättsprofessorn och Danmarks förste justitieombudsman Stephan Hurwitz (1901 – 1981).⁷¹

Sammanfattning

Som denna framställning velat visa finns i vår tid ett stort intresse för den juridiska biografien. I rättshistorien märks det på en komplettering av det dogmatiska perspektivet med ett aktörsperspektiv – med betoning på deras kontexter.⁷² Juristernas historiska levnadsöden har blivit förebilder som beskrivs i både biografier och självbiografier.

Juristernas starka ställning i det senmoderna samhället bygger traditionellt på ett oberoende och oavhängighet i förhållande till de politiska institutionerna. Det har medfört att den juridiska yrkesrollens värdegrund är en ständigt aktuell och stående diskurs.

De traditionella dygder och etiska värden, vilka utgör en västerländsk rättslig djupstruktur, blir därmed i normalfallet viktiga beståndsdelar i de juridiska professionella biografierna. Äldre generationer av jurister blir på det sättet viktiga och normbildande för dagens jurister.

Noter

- 1 Kjell Å Modéer, "Rättens aktörer: Den juridiska biografien som litteraturform", *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund: Årsberättelse 2003–2004*, 17–39. – "Symposium: National Conference on Judicial Biography", 70 *New York University Law Review* (June 1995), Nr 3, 485–809.
- 2 Den första kvinnliga domaren i domstolen var Sandra Day O'Connor, utnämnd av Ronald Reagan 1981. Evan Thomas, *First: Sandra Day O'Connor*, Random House: New York 2019.
- 3 Eleanor H Ayer, *Ruth Bader Ginsburg. Fire and Steel on the Supreme Court*. Dillon Press: New York 1994.
- 4 Antonia Felix, *The Unstoppable Ruth Bader Ginsburg: American Icon*. Sterling Publishing Inc. 2019
- 5 Ruth Bader Ginsburg (with Mary Hartnett & Wendy W. Williams, *My Own Words*, Simon & Schuster: New York 2016. Ett motsvarande arbete med Antonin Scalias reflektioner utkom efter hans död: Christopher J Scalia & Edward Whelan (red.), *Antonin Scalia, Scalia Speaks: Reflections on Law, Faith, and Life Well Lived*, Crown Forum; New York 2018.
- 6 Auktorisationsbrev. Ruth Bader Ginsburg till familj, vänner och kollegor, september 2019.
- 7 Irin Carmon & Shana Knizhnik, *Notorious RBG: The Life and Times of Ruth Bader Ginsburg*, Harper Collins Publishers: New York 2015.
- 8 Ex.vis: Kjell Å Modéer, *A Conversation with Justice Ruth Bader Ginsburg, U.S. Supreme Court*, Washington D.C., January 30, 2014, Juristförlaget i Lund: Lund 2015. – Jeffrey Rosen, *Conversations with RBG: Ruth Bader Ginsburg on Life, Love, Liberty, and Law*, Henry Holt & Co.: New York 2019. – Ruth Bader Ginsburg and Amanda L. Tylor, *Justice, Justice Thou Shalt Pursue: A Life's Work Fighting for a More Perfect Union (Law in the Public Square)*, University of California Press: Berkeley 2021.
- 9 Kevin A. Ring (red.), *Scalia Dissents: Writings of the Supreme Court's Wittiest, Most Outspoken Justice*, Regnery Publishing: Washington 2004.
- 10 Steven G. Calabresi (red.), *Originalism: A Quarter-Century of Debate*, [25th Anniversary of The Federalist Society], Regnery Publishing: Washington 2006.
- 11 Cass R Sunstein, *Radicals in Robes: Why Extreme Right-Wing Courts are Wrong for America*, Basic Books: New York 2005.
- 12 Antonin Scalia & Bryan A Garner, *Reading the Law: The Interpretation of Legal Texts*, West Publishing Company 2012.
- 13 James B. Staab, *The Political Thought of Justice Antonin Scalia: A Hamiltonian on the Supreme Court*, Rowman & Littlefield Publ. Inc.: Lanham 2006.
- 14 Bryan A Garner, *Nino and me: My unusual friendship with Justice Antonin Scalia*, Threshold Editions: New York 2018.
- 15 Bruce Allen Murphy, *Scalia: A Court of One*, Simon & Schuster: New York 2015.
- 16 Carola Hansson, *Den älskvärde*. Norstedts: Stockholm 2000.

- 17 Tomasz Giaro, *Aktualisierung Europas. Gespräche mit Paul Koschaker* (= Storia delle idee e delle istituzioni politiche. Età contemporanea, Sezione studi. I). Name, Genua 2000. Densamme, "Memory Disorders: Koschaker Rediscovered and Bowdlerized", *Studia Iuridica* (2019) 78:9-23
- 18 Det viktiga undantaget: Karl Warburg, *Johan Gabriel Richert, Hans lefnad och uttalanden*, Del I-II, Norstedt: Stockholm 1905.
- 19 Jan Olof Sundell, *Karl Schlyter – en biografi*, Norstedts: Stockholm 1998
- 20 Holger Elliot, *Ur en domares liv. Mot bakgrund av släkt- och ungdomsminnen*. Norstedt & Söners förlag, Stockholm 1966.
- 21 Harry Guldberg, *En domare ser tillbaka*, P.A.Norstedt & Söner: Stockholm 1966.
- 22 Nils Quensel, *Minnesbilder*. P.A. Norstedt & Söner: Stockholm 1973, 7.
- 23 Gustaf Petré. "Domstolarnas ställning enligt den nya regeringsformen", *Svensk Juristtidning* 1975, 1 ff.
- 24 Kjell Å Modéer, "Den svenska och nordiska samhällsreligionen". i: Anders Mellbourn (red.), *Författningskulturer: Konstitutioner och politiska system i Europa, USA och Asien*, Sekel Bokförlag: Lund 2009, 175 ff. – Kjell Å Modéer, *Juristernas nära förflutna: Rättskulturer i förändring*, Santérus Förlag: Stockholm 2009.
- 25 Olle Ekstedt, *Mitt liv hos Fru Justitia*. Del I (1958–87), Vulkan Stockholm 2010. Del II (1987–2012), Vinga bokförlag: Rottne 2012.
- 26 Bruce Allen Murphy, *The Brandeis/Frankfurter Connection: The Secret Political Activities of Two Supreme Court Justice*, Oxford University Press: New York 1982.
- 27 Bruce Allen Murphy, *Wild Bill: The Legend and Life of William O. Douglas*, Random House: New York 2003.
- 28 Bruce Allen Murphy, *Fortas: The Rise and Ruin of a Supreme Court Justice*, William Morrow & Company: New York 1988.
- 29 Laura Kalman, *Abe Fortas: A Biography*, Yale University Press: New Haven 1992.
- 30 Laura Kalman, *Legal Realism at Yale, 1927–1960*, University of North Carolina Press: Chapel Hill 1986.
- 31 Laura Kalman, *The Long Reach of the Sixties: LBJ, Nixon, and the Making of the Contemporary Supreme Court*, Oxford University Press, New York 2017.
- 32 Gerald Gunther, *Learned Hand: The Man and the Judge*, Knopf: New York 1994.
- 33 Gerald Gunther, "Contracted" *Biographies and other Obstacles to "Truth"*, Symposium: National Conference on Judicial Biography, 70 *New York University Law Review* (June 1995), 697 ff.
- 34 Todd C Peppers & Artemus Ward (red.), 2012. *In Chambers: Stories of Supreme Court Law Clerks and Their Justices*. University of Virginia Press: Charlottesville 2012. – Todd C Peppers, *Courtiers of the Marble Palace: The Rise and Influence of the Supreme Court Law Clerk*. Stanford University Press: Stanford 2006.
- 35 Bl.a. G. Edward White, *Justice Oliver Wendell Holmes: Law and the Inner Self*, Oxford University Press: New York 1993. – Albert W. Alschuler, *Law Without Values:*

- The Life, Work, and Legacy of Justice Holmes*, The University of Chicago Press: Chicago 2000.– Stephen Budiansky, *Oliver Wendell Holmes: A Life in War, Law, and Ideas*, W.W. Norton & Co: New York 2020.
- 36 Bl.a. Michael E. Parrish, *Felix Frankfurter and His Times : The Reform Years*, The Free Press: New York 1988.
- 37 Bl.a. Juan Williams, *Thurgood Marshall: American Revolutionary*, Crown: New York 2000. – Glenn L Starks, *Thurgood Marshall: A Biography*, Greenwood: Santa Barbara CAL 2012.
- 38 Neil Gorsuch (tillsammans med Jane Nitze & David Feder), *A Republic, if you can keep it*, Crown Forum: New York 2019.
- 39 Martin Mayer, *Emory Buckner*, Harper & Row: New York 1968.
- 40 Martin Mayer, *The Lawyers*, Harper & Row: New York 1966. – Richard L. Abel, *American Lawyers*, Oxford University Press: New York 1989.
- 41 Ett exempel: Jon R Bauman, *Pioneering a Global Vision: The Story of Baker & McKenzie*, Harcourt: Chicago 1999.
- 42 Rolf Leman, *D:r Philip Lemans advokatbyrå från 1800-talets mitt till våra dagar*. Göteborg 1986. – Gunilla Widengren (red), *Lemän och Lagerlöfvar: från "advokat-affär" och familjeföretag till världsomspännande nätverk av affärsjuridisk kunskap och erfarenhet: Lagerlöf & Leman advokatbyrå 1849–1999*. Stockholm 1999. – Kjell Å Modéer, "Den gode advokaten från Göteborg", i *Västra avdelningen av Sveriges Advokatsamfund 100 år*, Göteborg. – Gunnar Brattne, *Mannheimer & Zetterlöf advokatbyrå 1943–1990*, Göteborg 1990.
- 43 David Gaunt, *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter*, Almqvist & Wiksell: Studia historica Upsaliensia, 63, Uppsala 1975.
- 44 Sigrid Jahns: *Das Reichskammergericht und seine Richter. Verfassung und Sozialstruktur eines höchsten Gerichts im Alten Reich*, Teil II: Biographien (Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich; Bd. 26), Köln/Weimar/Wien: Böhlau 2003.
- 45 Bob Woodward & Scott Armstrong, *The Brethren – Inside the Supreme Court*, Simon & Schuster: New York 1979.
- 46 Jeffrey Toobin, *The Nine: Inside the Secret World of the Supreme Court*, Doubleday: New York 2007.
- 47 Sonia Sotomayor, *My beloved World*. Vintage Books 2014.
- 48 Gunilla Strömholm, "Elsa Eschelsson : Sveriges första kvinnliga jurist," i: *De lege. Juridiska fakulteten i Uppsala. Årsbok, årgång 7, 1997* – Eva-Maria Svensson, *Elsa Eschelsson. Forskaren Elsa Eschelsson, en modern civilist i tiden*, Kvinnliga Akademikers förening, 2011,
- 49 Liv Wicksell Nordqvist, *Anna Bugge Wicksell: En kvinna före sin tid*, Malmö 1985, - Christina Carlsson Wetterberg, *Jag saknar fruntimmer här: en biografi över Anna Bugge Wicksell*, Stockholm, 2020.

- 50 Bengt Andersson & Kjell Å Modéer (red.), *Kvinnlig advokat i Norra Åsbo, Elsa Kristiansson, minnen och hågkomster*, Klippan 2002.
- 51 Jack Beatson & Reinhard Zimmermann (red.), *Jurists Uprooted: German-speaking Émigré Lawyers in Twentieth-century Britain*, Oxford University Press: Oxford 2004.
- 52 Marcus Lutter, Ernst C. Stiefel & Michael H. Hoeflich (red.), *Der Einfluß deutscher Emigranten auf die Rechtsentwicklung in den USA und in Deutschland*, J.C.B. Mohr: Tübingen 1993.
- 53 Nadine Rinck, *Max Rheinstein – Leben und Werk* [Dissertation.] Studien zur Rechtswissenschaft] Band 262, Verlag Dr. Kovac: Hamburg 2011. – Kjell Å Modéer, “Law émigré Max Rheinstein (1899–1977): A Comparatist in pre-war Germany and post-war America”, i: Kjell Å Modéer (red.), *Legal History: Reflecting the Past and the Present. Current Perspectives for the Future*, Rättshistoriska studier Bd 29, Stockholm 2021, 254 ff.
- 54 Ingo Müller, *Furchtbare Juristen: Die unbewältigte Vergangenheit der deutschen Justiz*. Knaur: München 1987.
- 55 Lothar Gruchmann, *Justiz im Dritten Reich 1933–1940: Anpassung und Unterwerfung in der Ära Gürtner* (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte), Oldenbourg: München 1988.
- 56 Helmut Ortner, *Hitler’s Executioner: Roland Freisler, President of the Nazi People’s Court*, Frontline Books: Barnsley 2018.
- 57 Roman B. Kremer: Autobiographie als Apologie. Rhetorik der Rechtfertigung bei Baldur von Schirach, Albert Speer, Karl Dönitz und Erich Raeder. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen 2017.
- 58 Gary O’Connor, *The Butcher of Poland: Hitler’s Lawyer Hans Frank*, Spellmount: Staplehurst UK 2014.
- 59 Hans Frank, *Im Angesicht des Galgens: Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigener Erlebnisse und Erkenntnisse*. Sketec-Verlag: Passau 2018.
- 60 Andrea Feth, *Hilde Benjamin – Eine Biographie*, Berlin Verlag Arno Spitz GmbH.:Berlin 1995, Marianne Brentzel, *Die Machtfrau: Hilde Benjamin 1902–1989*, Christoph Links Verlag: Berlin 1997. – Heike Wagner, *Hilde Benjamin und die Stalinisierung der DDR-Justiz*, Shaker Verlag: Aachen 1999.
- 61 Michael Stolleis, *Nahes Unrecht, fernes Recht: Zur Juristischen Zeitgeschichte im 20. Jahrhundert*. Wallstein: Göttingen 2014
- 62 Hans Petter Graver, *Okkupasjons tidens Høyesterett*, Pax Forlag: Oslo 2019, Hans Petter Graver, *Jussens helter*, Universitetsforlaget: Oslo 2020.
- 63 Albie Sachs, *The Strange Alchemy of Life and Law*, Oxford University Press: London 2011.
- 64 Ett par exempel: Laurent Waelkens & Fred Stevens, *The History of Leuven’s Faculty of Law, die Keure*, Professional Publishing: Brugge 2014. – Daniel R. Coquillette & Bruce A. Kimbal, *On the Battlefield of Merit: Harvard Law School, the First Century*, Harvard University Press: Cambridge MA 2015, Bruce A. Kimbal & Daniel R. Co-

- quilette, *The Intellectual Sword: Harvard Law School, the Second Century*, Belknap Press: Cambridge MA 2020. – Kjell Å Modéer, *Det förpliktande minnet: Juridiska Fakultetens i Lund historia 1666 – 2016*, Santérus: Stockholm 2017.
- 65 Max Lyles, *A Call for Scientific Purity: Axel Hägerström's Critique of Legal Science*, Rättshistoriskt bibliotek vol. 65, Stockholm 2006. – Margit Waller, *Axel Hägerström: Människan som få kände*. Natur och Kultur: Stockholm 1961.
- 66 Jan Olof Sundell, "Vilhelm Lundstedt – A Biographical Sketch", *Scandinavian Studies in Law* vol. 48 [Perspectives on Jurisprudence], Stockholm 2005, 465-478.
- 67 Jens Evald, *Ragnar Knoph (1894–1938): en juridisk biografi*, DJØF: Köpenhamn 2003.
- 68 Jens Evald, *Frederik Vinding Kruse – en juridisk biografi*, DJØF: Köpenhamn 2005.
- 69 Jens Evald, *Alf Ross – et liv*, DJØF: Köpenhamn 2010.
- 70 Peter Garde, *August Goll – en shakespearek kriminalist og hans tid*, Jurist og Økonomforbundets Forlag: Köpenhamn 2012.
- 71 Peter Garde, *Stephan Hurwitz: Professor – Kriminalist – Ombudsman*, Aarhus 2018.

Jan Westin

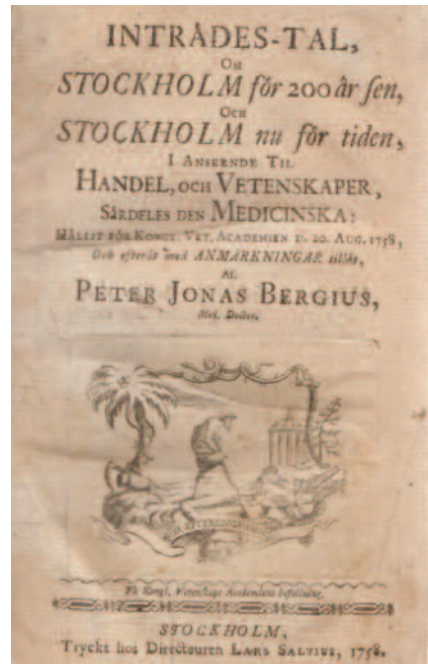
Duktig doktor eller nydanande forskare Om levnadsteckningar och minnesord över läkare

Tecknandet och publicerandet av levnadsbeskrivningar över läkare har en lång, drygt 250-årig, tradition i Sverige, men traditionen med äreminnen över framstående personer är långt äldre och har sina rötter i den grekiska antiken. Mycket har självfallet ändrats under denna tid. En del som följd av utvecklingen av allt skrivande: språkbruk, skrivsätt, värderingar. Annat betingat av läkarkårens expansion och specialisering, sjukvårdens fragmentering och den enskilde läkarens förändrade samhällsposition. Ingen har idag överblick över landets 50 000 läkare. Och kanske är det inte heller så många som bryr sig om deras levnadsöden. Men ändå lever traditionen med minnesord i viss mån kvar.

Bergius

Den förste, som publicerar en sammanställning av svenska läkarbiografier är Jonas Peter Bergius (1730-90) – den yngre av de bröder Bergius, vars donation bildade grunden för Bergianska stiftelsen i Stockholm. Han var lärjunge till Linné, studerade smittsamma sjukdomar, var en förkämpe för variolisation och kom från 1761 att upprätt-

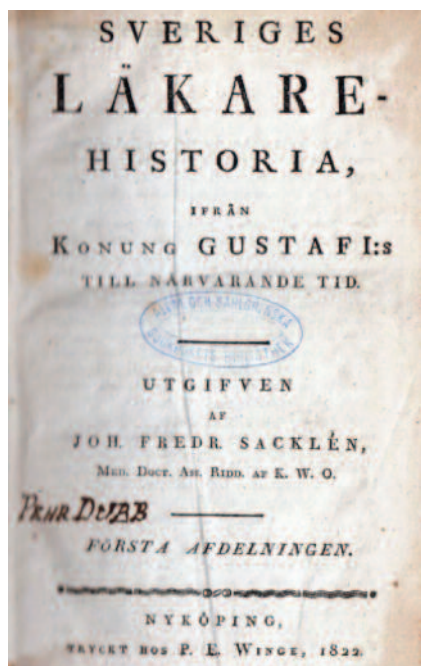
Jonas Peter Bergius inträdestal i Vetenskapsakademien år 1758.

hålla en professur i naturalhistoria och farmaci i Stockholm; samtidigt var han en av huvudstadens mest anlitade läkare. Hans inträdestal i Vetenskapsakademien 1758, *Om Stockholm för 200 år sen och Stockholm nu för tiden*, utgörs till största delen av en exposé över den medicinska utvecklingen ända från Gustav Vasa, framför allt återspeglad i historiker över de läkare som varit verksamma, inte bara i Stockholm utan i hela landet, under den aktuella tidsperioden.

Några detaljer rörande hur Bergius samlade in sitt material har vi inte. Men han hade två egenskaper, som bäddade för ett gott slutresultat: han var samlare och han hade ett stort nätverk av rapportörer. Samlandet låg i tiden och hade för hans del tyngdpunkt främst inom växtmedicinen. Ett nätverk av läkare och präster hade han grundlagt i det arbete, som *Collegium Medicum* ålagt honom: att söka från olika delar av landet finna orsaken till sjukdomar och deras orsaker; arbetet resulterade i tre omgångar av *Försök til de uti Sverige gångbara sjukdomars utrönande 1754-56*. Sannolikt hade han också betydande hjälp – och ett icke obetydligt tillskott av anekdoter – när det gällde det äldre materialet av de samlingar, som hopbragts av

medicinprofessorn i Uppsala, Lars Roberg (1664–1742).¹

Sacklén

Med utgångspunkt från Bergius text men med ansenliga kompletteringar publicerar Johan Fredrik Sacklén (1763–1851) i tre band *Sveriges läkare-historia* 1822-24. Han studerade i Åbo och Uppsala, var regementsläkare vid Södermanlands regemente och bevitnade stridigheter både i Finland och Pom-

Med sina tre band "Sveriges läkare-historia ifrån konung Gustaf I:s till närvarande tid" satte Johan Fredrik Sacklén normen för hur levnadseckningar över läkare kom att se ut de 150 kommande åren.

mern. Också han var en ansenlig samlare, till en början mest av växter, fåglar, fågelägg, mineralier, snäckor och insekter men i 30 år också ”för nöjes skull” av läkar- och apotekarbiografier. Läkare-historien omfattar c:a 1 500 biografier, av både avlidna och levande kollegor; han anger själv att ambitionen var ”att, så vidt möjligt vore, få hela Svenska Läkare-Corpsens, ifrån konung Gustaf I:s till närvarande tid, förnämsta lefnadsöden bevarade och hopsamlade på ett ställe.”

Sacklén utvecklar normen för hur levnadsteckningar över läkare kommer att se ut åtminstone 150 år framåt. Efter formalia kring utbildning, tjänstgöring och utmärkelser följer en beskrivning av de medicinska och vetenskapliga insatserna, tillsammans med viktigare publikationer. På enstaka ställen kan man finna mer personliga intryck av personen ifråga, ibland i form av ”anecdoter”, som inte sällan har sitt ursprung i de Robergska akterna.

Han var en flitig Akademisk lärare, en väl förfaren och lärd man och tillika en allmänt anlitad Läkare. Prof. Roberg antecknar: han var en lång man, såg väl ut, hade eget gult hår, friskt ansigte och starkt målföre. Var en behållen man, källrarna fulla med plåtar. Var Pedagricus, en hastig Gubbe, tjock man eljest. Dokt. Rudbeck gjorde honom intet lättlig emot.

Var en arbetsam, lärd och djupt tänkande Läkare; utöfvade vetenskapen lyckligen, och förenade med en behaglig skrifart, ett glatt och belevvat umgängessätt, samt en förträfflig moralisk karakter.

Ehuru något hastig och underlig till sinnes, var han merendels glad och språksam, hade en kort och spenslig växt, gick lätt och vigt, klädd i Pajräck med messingsknappar.

Ganska ofta avslutas biografierna med detaljerade uppgifter om vederbörandes medicinska tillkortakommanden:

Besvärad redan i flera år af betydliga Hemorrhoidal-tillfällen, ådrog han sig en förkylning och anfölls af urinstämna och andra plågor, som gäfvot tillkänna inflammation uti underlivets innanmäten, hvaraf han, efter 21 dygns lidande, dog i Malmö ... vid liköppningen befanns, utom annat naturstridigt, fettet i buken, småtarmarne, i synnerhet Jejunum, Njurarne och Blåsan m.m., dels uti inflammeradt, dels uti suppurerande tillstånd.

Hundra år av fortsatt samlande av läkarbiografier

Under perioden 1835 till 1935 utkommer till en början ett antal supplement till Sacklén samt på uppdrag av Svenska läkaresällskapet en Ny följd i två delar 1873-76. Starkt bidragande till det senare arbetet var Anders Johan Bruzelius (1831-1901), sekreterare i Sundhetskollegiet, som i denna ställning hade god kännedom om läkarna i landet. Från 1886 tar han över ansvaret helt för en Tredje följd av den svenska läkarhistorien. Hans plan, som bröt mot den tidigare traditionen var att utge arbetet i två avdelningar: dels en *Svensk Läkare-matrikel*, omfattande endast levande läkare, dels ett tillägg till levnadsteckningarna över avlidna läkare.² I de senare av de fyra band som utkom 1885-1901 blandas dock biografier över levande och avlidna läkare med varandra; det hela uppvägs av ett utmärkt register. De anförda uppgifterna är noggranna och detaljerade, ibland när det gäller anställningsförhållanden till synes onödigt detaljerade. Till stor del är de byggda på av läkarna själva lämnade meddelanden. För de avlidna citeras ibland på annat håll publicerade minnesord, innehållande också mer personliga karakteristiker och omdömen.

Efter Bruzelius' omfattande arbete ligger arbetet med läkarhistorien vilande i drygt 30 år, men återupptas av Svenska läkaresällskapet 1927. Efter omfattande förarbeten utkommer nu en Fjärde följd av *Sveriges läkarehistoria* 1930-35. Huvudansvarig är förste marinläkaren m.m. Axel Widstrand (1866-1956). Även här blandas nu biografier över levande och döda. För de levande medtas endast matrikeluppgifter, d.v.s. examina, tjänstgöringar, familjeförhållanden och publikationer; för de avlidna också omdömen om den kliniska och/eller vetenskapliga verksamheten och mer personliga hågkomster, ofta baserade på levnadsteckningar och minnesord från dags- och/eller fackpress. Några exempel på skrivsättet:

Med stor plikttröhet och samvetsgrannhet och för sitt vänliga, öppna väsen omfattad av patienters varma tillgivenhet skötte B. sin praktik ända till sista veckan före sin död. B. var under sin Uppsalatid en uppskattad medlem av sällskapet O.D. och deltog i många av dess sångarfärder såväl inom som utom Sverige samt var även med på Parisfärden 1900. I sångsällskapet Concordia i Gävle var han också länge en intresserad och verksam medlem. Sitt studentikosa lynne behöll han, ända tills sjukdomen bröt krafterna, och var som kamrat ovanligt vänsäll och trofast. Med solskenslynne och humor förenade han ett anspråkslösto, försynt väsen. Han var en harmo-

nisk personlighet, som spred glädje och trevnad omkring sig och vann som av sig själv allas vänskap och hjärtan.

Ett drag av gammaldags hovmannamässig sirlighet utmärkte E. ända in hans höga ålder. För övrigt var han en fint bildad person, som älskade litterära sysselsättningar, men kanske än mera att studera i naturens stora, öppna bok. Han var en intresserad och kunnig botanist, och åt trädgårdsskötsel ägnade han sig gärna. Han var språkkunnig, hade ett elegant och ledigt sätt att i tal och skrift uttrycka sina tankar, hans arbetsamhet och flit var ovanliga, hans uppträdande och sätt älskvärt och kamratligt.

Totalt kan antalet biografier, som ingår i Fjärde följdens fem band uppskattas till c:a 4500. Totalt torde de därmed under 400 år hopsamlade posterna med levnadsteckningar/matrikeluppgifter rörande svenska läkare uppgå till över 10 000.

Någon ytterligare samling av levnadsteckningar över svenska läkare – med anspråk på något så när fullständighet – har sedan dess inte utkommit. Axel Widstrand redigerar dock två volymer av *Svenska läkare i ord och bild*, som utkommer 1939 respektive 1948. Detta är matriklar över levande kollegor, de insamlade personuppgifterna är mycket sparsamma, men som regel är de försedda med fotografi. Flera liknande, med tiden allt mer voluminösa, versioner utkommer de följande åren, senast 1970 under titeln *Svensk läkarmatrikel*. Under åren 1986–2011 utkommer slutligen *Läkarmatrikeln* på privat initiativ och nu är vi milsvitt från begreppet professionsbiografi. Personuppgifterna är nedbantade till ett minimum: namn, födelsedatum, specialitet, verksamhetsplats och telefonnummer. Idag lägger förmodligen datalagen hinder i vägen för utgivande av liknande sammanställningar.

Nekrologer i läkartidskrifter blir vanliga

I början av 1900-talet börjar nekrologer eller levnadsteckningar över bortgångna kollegor mer frekvent dyka upp som inslag i läkarkårens båda löpande tidskrifter: *Hygiea*, som utgavs av Svenska läkaresällskapet (den vetenskapliga sammanslutningen) och *Svenska läkartidningen (SLT)*, som utgavs av Sveriges läkarförbund (den fackliga sammanslutningen). Sin ”blomstringstid” har denna typ av nekrologer kring 1920–40. *Hygiea* upphör 1938 och Svenska läkartidningen övergår 1965 till *Läkartidningen*, vars nya redigeringsprinciper

bl.a. leder till att minnesteckningarna helt utgår. 1999 görs ett halvhjärtat försök att återinföra dem, men det läggs ner efter redan några månader.

Minnesteckningarna i kårens tidskrifter blir nu den vanligaste formen att teckna en bortgången kollega som minne och tar över den roll samlingsvolymerna hade. Det är dock långt ifrån alla som blir uppmärksammade med en minnesteckning på detta sätt, uppskattningsvis inte mer än 10 procent.³ I Hygiea omnämns främst akademiskt aktiva personer, i SLT främst läkare verksamma i sjukvården. Det är nästan bara män som kommer ifråga; kvinnornas andel är klart lägre än deras andel i läkarkåren. Mellan 1904 och 1970 publiceras totalt fyra minnesord över kvinnliga läkare.⁴ Bidragen kan vara korta på en halv-hel sida, men också omfattande, upp till 6–8 sidor i respektive tidning. De är vanligen skrivna av en ensam författare, någon gång av flera. Foto förekommer men inte alltid. Publiceringarna i Hygiea och SLT innebär att levnadsteckningarna nu ändrar karaktär. Här finns inte längre så mycket detaljer om utbildning, tjänstgöringar och formella meriter. I stället ligger tyngdpunkten på att forma bilden av en avhållen kollega och dennes personlighet.

SVENSKA
LÄKARTIDNINGEN
ORGAN FÖR SVERIGES LÄKARFÖRBUND
Stockholm den 15 juli 1928

Sista årg.	Redaktion: Dr J. P. RIVARSSON, ordförande EUGEN SKERF, ansvarig Med. av OSMUND ENOBERG	N:r 28
------------	---	--------

ansvarig Henrik Wetterdal, st. 1121. — Nya Fria: Ledarskribator vid dygnstid, st. 1123. — Centraltryckeriet utgående till anordning av vissa skrifttyper med sjukhuskassan, st. 1126. — Ocaia J. Anonimus: Läkare och sjukhuskassan, st. 1127. — Journalist professor I. Holmgren, st. 1124. — Offentliga undertryckerier, st. 1125.

†
Henrik Wetterdal

Den 30:e dennes avled Henrik Wetterdal. Dödsorsaken är cancer recti.

Henrik Wetterdal var därtill till bloden, född i Orsa d. 1 september 1857. Efter studier i Uppsala avlade han medicinska licentiatexamen därefter 1887 och promoverades till med. doktor 1894. Han tjänstgjorde som amanuensis i samt som vid medicinska fakulteten i Uppsala samt därefter som medeläkare vid Akademiska sjukhuset och vid Maria sjukhus i Stockholm. Efter ett kortare förordnande som överläkare vid Akademiska sjukhuset utgick han till distriktsläkare i Stockholm 1888, och efter någon tids tjänstgöring som sanselektionsläkare, Hälsö och i Stockholm, utnämndes år 1901 till överläkare vid medicinska avdelningen av Salmbergers sjukhus, vars direktörpost han tilldelades två år. Efter 20 års verksamhet vid Salmbergers sjukhus W. 1924 vid stråldiagnostik. Inom ramar för dessa data, som bildas utspäddheten i W:s liv ligger utan tvivel ett av medicinska allra starkaste utvecklingsområden. På W, som chef för ett av Sveriges största interna sjukhus ställdes därför syn-

193

drav, men ändå att viss ytterligare erfarenhet borde avräkna, då vederbörande huvudsakligen — d. v. s. landstigen — ännu ej hade fattat beslut om fortsättande av sådana tjänster och ej heller fastställit några löneförändringar.

Visierligen avgavs av läkare Oscar Olsson och kontorist Gustaf Ivar Andersson i första kammaren samt kontraktspolis Karl Hoppe i andra kammaren en reservation med hänseende om tillfall till propositionen i sin helhet, men blev denna reservation, som bifölls av första kammaren, avslagen av andra kammaren och vid därefter företagna gemensamt valning fick statskontoret utslående majoritet. Riksdagen beviljade alltså icke någon höjning av minimallönen för kuratorer i abortföreläsnings verksamhet.

†
Nils Tillgren

Nils Tillgren avled den 3 januari 1947 i skottskadorna. Han var född den 24 april 1912, blev med. kand. 1934 och med. lic. 1942.

194

Professor emeritus Alfred Pettersson
(i minnison)

Måndagen den 3 december 1951 avled stilla och lugnt professor emerita, medicinska doktor Alfred Pettersson i en ålder av 84 år.

Född den 14 juni 1867 i Gröninge i Västerbottens län avlade Alfred Pettersson studentexamen i Helsingfors 1887. Studier fortsatte härvid vid medicinska fakulteten i Uppsala och den 21 maj 1890 promoverades den då 22-åriga överläkningen till medicinska doktor. Redan under studietiden hade han innehållit diverse föreläsningar vid olika universitetsinstitutter bl. a. som amanuensis i oftalmiatrik, anatomi och i C. laborator i patologisk anatomi. Till en början fortsatte han på den landstigns vägen och kompetensförläsnaden samt uppfördes på andra försäkringsrådet till professor i anatomi och allmän histologi vid Uppsala universitet 1902. Från och med 1904 kom emeritordet Alfred Pettersson i och med utnämningen till laborator i bakteriologi vid Karolinska institutet att ägna de, vid denna tillgång i stark utveckling varande bakteriologiska och patologiska vetenskaperna till oständigt intresse. Föreläsningar för Stock-

Nekrologer i Hygiea och Svensk Läkartidning. Hygiea upphörde 1928 och då Svenska läkartidningen år 1965 gjordes om till Läkartidningen upphörde levnadsteckningarna även där.

Läkarens ethos

Etnologen Motzi Eklöf (f. 1958) har i sin avhandling *Läkarens ethos: Studier i den svenska läkarkårens identiteter, intressen och ideal 1890-1960* bland annat använt minnesteckningarna i Hygiea och SLT för att studera utformningen av den kollegialt tecknade bilden av bortgångna läkare och vilka värderingar, som där träder i förgrunden.⁵ För förståelsen av hur bilden av bortgångna läkares verksamhet tecknas och vilka kvaliteter som betonas, är det viktigt att komma ihåg att decennierna 1930–60 starkt präglades av den pågående diskussionen kring ”läkaryrkets kris” och vad som bör krävas av en god läkare, förutom medicinskt kunnande. Ledande företrädare inom kåren hävdade med emfas att också humanistisk bildning inom olika ämnesområden och en rad goda, personliga egenskaper måste till för att vara en värdig representant för sitt yrke.

Eklöf urskiljer i sin studie vissa ”idealtyper” av ”hedervärda läkare”, så som de avspeglas i minnesteckningarna: Centralgestalten, Den framstående läkaren, Trotjänaren och Flygelmannen. ”Centralgestalterna” är få, de är professorer och lärare, vanligtvis välkända för alla inom kåren. De har innehaft förtroendeposter och företrätt läkarna i större sammanhang, interkollegialt och/eller i samhällslivet. ”Den framstående läkaren” är den vanligast förekommande kategorin. Det kan röra sig om en framgångsrik läkarpraktik, men också omsättning av vetenskapliga rön i sjukvården eller om en lyckosam kombination av medicinsk verksamhet och engagemang i kollegiala ärenden eller samhällsliv – men allt på en lite lägre nivå än för centralgestalterna. ”Trotjänaren” behöver inte vara någon allmänt känd kollega, snarare en som under mindre åthävor strävat under alla år med sin verksamhet, till patienternas fromma och samhällets respekt. Minnesorden för dessa är ofta ganska kortfattade. ”Flygelmannen” slutligen är den särbegåvade, som blind för andra uppgifter sätter in alla sina krafter på en enda punkt. Begåvade forskare, kanske också udda personligheter.

Vilka egenskaper utmärker då den hedervärde läkaren och vilka dygder lyfts fram i minnesteckningarna som särskilt aktningvärda? Ja, Eklöf gör ett försök till sammanfattning:

En fantombild av den ideale läkaren skulle kunna beskrivas som en plikttrogen och yrkesskicklig svensk man med anor, personlighet, bildning och humor samt ett kritiskt och objektiva sinne, som i kollegial anda verkar oegennyttigt för mänsklighetens väl och som dör som han levat.⁶

I många fall lyfts i minnesteckningarna fram att vederbörande tillhört en gammal svensk släkt, att det funnits en akademisk tradition i familjen, att fadern varit läkare och vilka som varit lärare och förebilder. Manliga dygder, typ självständighet, mod, rättrådighet lyfts ofta fram. Den bortgångnes personlighet framhävs och kan karakteriseras som förnäm, säregen, ovanligt framstående eller dugande. Bildningens betydelse för personligheten betonas ofta. Därmed avses då inte det medicinska kunnandet utan en bred och klassisk allmänbildning, i kombination med vett och etikett. Begreppet ”helgjutenthet” används ibland med innebörden lyckosam kombination av medicinsk kompetens, humanistisk grundsyn, etiskt förhållningssätt, kollegialt bemötande och trygghet i den egna rollen.

Eklöf noterar också detaljrikedomen i beskrivningarna av den porträtterades sjukdomshistoria och död och den traditionen har ju funnits med ända sedan Sacklés biografier. Hur den avlidne hanterat sitt eget lidande och förestående död berörs inte sällan och ofta då som ett drag i personligheten. Kamratskap, kollegialitet, kritiskt sinne och sinne för humor belyses ofta och i enstaka fall relateras anekdoter om den bortgångne. Även om nekrologerna skrevs i allmänt tillgängliga publikationer, så var innehållet framför allt riktat mot kollegorna och kamraterna till den avlidne.

Minnesord i dagspressen

Minnesteckningar, nekrologer eller dödsrunor har en lång historia i dagspressen men har otvetydigt blivit vanligare de senaste decennierna. Från att ursprungligen främst ha haft till uppgift att fungera som äreminne över framstående män – och möjligen någon gång kvinnor – har de med åren blivit bredare i sitt ihågkommande, även om akademiker, företagsledare, idrottare, skådespelare (och män) fortfarande dominerar. Läkare på alla nivåer är idag bland de mest frekventa föremålen för minnesord både i de riksledande tidningarna och i lokalpressen.

Dagspressens minnesord i den form de har idag lever under speciella regler och förutsättningar. De blir ofta publicerade i nära anslutning till dödsfallet, de är mer präglade av sorgen efter den bortgångne än de egentliga levnadsteckningarna, de lyfter väldigt sällan fram annat än positiva omdömen: ”Vi minns med glädje och respekt ...”. Dagspressen kräver också att det skall vara kort, texten får inte överstiga 3 000 skrivtecken. Oftast har den eller de som skriver minnesordet en personlig relation till den avlidne och de korta

beskrivningarna av verksamhet, karriär och eventuella stordåd kompletteras ofta med anekdoter rörande gemensamma upplevelser. Från tidningshåll bedöms minnesord ha högt läsvärde och de är ju dessutom ”billiga i drift”, textbidragen kommer gratis.

Traditionen med minnesord i dagspressen har sedan länge särskilt omhulats i brittisk press och många gånger är där publicerade ”Obituaries” små pregnanta mästestycken. Hos oss växlar väl kvaliteten mera och det går ibland att ironisera över vad som har beskrivits som ”patetiska uppvisningar i lovsånger till den dödas ära. Det måste finnas familjeredaktörer som excellerar i adjektiv som jordnära, vänfast, trofast, djurvän, mångkunnig och hängiven”,⁷ Men man kan också se det som Kerstin Vinterhed gör (mångårig familjeredaktör i *Dagens Nyheter*):

Visst finns det nekrologer som ger en retuscherad bild av den avlidna men betydligt oftare känner man artikelförfattarens vilja att verkligen minnas den döda och ge en fullödig bild av honom eller henne. Mycket ofta bärs runan av den starka känslan för den som gått bort: det har varit viktigt med de här pratstunderna, den där fjällvandringen, den där arbetsgemenskapen då man slogs för ett gemensamt mål.⁸

Betecknande för minnesord i dagspressen är bland annat att de publiceras i nära anslutning till dödsfallet, läkare är ofta hågkomna, de får vara på max 3000 tecken och har högt läsvärde.

Minnesteckningar i lärda sällskap och lokala läkargrupperingar

Alltifrån de svenska akademiernas och de lärda sällskapens tillkomst under 1700-talet har skrivits och i olika former publicerats minnesteckningar över bortgångna ledamöter, en tradition som fortfarande lever kvar. Läkare och forskare inom medicinska discipliner utgör en fraktion av dessa sällskap, i Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg för närvarande c:a 20 procent. Minnesteckningarna – som vanligen är omfattande, för medici-

narnas del fokuserade på den vetenskapliga insatsen och välskrivna – har dock hittills endast i begränsad utsträckning varit publikt tillgängliga.

På många håll i landet har det i lokala läkarsällskap funnits en tradition att teckna minnesord över bortgångna kollegor och då med en ambition att minnas alla. I de flesta fall har det nog stannat vid en muntligt framförd, kortare eller längre, parentation; mera sällan vid publikation. När jag inför arbetet med detta bidrag hörde mig för på de svenska universitetsorterna var beskedet samstämmigt: traditionen har i stort sett upphört. På frågan varför detta skett var svaren också likartade: läkarna har blivit så många, ingen har överblick, svårt få någon att skriva, det räcker med dagspressens minnesord.

Unik tradition i Göteborg

Göteborgs Läkaresällskap är bevarare av en för landet unik tradition. Sedan mer än 120 år har minnesteckningar författats över bortgångna kollegor. Ursprungligen upplästes dessa på Sällskapets veckovisa sammankomster, på senare år i samlad form på årshögtiden, lördagen närmast grundaren Pehr Dubbs födelsedag, den 14 januari. Uppgiften att skriva minnesteckningarna ingick länge i sekreterarens arbetsuppgifter, den var då inte så betungande; dödsfallen var få och alla kände alla. På senare år har fler delat på uppdraget:

Före 1900	omnämnannden/minnesord i protokoll	alla (?)
1900–1913	Otto Livijn (sekreterare)	alla (?)
1914–1947	Gösta Göthlin (sekreterare)	alla
1947–1971	Lars Öberg (sekreterare)	alla/urval
1972–1986	Inge Jansson (sekreterare)	urval
1986–2007	Agneta Darle, Hakon Wetterqvist, Annika Skott m.fl.	urval
2007–2020	Jan Westin	alla

För tidsperioden före Gösta Göthlins (1877–1966) långa sekreterarperiod finns minnesorden ofullständigt bevarade och det går inte heller att av tillgängliga handlingar i efterhand avgöra om verkligen alla avlidna parenterades. Om Otto Livijns (1853–1914) minnesteckningar skriver Öberg: ”Dennes minnesteckningar är blomsterrika och sentimentala, enbart rosande. De liknar begravningsstal och följer tidens oscariska anda.” Från Göthlins tid finns däremot alla minnesteckningar (n = 110) i god ordning bevarade i Sällskapets

arkiv, men aldrig av trycket utgivna. Med Göthlin var det ordning och reda, som sundhetsinspektör röjde han upp i stadens undermåliga bostadsbestånd och inrättade det som i Göteborg kallas för dispensärcentralen för att hålla reda på den tuberkulösa smittan i befolkningen. Hans levnadsteckningar är distinkta, sakliga och erkännande. Samma hand förde pennan i över 30 år.

Efter Göthlin tog Lars Öberg (1912–1992) vid. Under hela sin tid som sekreterare, Sällskapets historiker och ”allt-i-allo” satte han sin prägel på allt som hände i Sällskapet och bland dess medlemmar. Lars var ögonläkare men han kombinerade sin yrkesutövning med ett omfattande medicinhistoriskt författarskap. Han skrev om ögonsjukvårdens historia, om koleraepidemierna och Kängö karantänanstalt, om Göteborgs Läkaresällsks historia och om många enskilda läkare, verksamma både i Göteborg och annorstädes i landet, bl.a. i form av ett 40-tal artiklar i *Svenskt biografiskt lexikon*. När det gäller minnesteckningarna över bortgångna göteborgska läkare publicerade han själv en samling 1961 och Sällskapet gav ut ytterligare en samling 1986, totalt rör det sig om 93 biografier. Det kan noteras att samtliga är män.

För publikationerna valde Öberg ut de som kunde vara av mer ”allmänt intresse”, ytterligare ett antal finns bevarade i Sällskapets arkiv. Med åren

Lars Öberg med sina två publicerade sammanställningar av levnadsbeskrivningar i Göteborgs Läkaresällskap.

blev Lars Öberg en allt skickligare levnadstecknare. Han har själv i en inledande artikel i den andra samlingen, ”Att skriva biografier över läkare” sagt mycket av det som går att säga i frågan. Han hade två förebilder, sin föregångare på sekreterarposten Gösta Göthlin och ständige sekreteraren i Kungl. Samhället, bibliotekarien och litteraturhistorikern J. Viktor Johansson. Om Göthlins nekrologer skriver han:

Det är små mästestycken i konsten att skildra levande individer med deras skuggor och dagar, framgångar och motgångar, sorger och glädjeämnen. Göthlin stod över det konventionella och slätkammade. Nekrologerna är en individualismens höga visa, detta att uppskatta varje individs rätt att vara sig själv. Till det kom att Göthlins språk var fullt av liv, pregnans och träffsäkerhet.

Men den stora förebilden för Öberg var nog ändå ”J. Viktor”:

Johansson lärde mig att uppgiften var att teckna en bild av den bortgångne såsom samtiden sett honom, att skildra honom som han gått och stått, hans relationer med omvärlden och särskilt med kolleger och vänner, hans särdrag, vad han tyckt om och inte tyckt om. Man skall skriva ner vad som troligen är bortglömt för nästa generation. Analys av gärning och skrifter kan lika bra ske i framtiden. Men den levande människan kan framtiden inte återse.

De mortuis nil nisi bene, om de döda icke annat än gott. Detta pratade vi ofta om. Johansson påpekade att ”bene” är ett adverb och betyder ”på ett gott sätt”. ”Bene” är icke adjektiv och satsen innebär inte att man enbart skall berömma. Då får man en fadd smak i munnen. Dagrarna syns tack vare skuggorna. Det slätstrukna ger inga skuggor.

Det är uppenbart att Öberg lärde av sina förebilder – och i sin art och för sin tid är hans levnadsteckningar själva förebildliga. Man får bilden av hela människor, frejdade föregångsmän, ensamma trotjänare och nydanande forskare. Det går säkert att i betydande grad applicera Motzi Eklöfs ”idealtyper” och värderingsmönster också på Öbergs texter, det skiljer ju inte heller så mycket i tid mellan de aktuella perioderna. Men Öbergs porträtt är så fulla av liv och klok eftertanke, det märks att han känt de avporträtterade (nästan) alla väl. Viktigt att komma ihåg är att minnesteckningarna enbart avser Sällskapets

medlemmar (vilket dock i princip alla var på den tiden); medlemsantalet var vid hans tillträde som sekreterare knappt 400 personer. Det var endast en handfull som lämnade kretsen per år. Gott om tid fanns som regel att samla biografiskt material, samråda med kollegor, skriva och framföra det skrivna. I många fall blir också resultatet en ganska omfattande text, biografien över föregångaren Göthlin upptar t.ex. åtta textsidor.

Ändrade förutsättningar

Under den senare halvan av 1900-talet ökade antalet medlemmar i Göteborgs Läkaresällskap mycket kraftigt, från c:a 450 till närmre 2 500. Även om medelåldern därigenom sjönk betydligt så blev de årliga dödsfallen i gruppen fler, upp mot tjugotalet eller mer. Eftersom man var angelägen att bevara traditionen med framsagda parentationer vid årshögtiden blev följden att de enskilda minnesteckningarna efterhand kortades, i synnerhet för de icke så bemärkta medlemmarna. Öberg fortsatte att för utvalda personer skriva traditionella utförliga minnesteckningar, men begränsade sig i många fall till kortare texter. Gynekologen Inge Jansson (1925–2003), som efterträdde Öberg som sekreterare 1986 fortsatte efter Öbergs död 1992 med ungefär samma princip men hade inte alls det personhistoriska intresse som företrädaren haft. Efter Janssons död delades uppgiften att författa minnesteckningar upp på en grupp, bestående i första hand av Agneta Darle (f. 1936), Hakon Wetterquist (1936–2018) och Annika Skott (f. 1940), men också en rad andra kollegor medverkade med enstaka bidrag. Ambitionen var nog att skriva om alla, men kontrollen av medlemsregistret var inte optimal och en del medlemmars bortgång missades sannolikt.

Efter förfrågan från Sällskapet tog jag 2007 på mig uppdraget att sammanställa minnesteckningar över de under det gångna året bortgångna kollegorna; det var från min sida varken tänkt som ett långvarigt åtagande, eller som ett ensamarbete. Det visade sig dock svårt att hitta andra intresserade, och då jag tyckte arbetet var givande blev slutresultatet att jag behållit ansvaret i 14 år, till och med 2020.

Sällskapets dåvarande arkivarie Carl von Sydow (1939–2014) hade kring 2005 inlett arbetet med att sammanställa de minnesteckningar, som framförts/skrivits efter Lars Öbergs andra bok, tryckt 1986. Materialet var i det läget kringspritt på flera händer och allt hade inte bevarats. Tillsammans slutförde vi dock under ett par år arbetet och utgav 2011 *Göteborgsläkare: Min-*

“Göteborgsläkare: Minnen och hågkomster” gavs ut 2011 och numera ges det gångna årets minnesteckningar ut i tryck.

nen och hågkomster, även känd som ”Göteborgsläkare del III”.

Vår högt syftande ambition blev under arbetets gång att inte bara medta de skrivna minnesteckningar vi kunde återfinna, utan att ge alla under perioden bortgångna medlemmar åtminstone ett kort omnämnande. Vi nådde inte ända fram, men resultatet blev i alla fall att för totalt 290 läkare (samt för 15 medlemmar med annan yrkesbakgrund än läkare och invalda i Sällskapet enligt stadgarnas §3) kunde vi återge eller nyskriva en minnesteckning. Bortfallet kan skattas till under 10 procent. För drygt hälften kunde vi bifoga ett fotografi.

Från och med 2012 har Sällskapet låtit trycka det gångna årets minnesteckningar i ett litet häfte, som tillställts samtliga medlemmar i det decemberutskick, som innehåller det kommande årets program m.m. Det har då funnits möjlighet att komplettera och expandera texterna något. Tanken är nu att Sällskapet under 2021 skall sammanställa de gångna tio årens minnesteckningar i en samlad ”Göteborgsläkare del IV”.

Att skriva minnesord på 2000-talet

Så efter att ha skrivit minnesord över drygt 150 göteborgsläkare: vad är att säga? Först något om begränsningarna. Som tidigare nämnts tecknas minnesord enbart över läkare, som (vid sin bortgång) varit medlemmar av Göteborgs Läkaresällskap. Kanske två tredjedelar av läkarna i göteborgsområdet är med i Sällskapet. De som är medlemmar under sin yrkesverksamma tid fortsätter inte alltid att kvarstå under de ibland många åren efter pensionen. Uppdraget att skriva minnesord innefattar inte heller att

sammanställa fullständiga levnadsteckningar över de bortgångna utan att försöka teckna just ”minnesord”, att i en kort presentation om möjligt i ord levandegöra den avlidne, var han/hon kom ifrån, vad det blev av honom/henne, vad han/hon utträttade, hur han/hon var som läkare och människa. En sorts koncentrerad minnesbild för vännerna och eftervärlden.

Själv har jag naturligtvis inte personligen känt alla de porträtterade, kanske arbetat med eller i närheten av en tredjedel, känt till en tredjedel, inte känt alls en tredjedel. Det har vid skrivandet varit en stor fördel att ha ett stort nätverk inom göteborgssjukvården. Bakom varje minnesord ligger alltid ett antal samtal med kollegor, ofta också med anhöriga. Det är påfallande hur hjälpsamma alla varit, ofta finns en glädje i att kunna hjälpa till att minnas den bortgångna. För en hel del har i anslutning till dödsfallet publicerats ett minnesord i dagspressen, som givit viktig information. Och dessutom finns ju idag många uppgifter att tillgå på nätet.

Något mer personligt: jag tycker det har varit givande att försöka teckna bilden av dem som i stor utsträckning utgjorde min generation av göteborgsläkare. En del har varit mina nära vänner, många har varit mina arbetskamrater, men också i de fall jag tidigare inte känt vederbörande innebär minnesordskrivandet att en ytterligare pusselbit läggs till hur sjukvård och forskning bedrevs i andra halvan av 1900-talet. Många av de döda var verksamma under de osannolika åren på 1960/70-talen, då ännu allt var möjligt. Ingen generation av läkare kommer någonsin att få uppleva en sådan tid.

Det är svårare att skriva kort än långt, men den utmaningen har varit stimulerande. Ibland har det på grund av brist på material eller informanter blivit för kort och intetsägande, ibland hade det varit möjligt att vara mycket utförligare, kanske i synnerhet när det gäller de vetenskapliga insatserna. Den som skulle ta sig före att gå igenom mina minnesord skulle säkert i Motzi Eklöfs anda kunna hitta såväl genremässiga, tidsinfluerade och personliga drag; jag avstår från ett sådant försök. Jag har i Lars Öbergs efterföljd försökt ge både skuggor och dagrar. Det är säkert så att de positiva omdömena överväger: entusiasm, engagemang, forskningsframgång, ledarskap, samarbetsförmåga, kollegialitet. Begrepp som definitivt lever kvar från den tid Eklöf studerade är hängivenhet (mot yrket och/eller forskningen) och plikttröhet. Det är numera glest mellan de Riktigt Stora Profilerna, de värsta kantigheterna är avslipade och gångna tiders ”kufar” – professorer eller inte – har haft svårt att klara sig i det sena 1900-talets sjukvård. Fast kanske att jag ibland också har influerats av poeten Werner Aspenström:⁹

*Efter att ha läst 73 (förträffliga) dikter om Ikaros
önskar jag lägga ett ord för hans lantlige kusin,
gossen Gråsten, kvarlämnad på ängen*

Uppdragets begränsning gör att de som det gått riktigt illa för eller som varit busar på ett eller annat sätt nästan alltid lämnat eller aldrig varit medlemmar av Sällskapet. De porträtterade kan därför inte göra anspråk på att täcka in hela spektrum av läkarverksamma den aktuella tiden. I de fall den avlidne valt att själv avsluta sitt liv har detta i många fall varit känt bland kollegorna och då har det gått att skriva rakt om det; varom inte har jag valt ett försiktigare språkbruk. Gamla tiders djupdykningar i dödsorsaker och terminalt lidande har undvikits.

Med målsättningen att försöka teckna bilden av ”hela människor” är det intressant att upptäcka hur många gånger de bortgångna har haft ett rikt och för de flesta okänt liv vid sidan av läkargärningen, det kan ha varit som handbollsspelare eller detektivromanförfattare eller fallskärmshoppare. Musiken har spelat en stor roll för väldigt många, många har varit idoga läsare och intresserat sig för humaniora, men den sortens ”bildning”, som Eklöf fann som ideal hos sina studieobjekt är i utdöende; segling, golf och trädgårdsarbete tycks vara de stora fritidsintressena idag.

Slutligen ett ord om de beledsagande fotografierna. Läkare är – liksom säkert många andra yrkeskategorier – extremt dåliga på att dokumentera sin verksamhet. Det är nästan omöjligt att hitta bilder på läkare under sjukvårds eller forsknings bedrivande. Och situationen i mobilkamerornas tid är inte bättre: mer fotograferas säkert, men hur mycket bevaras?

Sammanfattningsvis kan man säga att de minnesord som de senaste decenniernas utveckling slipat fram inom Göteborgs Läkaresällskap ligger ganska långt från vad som kan kallas den traditionella levnadsteckningen, minnesteckningen eller om man så vill professionsbiografen. De har funnit sin egen form på gott och ont och kanske kan ett exempel belysa hur det kan låta/se ut (se nästa sida).

Framtiden

Professionsbiografiernas tid när det gäller läkare är nog inte ute, de kommer att fortleva för framstående vetenskapskvinnor och -män i akademier och lärda sällskap, men knappast på lokal läkaresällskapsnivå. Dagspressens min-

nesord kan förhoppningsvis ha ett fortsatt liv, de tillkommer nära dödsfallet och kan vara enkla, personliga och spontana, inget krav finns på fullständighet; när papperstidningarna dör ut kan de lätt föras över till digitalt format. Kanske kan vi också i Göteborgs Läkaresällskap fortsätta att hålla vår lokala tradition vid liv i form av kondenserade minnesord – kamratporträtt är nog den mest träffande beskrivningen – och kanske går det också framöver att hitta personer som likt Jonas Peter Bergius är samlare, har skrivförmåga och skrivlust och är försedda med ett stort nätverk av informanter. Just nu ser det i alla fall positivt ut.

Utdrag ur Göteborgs Läkaresällsapps tryckta Minnes-teckningar över avlidna ledamöter 2018.

Noter

1. Olof Hult skriver ”med oerhörd flit har Bergius här samlat sitt material från en mängd håll, ej minst från de i Uppsala universitetsbibliotek förvarade Collectanea Robergiana. God hjälp har han troligen också haft av brodern Bengts anteckningar från arkiven.” – ”P.J. Bergius och medicinen i Sverige”. *Svenska Linnésällskapets årsskrift* XIV, 1931.
- 1 E. Colliander: ”Anders Johan Bruzelius”, *Svenskt biografiskt lexikon*, del 6, 1926, s 575.
3. Baserat på uppgifter i A. Widstrand: *Svenska läkare i ord och bild*, 1939, sid. XVIII och Motzi Eklöf, *Läkarens ethos: Studier i den svenska läkarkårens identiteter, intressen och ideal 1890-1960*, Linköping 2000 s 275.
4. Eklöf, *Läkarens ethos* 2000, s 301.
5. Publicerat också i delvis förändrad form i *Läkare och läkekonster*, 2010.
6. Eklöf, *Läkarens ethos* s 327.

7. Stephan Rössner: "När vi dör blir vi goda", *Läkartidningen* nr 36, 2007.
8. Kerstin Vinterhed: *Levande och döda i DN*, Stockholm, 2009.
9. Werner Aspenström, *Dikter under träden*, Stockholm 1956.

Bo Lindberg

Forskarbiografen

Levnadsteckningen över forskare har gamla anor. Dess ursprung ligger i disciplinen *historia litteraria* (lärdomshistoria) som tog form på 1600-talet. Som en svensk begynnelse kan räknas Johannes Schefferus *Det lärda Sverige: om det svenska folkets skrifter och deras författare* som kom ut 1680.¹ I början av 1700-talet började man trycka latinska minnestal över bemärkta professorer.² Sedan Vetenskapsakademien tillkommit 1739 publicerades minnesteckningar och äreminnen – på svenska – över avlidna ledamöter.³ Samma bruk övertogs och av senare akademier och praktiseras mer eller mindre fullständigt alltjämt.

Ur dessa minnesteckningar har forskarbiografen vuxit fram. Levnadsteckningar som överskred det akademiska formatet och blev till hela böcker är dock sällsynta före 1900-talet. Vad genren skall kallas är inte självklart. 'Lärd biografi' är ett alternativ. Det passar när det gäller vetenskapsidkare i äldre tid, då lärdom var det gängse ordet för vetenskaplig verksamhet och den specialiserade naturforskningen inte fått fullt genomslag. Den 'lärda biografien' kan fortfarande vara relevant språkbruk när det gäller humanister, i synnerhet som flertalet biografier över forskare faktiskt handlar om sådana. Men termen innebär ändå en missvisande inskränkning; det finns biografier om andra än humanister och man kan inte kalla en levnadsteckning om en fysiker för en lärd biografi. 'Forskarbiografi' fungerar bättre som generell term för det som här skall avhandlas.

Om vilka skrivs det biografier?

Forskarbiografen förekommer inte lika frekvent som de andra professionsbiografier som beskrivs i denna volym. Vetenskaplig forskning är vanligtvis svårtillgängligare och mindre bekant för allmänheten än skönlitteratur, konst och musik, och forskare tilldrar sig därför generellt sett inte allmänhetens intresse i lika hög grad. Inom forskarbiografen är som redan nämnts humanisterna de oftast biograferade. Det beror på att de forskat om historia, litteratur,

arkeologi och andra ämnen som i högre grad intresserar den läsande allmänheten, åtminstone hittills kanske man bör tilläga. Somliga av dem har dessutom haft en ideologisk betydelse utanför sin disciplin, vilket tilldrar sig historieskrivarnas uppmärksamhet.

Samhällsvetare har däremot sällan biograferats, vilket är anmärkningsvärt just med tanke på att de ibland blivit kända som samhällsdebattörer och haft ideologiskt inflytande. De som biograferats – en Knut Wicksell, en Herbert Tingsten, makarna Myrdal – har skildrats med tonvikt på annat än deras i akademisk mening vetenskapliga insatser.⁴ Ett par sena exempel antyder möjligen en förändring, men generellt sett tillhör inte samhällsvetenskapen det nationella kulturarvet på samma sätt som den humanistiska forskningen. Juristbiografierna är likaså få – alltså biografier över vid universiteten verk samma lärde; över jurister verksamma i rättsväsendet finns det fler levnads-teckningar, flera av dem dock självbiografier.⁵

Vad naturvetenskaperna beträffar är antalet biografier även där litet. Svensk naturvetenskap i äldre tid är väl utforskad men ganska sällan i den regelrätta biografins format. Olof Rudbeck, som snarare var polyhistor än naturforskare i inskränkt mening, har fått en stor modern biografi. Linné har ägnats flera biografier, även utomlands.⁷ En annan 1700-talsforskare, astronomen och statistikern Pehr Wargentin, har skildrats, och Jöns Jacob Berzelius, den berömde kemisten, har fått en monumental biografi i tre band.⁸ Biografier över senare naturvetare har gällt forskare runt förra sekelskiftet som gjorde sig bemärkta utanför sin vetenskap eller genom de samhällseliga och ideologiska konsekvenserna av deras forskning: antropologen Gustaf Retzius, botanikern och socialisten Bengt Lidforss och rasbiologen Herman Lundborg.⁹ Forskare inom specialiserad och svårtillgänglig naturvetenskap utan tydliga ideologiska implikationer är svårare att göra attraktiva biografier om. Biografiska skildringar av svenska naturvetare begränsas därför vanligen till uppsatser, där forskningsinsatsen står i centrum, eller till monografier där de är insatta i ett överordnat vetenskapshistoriskt tema.

Dock hör det till bilden att några utländska naturforskare av världshistorisk dignitet skildrats av framstående svenska lärdomshistoriker: Copernicus, Descartes och Darwin. Det rör sig om kortfattade populärt hållna framställningar som inte bygger på ny egen forskning.¹⁰ Dessa skildringar är alltså undantag och fäster uppmärksamheten på att den forskarbiografen vanligen ägnas inhemsk studieobjekt som gjort insatser i det nationella sammanhanget. Biografen är beroende av källmaterial om föremålets person, och sådant är när

det gäller utlänningar sällan till finnas i svenska bibliotek och arkiv.

De som biografieras är vanligen kända personer. En första anledning till att bli föremål för en biografi är att ha gjort sig bemärkt, oftast genom uppmärksammade forskningsinsatser, gärna också omstridda sådana. Det innebär inte att biografien alltid är respektfull och förskönande, men negativa omvärderingar är sällsynta. Enstaka forskarbiografier kan dock ha ärendet att lyfta fram en person som är oförtjänt bortglömd eller missförstådd i sin vetenskap.

Vilka skriver forskarbiografier?

Forskarbiografien skrivs ofta av en forskare inom samma disciplin som den biografierade. Arkeologen Evert Baudou skriver om fornforskningens pionjär Oscar Montelius, sinologen Göran Malmqvist om Kinakännaren Bernhard Karlgren, grecisten Jan Fredrik Kindstrand om en föregångare på lärostolen i Uppsala Gudmund Björck, och teologen Sten Hidal om bibelforskaren Ivan Engnell.¹¹ I somliga fall har biografien träffat den biografierade, som sin lärare eller i någon annan funktion.¹²

Förhållandet att biografien och den biografierade tillhör samma disciplin och skrå förenar forskarbiografien med herdaminnet och minnesorden över läkare. Däremot skiljer sig forskarbiografien i detta avseende från de andra aktuella professionsbiografierna. Konstnärer kan kommentera föregångares arbeten men skriver sällan hela biografier om dem, knappast heller skönlitterära författare om kolleger i gången tid, eller kompositörer om tidigare tonsättare – det gör i stället litteratur- resp. konst- och musikvetarna. Att forskarbiografien är skriven av någon som verkar i samma disciplin påverkar angreppssättet. Det blir då naturligt att bestämma vad den biografierade betytt för den egna disciplinen, att värdera insatsen, ja, kanske t.o.m. att skriva ett slags postumt sakkunnigutlåtande¹³ över den utförda forskningen.

Det finns underavdelningar till forskarbiografien. En del forskarbiografier har ett bestämt inomvetenskapligt ärende och inskränker då framställningen till det temat. Birgitta Odéns arbete *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (1975) skildrar i detalj hur det historisk-kritiska genombrottet i svensk historieforskning på 1910-talet gick till. Odén följer inte Weibull livet ut och avviker från biografigenren också däri att hon ägnar mycket plats åt polemik med tidigare forskning.¹⁴ Litteraturvetaren Lars Gustafsson avgränsar för sin del sin bok om Henrik Schück till att handla om dennes vetenskapssyn och historieuppfattning.¹⁵ Jarl Torbacke skildrar Carl Grimbergs som popularisa-

tor av Sveriges historia men ägnar också senare delen av boken åt att förklara hans framgång ur de specifika tidsomständigheterna.¹⁶ Janken Myrdals levnadshistoria om historikern Folke Dovring driver tesen att den numera glömde agrarhistorikern Dovring motades bort ur den svenska historievetenskapen av dess omkring 1950 tongivande auktoriteter Erik Lönnroth och Curt Weibull för att i stället mottas med öppna armar i Frankrike och USA.¹⁷

Ett på liknande sätt inskränkt biografiskrivande praktiseras bland vetenskapshistoriker, i Sverige närmare bestämt företrädarna för disciplinen idé- och lärdomshistoria. De är inte ämneskolleger med dem de skriver om utan lutar sig mot sin allmänna vetenskapshistoriska kompetens. Lärdomshistoriker har visserligen skrivit ett antal regelrätta biografier om t.ex. Olof Rudbeck, Linné och medicinaren Israel Hwasser¹⁸ och flera har som vi skall se bidragit till Vitterhetsakademiens biografiska serie *Lärda i Sverige* med levnadsteckningar över Fredrik Böök, Ingemar Hedenius och John Landquist. Men det vanliga i lärdomshistorikernas studier är att det biografiska greppet kombineras med ett tema som är förknippat med personen i fråga. Man har skrivit t. ex. om Elias Fries *och* den romantiska biologin, om Berzelius *och* den kemiska atomteorin, om Vitalis Norström *och* idealismens kris och om Thekla Knös *och* romantikens Uppsala.¹⁹

Renodlade biografier är sådana arbeten inte. Det kronologiska upplägg som brukar åtfölja biografien föreligger inte alltid. Titlarna utsäger att författaren inte åtar sig att skildra personen ur alla aspekter utan bara i relation till det överordnade temat. Det ger plats åt det biografiska, men vad som är huvudsaken, personen eller temat, är inte alltid klart. Författarna beskriver inte heller sina arbeten som biografiska.

Den forskarbiografiska genren finns alltså i olika grader. För det första vad vi kan kalla den typiska biografien som har karaktären av en levnadsteckning med kronologisk disposition och som är kollegial i den meningen att den författas av någon från samma disciplin som den biograferade. (I det avseendet liknar den prästernas herdaminnen och minnesteckningarna över läkare som beskrivs i andra bidrag till denna volym.) För det andra den tesdrivande biografien där den biograferade är huvudpersonen men författaren har ett bestämt ärende, som begränsar frågeställningen. Gränserna mellan dessa slag av biografiskrivande är inte skarpa. Även den så att säga förutsättningslösa biografien betonar eller avstår av olika skäl från den eller andra aspekten av sitt föremål till förmån för aspekter som författaren fäst sig vid.

Forskarbiografins teori

Forskarbiografen lider i viss mån av dåligt rykte. Det har flera orsaker. En är den glorifiering eller överslätning som ligger i minnestalsgenren, som utövas i akademierna och där det är svårt att säga något annat än gott om den avlidne. En annan är tendensen i äldre forskarbiografier att förutsätta en positiv värdering av vetenskapen som sådan och vilket tenderar att förhärlika de individer som gjort viktiga insatser i sin disciplin. Underförstådd är då ofta en nationell aspekt; det blir viktigt att visa hur originell den biograferade forskaren var i jämförelse med samtida kolleger i andra länder.

Härtill kommer den skepsis mot att förklara tillkomsten och karaktären av både konstnärers, kompositörers och forskares skapelser ur deras liv och personlighet som vädrats över hela det kulturvetenskapliga fältet det senaste halvsekle. Strukturella förklaringar har föredragits. Vad gäller forskare, så tenderar moderna lärdomshistoriska studier att komplicera individens betydelse och betrakta vetenskap som en kollektiv företeelse där den enskildes geniala prestation överlagras av forskningsmiljöer, tankestilar, tankekollektiv, nätverk, roller och mediala aspekter. Även själva individen teoretiseras; forskarens person kan i nutida vetenskapshistorisk forskning abstraheras till en *persona*.²⁰

I diskussionsinlägg om forskarbiografen och i förorden till utförda biografier kan man finna reflexer av denna kritik. Anders Åman avstår i inledningen av sin bok om riksantikvarien Sigurd Curman ”från de vanliga akademiska ursäkterna för att man alls ger sig på en biografi.”²¹ Det räcker inte att skriva livet från vaggan till graven, antyds det. Man gör åtskillnad mellan problematiserande och deskriptiv biografi, mellan systematiserande och berättande, mellan analytisk och narrativ, mellan vetenskaplig biografi och vad som får antas vara den icke vetenskapliga. Biografen bör gå utöver livsverket och låta vederbörande bli en ”katalysator som blottlägger åsikter och meningsskiljaktigheter vilka annars skulle ha förblivit fördolda”.²²

Å andra sidan kan biografigenren, rätt utförd, förklaras vara historievetenskapens spjutspetsforskning, ”där kulturvetenskapens grundproblem, förhållandet mellan individ och struktur” aktualiseras mer än någon annan stans.²³ Allmänt sett framhålls biografen som en möjlighet att överbrygga motsättningen mellan externa och interna faktorer i vetenskapen, mellan det generella och det särartade och mellan det nomotetiska och det idiografiska.²⁴ Den lärda biografen som undersökning av ett livsverk söker hitta mötesplatsen

mellan en persons liv och verk i dess miljö, mikrokosmen i makrokosmen, säger Gunnar Eriksson med referens till sin lärdomshistoriska forskning, fr.a. om Olof Rudbeck. Individens är då inte bara effekten av sin omgivning utan också med om att forma sitt omgivande idémässiga och sociala kosmos.²⁵

Det finns olika mer eller mindre profilerade karaktäriseringar av olika angreppssätt i biografiskrivandet. En är den intellektuella biografien, som koncentrerar sig på den analysen av den skildrades tänkande. En annan är den existentiella biografien som försöker förstå forskaren i hans eller hennes individuella livsprojekt, där moraliska och personliga avgöranden framhävs på det externa sociala sammanhangets bekostnad. Mer programmatisk är psykobiografien som förklarar sitt föremål ur en psykoanalytisk beskrivning av vederbörandes personlighet. Exemplet som brukar anföras är Jan Bärmarks och Ingemar Nilssons biografi över Poul Bjerre 1983, som härledde den säregne psykoterapeutens insats ur den narcissistiska personlighetstyp som Alice Miller beskrivit. Denna biografi är också ett exempel på att den biografierade efterhand framstår i tämligen negativ dager, vilket är ovanligt i det lärda levnadstecknandet.²⁶

Lärda i Sverige

1994 startade Vitterhetsakademien en skriftserie för biografier rubricerad "Svenska lärde". Den har nyligen bytt namn till "Lärda i Sverige", för att göra klart att det inte bara handlar om män och att även invandrade forskares insatser i Sverige kan komma ifråga. Den nationella begränsningen är likafullt klart angiven. Hittills har 19 nummer kommit ut.²⁷ Två av dem utgörs av självbiografier och kan här lämnas åsido.²⁸ Utöver detta ordnade Vitterhetsakademien ett symposium 1997 om Forskarbiografien; rapporten från den har citerats ovan några gånger. Vitterhetsakademiens initiativ är en forskarbiografisk satsning i relativt närtid, vilket gör den intressant att se närmare på.²⁹

Målsättningen 1994 var att "ge ut större, populärt hållna biografier över framstående äldre svenska forskare och författare inom de ämnesområden som Akademien företräder." Syftet var att öka kunskapen om "livsverk som på avgörande vis påverkat de humanistiska vetenskaperna och lämnat bestående bidrag till det svenska kulturarvet."³⁰

Här sägs klart ut att det är humanistiska lärde det gäller. Det anges också att det handlar om forskare på visst avstånd från nutiden. Biografierna skall vara populärt hållna; samtidigt är det förutsatt att de skall bygga på ny forsk-

ning, i första hand i den meningen att författaren haft tillgång till tidigare icke använt material. Målgruppen får sägas vara akademiker inom respektive disciplin samt medlemmar av den bildade allmänheten.

Listan ser över utgivna biografier ut så här:

Sven G. Svensson, *Erland Hjärne – en historikers livsöde* (1994)

Svante Nordin, *Fredrik Böök – en levnadsteckning* (1994)

Stig Fogelmarck, *Carl Fredrik Adelcrantz – ett gustavianskt konstnärsoöde* (1995)

Christer Lindberg, *Erland Nordenskiöld – ett indianlif* (1996)

Evert Baudou, *Gustaf Hellström – arkeolog i världskrigens epok* (1997)

Herman Schüeck, *Hans Forssell – historiker, publicist, statsråd* (2001)

Svante Nordin, *Ingemar Hedenius – en filosof och hans tid* (2004)

Bengt Landgren, *Gunnar Tideström – litteraturhistoriker och litteraturpedagog* (2007)

Anders Åman, *Sigurd Curman – riksantikvarie. Ett porträtt* (2008)

Ingemar Nilsson, *John Landquist. Filosof, psykolog, kritiker* (2009)

Göran Nilzén, *Carl Gustaf Malmström: Historiker, statsråd och riksarkivarie* (2010)

Evert Baudou, *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar* (2012)

Bengt Landgren, Anton Blanck. *Litteraturhistoriker och publicist* (2013)

Erik Norberg, *Emil Hildebrand* (2019)

Olof Ruin, *Analys och engagemang. Sex statsvetare under 1900-talet* (2019)

Sven-Göran Malmgren och Birgitta Agazzi, *Bertil Molde – språkvårdare och folkbildare* (2020)

Birgit Arrhenius, *Forngräta: en biografi om den första kvinnan som blev landsarkivarie och professor i arkeologi* (2020)

Gunnel Forsblad, *Gerd Enequist – En pionjär i byxkjol. Uppsala universitets första kvinnliga professor* (2021)

Noteras kan att samma författare återkommer (Baudou, Nordin, Landgren).

De flesta biografierna handlar om humanistiska forskare; dock har två om

samhällsvetare kommit med (Christer Lindberg om etnografen Nordenskiöld och Ruin om statsvetare), i strid med vad som ovan sagts om den kategorins ringa representation i den lärda biografigenren. Historiker, arkivarier och antikvarier dominerar; det beror på att de ämnesområdena traditionellt är väl förankrade i Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Det första numret i serien, Sven Svenssons biografi över Erland Hjärne, avviker något från det uppställda syftet så till vida som Hjärne, den store Harald Hjärnes son, hade ett legendariskt olyckligt öde som historiker och inte var särskilt inflytelserik, men bitvis var en genial forskare.

Biografierna innehåller inte mycket av diskussion över biografins som genre. Baudou om arkeologen Hellström uppmärksammar i uppskattande ordalag Bourdieus kultursociologiska begrepp men ger dem ingen plats i själva biografins grepp. Grepp ur modern vetenskapshistoria appliceras på etnografen Nordenskiöld. Ingemar Nilsson betonar i inledningen till sin biografi över Landquist det subjektiva i biografiskrivandet: bilden av Landquist blir möjlig i den mån ”jag förmår möta honom och förstå hans levnad i relation till mitt eget liv och min egen tid.”³¹ Den ambitionen går utöver vad andra författare i Vitterhetsakademiens serie föresätter sig.

Kommentarer ges om var man lagt tonvikten respektive avstått från i framställningen. Flera anger att de inte fördjupat sig i den biograferades privata liv. Ingen avgränsar dock sin uppgift så mycket att den biografiska genrens karaktär av levnadsteckning försvinner. Genomgående betonar författarna att de haft tillgång till ett omfattande brev- och arkivmaterial. Instruktionen att biografierna skall vara ”populärt hållna” innebär inte att de påtagligt söker en publik utanför den akademiska sfären, däremot att författarna avstått från alltför detaljerade beskrivningar av den biograferades forskningar.

De biograferade är i flera fall sådana som haft inflytande utanför den disciplin de verkat inom, alltså på kulturdebatt och den intellektuella kulturen. (Svante Nordin om Fredrik Böök och Hedenius, Evert Baudou om Oscar Montelius, Ingemar Nilsson om John Landqvist.) Åmans biografi över Sigurd Curman är extrem i detta avseende i det att Curman, vars akademiska disciplin var konst- och arkitekturhistoria, framför allt verkade som riksantikvarie och initiativtagare till olika restaureringsarbeten och byggandet av Historiska museet och inte som vetenskaplig författare. En särskild kombination av vetenskap och samhällsinflytande illustreras i biografins över Bertil Molde, vars språkvårdande och språkpolitiska verksamhet blev en del i folkhemmets uppbyggnad.

Tonvikt på den inomdisciplinära verksamheten har Landgrens två böcker

om litteraturhistorikerna Blanck och Tideström. De följer sina biografiska objekt från uppväxt till död och redovisar deras karriärer och insatser i forskning och undervisning. Birgit Arrhenius bok om arkeologen Greta Arwidsson har samma karaktär liksom Gunnel Forsberg om kulturgeografen Gerd Enequist (2021). Inomdisciplinärt anlagd är likaså skildringen av riksarkivarien Emil Hildebrand författad av Erik Norberg som själv innehåft haft det ämbetet. Ruins bok om sex statsvetare är genomtänkt inomdisciplinär i det att den tar upp sex statsvetare på en gång och jämför dem systematiskt med avseende bara på deras insatser som akademiska lärare (Pontus Fahlbeck, Herbert Tingsten, Fredrik Lagerroth, Nils Stjernquist, Elis Håstad och Gunnar Heckscher). Det är ett originellt grepp som tänjer genrens gränser. Men det ansluter samtidigt till en gammal metod: den jämförande biografin, introducerad av Plutarkos (ca 100 e.Kr.) som parvis jämförde grekiska och romerska politiker, krigare och talare i syfte att finna belärande likheter och skillnader: Alexander och Caesar, Demostenes och Cicero m.fl.

De här biografierna motsvarar ganska väl den målsättning som ställdes upp för Vitterhetsakademiens biografiserie 1994. De handlar om lärda svenskar som gjort sig ett namn i sin samtid och i flera fall också för eftervärlden. De är rimligen kända för åtminstone äldre företrädare för de discipliner de verkat i. Några är mer eller mindre glömda som lyfts fram.

Slutord

Forskarbiografen tillgodoser vissa nyttor för sina läsare. Den reser frågor om traditionen i det egna ämnet och brytpunkterna däri. Jämförelser med det förflutna kan ge uppslag till nya undersökningar. Läsning av biografier över företrädare för andra discipliner ger vidgande komparativa perspektiv på den egna verksamheten.

Vidare ger forskarbiografen anledning till iakttagelser av och reflexioner över förändringarna i den akademiska kulturen. De lärdes sociala bakgrund och studier, de formativa momenten i deras utveckling, deras strider i karriären och i fakultet och konsistorier, deras ideologiska och politiska ställningstaganden, deras tillkortakommanden och triumfer. Här kan läsaren känna igen sig – ibland jämföra med egna erfarenheter av samma slag – eller förbluffas över skillnaderna mellan nu och då.

Biografier över lärde som gjort avtryck i kultur- och samhällsdebatten – typ Böök och Hedenius – har idéhistoriskt och ibland också politiskt intresse

för en vidare krets av allmänheten. Andra kan få det genom att författarna avunnit sina objekt obeaktade men ideologiskt intressanta aspekter.

På så sätt tillgodoser den lärda biografien existerande behov i samhället. Till sist äger biografien den lockelse som den goda skildringen av ett livsöde, beskrivet med kringsyn och insatt i relevanta sammanhang, alltid har. Här kan det komma till en motsättning mellan den problematiserande biografien som söker avvinna ämnet något mer än bara liv och verk, och den narrativa som låter den biografierade vara huvudsaken. I regel är det den narrativa varianten som har överhanden.

Vitterhetsakademiens biografiserie handlar om i tiden ganska avlägsna personer – har det över huvud taget förekommit att man skrivit biografiskt anlagda böcker om *levande lärda*, så som kan ske med konstnärer, författare och framför allt musiker? Man kan fråga sig vilket tidsavstånd som behövs för att behovet av biografier över bemärkta forskare skall uppstå. En risk i framtiden för den forskarbiografien kan vara att humaniora marginaliseras ytterligare eller att deras villkor ändras så mycket, att likheter och skillnader mellan nutiden och det förgångna blir mindre intressanta. Kommer biografierandet av forskare i Sverige att fortsätta med de generationer som kommer efter de senaste i Vitterhetsakademiens lista? Kommer humanistiska akademikers insatser i framtiden att anses ha varit så betydelsefulla att de behöver biografieras? Håller vetenskapen över huvud taget, i alla discipliner, på att bli en så kollektiv och nätverksbunden verksamhet, att individuella prestationer försvinner i beskrivningar av kunskapsproduktion i abstrakta termer av struktur, institution och diskurs? Eller kommer man även framdeles att känna behovet av att se tillbaka och genom studiet av individuella öden få konkret förståelse av vad det är som förändrats under ens egen tid och varför det blivit som det är?

I så fall fordras att brev och annat personligt material bevaras på ett säkert sätt och inte lagras på disketter, USB-minnen och andra digitala reservoarer som inte längre är läsbara när dessa förvaringssätt ersatts av andra. Arkiv, brev och även intervjuer är oundgängliga för det kvalificerade biografierandet. De är den (käll-)materiella grunden för genren.

Noter

- 1 Johannes Schefferus, *Svecia litterata seu de scriptis et scriptoribus gentis Sueciae* (Holmiae 1680).
- 2 Minnestal över svenska professorer omkring 1700 finns i *Memoria virorum eruditissimorum*, ed. C. Nettelblatt (Rostockii & Lipsiae 1728–1731).
- 3 Om minnestal i Vetenskapsakademien, se Tore Frängsmyr, ”Från äreminne till kritiskt porträtt, Hur beskriver man en vetenskaplig insats?”, i *Forskarbiografen. Föredrag vid ett symposium i Stockholm 12–13 maj 1997* (Stockholm 1998).
- 4 Per Wirtén har skrivit en inträngande biografi över *Herbert Tingstens sista dagar: berättelsen om ett liv* (Stockholm 2013). Även Ingemar Hedenius har skrivit om Tingssten, men det är bara minnen av honom, inte en biografi, understryker författaren; *Herbert Tingsten. Människan och demokraten* (Stockholm 1974). Kerstin Vinterhed har en speciell avgränsning i *Kärlek i tjugonde seklet. En biografi över Alva och Gunnar Myrdal* (Stockholm: 2003).
- 5 Se Modéers bidrag i denna volym, ovan s 57f.
- 6 Gunnar Eriksson, Rudbeck: *Liv lära dröm* (Stockholm 2003).
- 7 Senast av Gunnar Broberg, *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* (Stockholm 2019); Broberg kommenterar s 489–96 biografiskrivandet över Linné.
- 8 H.G. Söderbaum, *Jac. Berzelius. Levnadsteckning*, vol. 1–3 (Uppsala 1929–31); N.V.E. Nordenmark, *Pehr Wilhelm Wargentin. Vetenskapsakademiens sekreterare och astronom 1749–1783* (Uppsala 1939).
- 9 Nils Beyer, *Bengt Lidforss: En levnadsteckning* (Stockholm: 1968), Maja Hagerman, *Käraste Herman. Rasbiologen Herman Lundborgs gåta* (2015). Nils Uddenberg, *Skallmätaren. Gustaf Retzius – hyllad och hatad* (Stockholm 2019).
- 10 Sten Lindroth, *Charles Darwin* (Stockholm: Bonniers 1959), Henrik Sandblad, *Nicolaus Copernicus* (Stockholm 1962), Rolf Lindborg, *René Descartes* (Lund 1968). Tilläggas kan Bengt Forkmans *Liese Meitner. En levnadsteckning* (Hedemora 2006), som dock föranletts av att Meitner länge bodde och verkade i Sverige.
- 11 Jarl Torbacke, *Carl Grimberg. Ett underbart öde?* (Stockholm 1993); Göran Malmquist, *Anton Karlgren. Ett forskarporträtt* (Stockholm 1995), Jan Fredrik Kindstrand, *Gudmund Björck 1905-1955, professor i grekiska språket och litteraturen. En biografi* (Uppsala 2019), Sten Hidal, *Ivan Engnell. En bibelforskarens bana* (Stockholm 2019).
- 12 Ett särfall är arabisten och journalisten Sigrid Kahles biografi över fadern: *H.S. Nyberg. En vetenskapsmans biografi* (Stockholm 1991).
- 13 Olof Ruin, i *Forskarbiografen. Föredrag vid ett symposium i Stockholm 12–13 maj 1997* s 36.
- 14 Birgitta Odén, *Lauritz Weibull och forskarsamhället* (Lund 1975). Odén har också under en specifik aspekt skrivit om en annan lundahistoriker, *Sture Bolin: historiker under andra världskriget* (Stockholm 2011).
- 15 Lars Gustafsson, *Litteraturhistorikern Schück. Vetenskapssyn och historieuppfattning*

- i Henrik Schücks tidigare produktion (Stockholm 1983).
- 16 Jarl Torbacke, *Carl Grimberg – Ett underbart öde?* (Stockholm 1993).
 - 17 Janken Myrdal, *The Dovring Saga: A Story of Academic Migration* (Stockholm 2010).
 - 18 Gunnar Eriksson, ovan not 5, Sven-Eric Liedman, *Israel Hwasser* (Stockholm: 1971), Gunnar Broberg, ovan not 3.
 - 19 Härtill kan läggas ett antal avhandlingar under senare decennier som behandlar idéer hos utländska 1900-talsfilosofer som Theodor Adorno, Carl Schmitt, Simone de Beauvoir och Louis Althusser. De biografiska inslagen i sådana studier förekommer bara fläckvis.
 - 20 Se avhandlingen om Christopher Polhem av Jacob Orrje: *Mechanicus. Performing an Early Modern Persona* (Uppsala 2015). Å andra sidan kan ett feministiskt perspektiv utvidga av det vanliga biografiska individintresset, som i avhandlingen *Den gränslösa hälsan. Signe och Axel Höjer, folkhälsan och expertisen* (Uppsala 2009) av Annika Berg.
 - 21 Anders Åman, *Sigurd Curman, riksantikvarie. Ett porträtt* (Stockholm 2008) s 11. En utförligare apologi för ett biografiskt angreppssätt, intressant därför att författaren är doktorand, finner man i avhandlingen av historikern Fredrik Thomasson, *The Life of J. D Åkerblad. Egyptian Decipherment and Orientalism in Revolutionary Times* (Leiden 2013) s 3f.
 - 22 Formuleringar tagna ur konferensvolymen *Forskarbiografen. Föredrag vid ett symposium i Stockholm 12–13 maj 1997*, s 67, (Baudou) s 33 (Olof Ruin), s 130 (Sverker Sörlin), s 144 (Svante Lindqvist).
 - 23 Göran B. Nilsson, ”Biografi som spjutspetsforskning”, i *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre* (red. S. Åkerman, R. Ambjörns-son & P. Ringby (Stockholm 1977) s 19.
 - 24 Göran B Nilsson, i *Att skriva människan* s 19, Eriksson, i *Att skriva människan* s 118
 - 25 Eriksson, i *Att skriva människan* s 118f.
 - 26 Jan Bärmark & Ingemar Nilsson *Poul Bjerre – Människosonen* (Stockholm 1983).
 - 27 Serien har givits ut av olika förlag och akademien är alltså inte formell utgivare. Akademien har själv publicerat andra biografier, som Myrdals och Hidals här ovan nämnda arbeten.
 - 28 Härtill skall läggas de ovan i not 4, 9 och 12 nämnda studierna över Ivan Engnell, Sture Bolin och Folke Dovring. Att de inte upptagits Lärda i Sverige-serien beror möjligen på att på att de ansetts mindre populärt hållna.
 - 29 Det är notabelt att initiativet några år senare fick en efterföljd i Musikaliska Akademiens serie av biografier över svenska kompositörer. 16 stycken har biograferats sedan 2006. Se Ternhags bidrag till denna volym (s 00). Författare till dessa biografier är musikvetare och kulturskribenter, inte kompositörer.
 - 30 Formuleringen finns på copyrightsidan till den första volymen i serien 1994, *Erland Hjärne. En historikers livsöde*, av Sven G. Svensson.
 - 31 Ingemar Nilsson, *John Landquist. Filosof, psykolog, kritiker* 2011 s 11.β

Självupppoffrande, sublim eller kul? Hur amerikanska fysiker framställde sitt yrke under 1900-talet och framåt

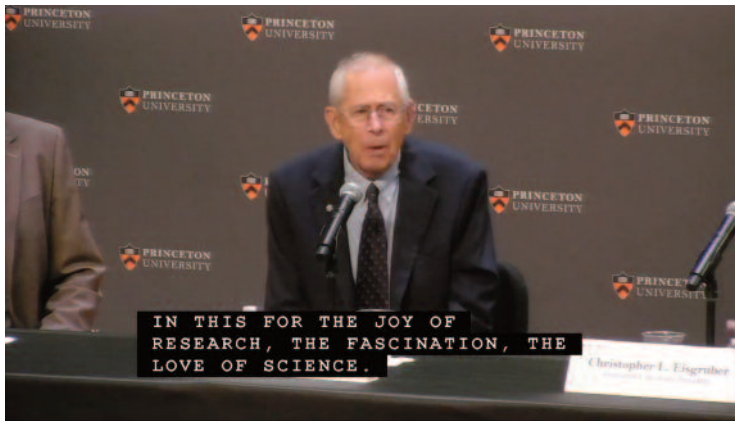
Denna text handlar om den naturvetenskapliga professionsbiografin och utgår från det större forskningsprojektet *Joy in Science*, där ett hundratal själv/biografier om och av nobelpristagare i fysik under 1900- och 2000-talen analyseras för att finna svar på frågor som: Vad anses vetenskap vara? Hur framställs forskare som personer? Hur kopplas det vetenskapliga objektet (t.ex. ett svart hål) samman med det vetenskapliga subjektet (forskaren)? Studieobjektet är den historiska föränderligheten i hur författarna till själv/biografierna skulle besvara frågan ”Varför bör människor ägna sig åt vetenskap?”

Särskilt fokus ligger på hur positiva känslor kopplas samman med det vetenskapliga livet. Beskrivningar av glädjeytringar som förundran, intresse, eufori, upphetsning samt lycka står i centrum. Genom studier av dessa tydliggörs hur idéer om subjektivitet, individualitet, känslsamhet och autenticitet tillsammans skapar en diskurs om livet som vetenskaplig forskare.

Som första exempel vill jag presentera Jim Peebles (1935–) en kanadensisk astrofysiker som var en av tre vinnare av Nobelpriset i fysik år 2019.

Under presskonferensen som Princeton-universitetet anordnade då Peebles fick priset frågade en åhörare i publiken ”vad ska du göra med pengarna?”, eftersom Nobelprisvinnare får dela på en prissumma på ungefär tio miljoner kronor. När Jim Peebles fick denna fråga blev han märkbart irriterad och svarade skarpt att man inte blir fysiker för att tjäna pengar, för att vinna priser eller bli berömd, utan som fysiker är man ”in this for the joy of research, the fascination, the love of science.”¹ Detta är ögonblicket som fångats på bilden på nästa sida.

Vad Peebles uttrycker här är projektets studieobjekt: det forskare menar när de säger att de ägnar sig åt vetenskap på grund av glädjen de får ut av att forska, på grund av fascination, på grund av kärleken till vetenskapen. Flera av dessa idéer har en väldigt lång historia, flera hundra år i många fall, men

Skärmdump av presskonferens given av Princeton University av anledning av Jim Peebles Nobelpris, 8 oktober 2019. <https://www.princeton.edu/news/2019/10/08/princeton-james-peebles-receives-nobel-prize-physics>

idéerna har också konjunkturer, de är historiskt föränderliga. Och föränderligheten är vad studien är ämnad att förklara: vilka värden, känslor och motivationer som antas vara giltiga att uppge som anledningar till vetenskap i olika tider.

Ett annat exempel har hämtats från oktober 2020, då Kungliga Vetenskapsakademien tillkännagav vem som tilldelades årets Nobelpris. Priset gick till tre astrofysiker som arbetat med svarta hål, bland andra Andrea Ghez (1965–). När hon ombads att uttala sig om astrofysiken som fält svarade hon: ”It’s a field that has so many pleasures, and if you are passionate about the science, there is so much that can be done. [...] It amazes me every time I go to the telescope.”²

Ghez beskriver alltså astrofysik som ett fält vilket kännetecknas av pleasures, njutning. Hon menar att en forskare behöver vara passionerad och att hon själv blir förundrad, amazed, varje gång hon använder teleskopet.

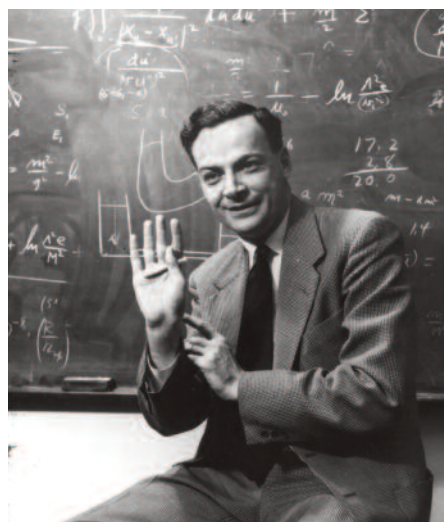
Dessa känsloutsagor är sätt att framföra värderingar och dra gränser mot närliggande fält och grupper. Tidigare har jag använt mig av känsluhistorisk teoribildning för att förstå denna sortens beskrivningar av vetenskap. Men för att knyta samman denna undersökning med andra studier av professionsbiografen som genre, kommer jag i denna text istället att använda mig av kallet som koncept, eftersom något som förenar många professioner är just *kallyrken*, och en hel del utrymme i många professionsbiografier ägnas åt att utveckla frågor om individens förhållande till yrkets kall. Kallet är något som

ofta lyfts fram inom medicinska yrken, men även bland musiker, författare, och naturligtvis inom prästyrket. Kan de naturvetenskapliga professionerna under 1900- och 2000-talen sägas vara kallyrken?

Idén om ett kall förutsätter att det arbete som utförs är kopplat till någonting större, viktigare, högre, mer meningsfullt. Genom att arbeta kopplas den arbetande samman med en högre verklighet, ett värde man vill vara en del av. Arbete som en slags bön, om man ska hårdra det. Eftersom arbetet gör att man närmar sig denna högre dimension är det sin egen belöning – den som drivs av ett kall är av princip ointresserad av lön, priser, berömmelse, andras respekt. Allt sådant är sekundärt eller helt oviktigt.

Motsatsen till ett kallyrke vore att arbete som utförs är fullständigt profant – det är ingenting utöver dess effekter här och nu. Arbetet är då ämnat att skapa en vara vilken utväxlas mot lön, berömmelse, och/eller respekt. Man har alltså en instrumentell syn på arbetet, där det är något som utförs för att vinna externa belöningar istället för dess egen skull. Det finns här ett utrymme för att bli frustrerad, känna sig lurad, om man inte får den ersättning man anser sig vara berättigad till utifrån det utförda arbetet, vilket det inte finns i kallyrket.

Hypotesen om att de naturvetenskapliga yrkena skulle vara kallyrken stöter dock genast på problem. Ett är naturligtvis att vetenskapsmän- och kvinnor i många fall är välavlönade och att ett flertal vetenskapliga priser existerar. De kan därmed knappast sägas vända ryggen åt externa belöningar. Ett annat är att fysiker, särskilt amerikanska fysiker, från 1950-talet och framåt ofta lyfter fram ett värde som i sig skulle kunna kallas för själva motsatsen till transcendens, till att befinna sig i kontakt med ett högre, mer sakralt värde: att ha roligt. Fysiker framställer återkommande det egna arbetet som roligt, och vetenskap som någonting kul. Som ett konkret exempel, låt oss ta denne amerikanske fysiker, Richard Feynman.

Richard Feynman, porträtt taget cirka 1957. Caltech Archives UD:1.10-116. <https://digital.archives.caltech.edu/islandora/object/image%3A2028>

Richard Feynman (1918–1988), tilldelades Nobelpriset i fysik 1965 för sitt arbete med bl.a. Feynman-diagrammen. Under 1900-talet var han en av de mest berömda amerikanska kvantfysikerna, och hans inflytande har förblivit stort, särskilt i USA, och då främst på grund av hans persona såsom den framkommer i intervjuer, TV-sändningar och hans självbiografier. Hans självpresentationer är totalt centrerade kring värdet att han har roligt med fysiken, och att han själv är en rolig person. Att det efter andra världskriget blev legitimt för forskare att säga att de ägnar sig åt vetenskap för att det är kul är en överraskande utveckling, särskilt i kontrast till två andra sätt varigenom vetenskapligt arbete motiverats: för att vetenskap ger nyttig kunskap, och för att objekten som studeras är förunderliga.

‘För att ny kunskap är nyttig’, har varit ett ytterst vanligt sätt att motivera vetenskap på under hela 1900- och 2000-talet, och långt innan dess också. Man skulle t. ex. kunna argumentera för att två toppar i nyttans konjunktur var på 1700-talet under merkantilismen och på 1990-talet under nyliberalismen. En specifik aspekt av denna motivering har dock blivit totalt omodern och förekommer bara ytterst sällan på 2000-talet, nämligen den att vetenskapen är så nyttig för andra att forskare bör offra sig själva på vetenskapens altare. Just kring sekelskiftet 1900 var detta en vanlig trop, där man beskrev vetenskapligt arbete genom att bl.a. hämta metaforer om att uthärda tröstlöshet från polarexpeditioner samt använde språkbruk hämtat från religionshistorien, t. ex. när man kallade tidiga röntgenarbetare som förlorat fingrar för vetenskapens ”martyrer”. Nobelpristagaren Marie Curie kallas också exempelvis ofta just för en martyr för vetenskapen eftersom radiumet hon arbetade med gav henne cancer. Men att forskaren uppmanades att offra sitt liv, sin hälsa, sin familj eller något annat viktigt för vetenskapen, blev omodernt under mellankrigstiden.³

Ett annat svar på frågan ‘varför ägna sig åt vetenskap?’ med en väldigt lång historia är ‘för att förundras’, det vill säga att naturen, vetenskapen eller kunskapen är så pass förunderlig, fascinerande eller sublim att forskare inte har några andra val än att fångas. Inom klassisk idéhistoria är det lätt att samla ihop långa rader av prominenta tänkare som uttryckt att allt kunskapssökande börjar i just förundran (*wonder*). Mest inflytelserik är förmodligen Aristoteles, men särskilt betydelsefulla för just vetenskapshistorien är de filosofer som var avgörande för den vetenskapliga revolutionen i början av 1600-talet, som Francis Bacon och René Descartes.

Inom vetenskapshistorisk forskning sägs ofta förundran ha lett till ett ivrigt

samlade. Vid många europeiska hov från ungefär 1400-talet och framåt skapades kuriosakabinett fyllda med förunderliga ting.

Häri framvisades exempelvis naturalier från exotiska länder och objekt från viktiga händelser. Förundran inför särskilda objekt som en startpunkt för samlande och sedan sorterande och analyserande har alltså framställs som en vanlig orsak till vetenskapligt arbete. Denna slags förklaring sägs av många historiker, bland andra Katharine Park och Lorraine Daston, ha dominerat fram tills 1800-talets mitt, då förundran smutsades ned av associationer till populärvetenskap och underhållning, som olika slags ”Wonder Shows”.⁴

Förundran har alls inte försvunnit ut självbeskrivningar på 1900- och 2000-talen, men sådana känslor är numera lite knepiga att hantera som värden, på grund av dess två ytterligheter vilka är svåra att förena med vetenskap.

Åt ena hållet, då förundran blir för stor, blir den förundrade som fångad av det sublimes objektet. Man blir hänförd, passiv, oförmögen att agera: det här är fascinerad i den äldre betydelsen av orden, där det närmast betyder hypnotiserad. Forskarens egen vilja försvinner fullständigt.⁵

Åt andra hållet, där respekten som förundran ofta vävs samman med saknas, blir förundran enbart underhållning. I denna form innebär förundran bara att det är nöjsamt att känna en hisnande magkänsla. Förundran blir här inte mer än ett billigt trick som konsumeras utan vördnad för det förunderliga objektet. Låt mig demonstrera dessa ytterligheter genom ett citat från den mest berömda Nobelpristagaren i fysik, vilket ofta förekommer i olika populärve-

Exempel på ett kuriosakabinett. Denna bild föreställer det Augsburgska konstskåpet, vilket överlämnades i gåva till Gustav II Adolf 1632. Numera finns det i Uppsala universitets ägo och är utställt på Museum Gustavianum.

tenskapliga sammanhang, på museum och på festivaler. 1934 skrev Albert Einstein:

*The most beautiful thing we can experience is the **mysterious**. It is the source of all true art and science. He to whom the emotion is a stranger, who can no **longer pause to wonder and stand wrapped in awe**, is as good as dead —his eyes are closed.*⁶

Einstein framställer alltså förundran som ett slags vördnad vilken ger upphov till passivitet. Den som upplever förundran, vilken enligt Einstein är källan till all 'verklig' vetenskap, pausar och 'står som insvept i vördnad'. Förundran är en känsla som föranleder ett passivt mottagande – det är inte långt till att den som upplever en sådan känsla slår över i att bli fullständigt överväldigad och därmed handlingsförlamad.

Motsatsen till denna potentiellt lamslående respekt är förundran som underhållning. Här kan man som exempel dra sig till minnes tidskriften *En ding ding värld* vilken publicerades i Sverige på 1990-talet, eller hur *Guinness rekordbok* samlar förunderliga ting att förfasas och häpnas över. Båda dessa två ytterligheter, vördnad och underhållning, är svåra att hantera när vetenskap skall beskrivas.

Det var en kortfattad översikt över förundrans konjunkturen i relation till vetenskapligt arbete. Låt oss nu återvända till vårt huvudsakliga studieobjekt, nämligen rolighet, eller "fun". Som tidigare nämnts är att ha roligt som forskare en trop som blev vanlig i Europa och Nordamerika från 1950-talet och framåt. Jag menar att fysikern Richard Feynman var avgörande för denna utveckling. Hans självbiografier, exempelvis *Surely You're Joking, Mr. Feynman*, är några av de mest framgångsrika av alla självbeskrivande texter av vetenskapsmän under 1900-talet. Den sammanknyttande tråden i de flesta av hans texter handlar just är att han återkommande framställs som en joker, en playboy, en kul kille som ägnar sig åt knasigheter.⁷

Både att som forskare framställa sig själv som en kul person, och att som forskare framställa vetenskap som roligt, har idag blivit till retoriska troper eller till kulturella resurser att använda sig av när det vetenskapliga livet ska beskrivas. Ett av många exempel på detta kommer från Nobelbanketten 2018, där Donna Strickland (1959–), en av Nobelpristagarna i fysik det året, talar om vad fysik är för henne:

When I was in grad school working on the project for which Gérard and I

*are being honored, Cyndi Lauper had a big hit: "Girls Just Want to Have Fun". But they wanted to wait until the working day is done. As for me, I want to have fun while I'm working. Now not everyone thinks physics is fun, but I do. I think experimental physics is especially fun, because not only do you get to solve puzzles about the Universe or on Earth, there are really cool toys in the lab.*⁸

Strickland betonar här att hon är fysiker just för att det är roligt, och att fysik för henne är ett slags lek med pussel och leksaker. Varför är 'roligt' ett legitimt svar på varför man ägnar sig åt vetenskap? Svaret är den totala motsatsen till att framhålla vetenskaplig kunskaps nytthet, eftersom roligt arbete görs för sin egen skull och man som forskare därmed implicit är ointresserad av användbarheten av arbetets frukter. I relation till förundran, dock, så finns det både likheter och skillnader.

Likheter mellan förundran och rolighet inkluderar att båda tillstånden är njutbara, sköna, att människor gärna söker upp dem och vill stanna kvar i dem när de är där – man försöker ej stöka undan roliga eller förunderliga upplevelser så snabbt som möjligt.

Men det finns också viktiga skillnader, varav den främsta är förhållandet till frihet. En avgörande aspekt av lek och av att ha roligt är att rolig lek är fritt vald – man kan inte tvingas ha roligt, ha roligt mot sin vilja. Däremot finns det i förundran en latent aspekt av att bli fångad, av att ett förunderligt objekt tar makt över den förundrade. I en rolig aktivitet är man själv medskapande – det finns inga objekt som är roliga i sig själva – medan förunderlighet är en egenskap som ligger förborgad i objektet självt

Men låt oss knyta detta till frågan om kalltanken. Kan man ha roligt i ett kallyrke? Kan vetenskapliga yrken sägas vara kallyrken samtidigt som att ha kul på jobbet är en så pass vanlig förklaringsmodell? Att göra något för att det är roligt och för att man är kallad till att göra det har vissa likheter – som att lön, berömmelser och priser är oviktiga. Men till skillnad från vid kallyrken finns vid roliga aktiviteter ingen koppling till en högre verklighet, eftersom en rolig aktivitet är sin egen belöning. Därtill är effekten av arbetet ointressant. Effekten av arbetet inom ett kallyrke är visserligen mindre viktig än inom nytthetstanken – det viktigaste är arbetandet, inte arbetets frukter – men det finns ändå en förhoppning om att arbetet på något sätt skall koppla den arbetande närmare det högre värdet.

Sammanfattningsvis är det intressant att undersöka hur vetenskapliga liv och värv har beskrivits under olika tider. Inom den naturvetenskapliga

själv/biografen – liksom i alla sorters professionsbiografier – finns ett flertal värden att laborera med, troper och kulturella resurser författarna använder sig av. Några av de överväganden som präglar beskrivningar av forskarliv, egna och andras, inkluderar:

- arbetar man för andra eller för sig själv? Hur ansvarig är man för sina egna beslut?
- Bör man betona sitt eget hårda arbete eller sin virtuositet: kämpade man sig till sin framgång eller dansade man sig till den?
- Förhåller man sig till sitt vetenskapliga objekt med vördnad, dyrkan, eller är man fri att göra som man vill med det?
- Hur förhåller sig den dagliga verkligheten till en högre verklighet?

Hur arbetande liv inom professionsbiografier beskrivs tål att reflektera över. Härigenom kan vi få fatt i flera viktiga kännetecken på det samhälle som biografen skrivits inom. Några exempel på kunskapskomplex som kan tydliggöras genom sådana studier är hur man i en viss historisk kontext förstått individualitet, sambandet mellan individ och grupp, hur man tänker kring att demonstrera hängivenhet, särskilt i sammanhang där religiös hängivenhet på olika sätt skulle uppfattas som problematisk, hur man underordnat sig regler och anpassat sig respektive revolterat: helt enkelt hur fritänkande och öppensinnighet iscensatts i förhållande till kunskapsproduktion. Hur människor beskriver sin känslomässiga anknytning till det egna arbetet avslöjar mer om dem och om deras sammanhang än vad de själva kanske inser.

Noter

- 1 The Office of Communications, Princeton University, 8 oktober 2019. <https://www.princeton.edu/news/2019/10/08/princetons-james-peebles-receives-nobel-prize-physics>
- 2 Nobelpristagaren i fysik Andrea Ghez, intervjuad via telefon av Nobel Media, 6 oktober 2020. <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/2020/ghez/interview/>
- 3 Rebecca Herzig, *Suffering for Science: Reason and Sacrifice in Modern America* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2006).
- 4 L. Daston & K. Park, *Wonders and the Order of Nature 1150–1750* (New York: Zone Books, 1998).

- 5 Torbjörn Gustafsson Chorell, “Modes of historical attention: wonder, curiosity, fascination”, *Rethinking History*, DOI: 10.1080/13642529.2020.1847896 (2021)
- 6 Albert Einstein, *The World As I See It* (London: John Lane The Bodley Head, 1935 [1934]), s. 97.
- 7 Richard Feynman, *Surely You're Joking, Mr Feynman!* (New York: W. W. Norton, 1985). Se även t.ex. Richard Feynman, *The Pleasure of Finding Things Out: The Best Short Works of Richard P. Feynman* (New York, W.W. Norton, 1999).
- 8 Donna Strickland, Nobeltal, 10 december 2018. <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/2018/strickland/speech/>

Christina Carlsson Wetterberg

Guldorn och fallgropar

Reflektioner från den biografiska verkstaden

Utgångspunkten för det här föredraget är de biografier jag skrivit om två pionjärer inom svensk kvinnorörelse, verksamma under årtiondena kring sekelskiftet 1900.¹ Ambitionen är att retrospektivt kasta ljus över forskningsprocessen och några av dess resultat. Det handlar om vad förförståelse, teoretiska utgångspunkter och metodiska val betyder för utformningen av en biografi och i förlängningen också om poängen med att skriva en historisk biografi.²

Temat för det här symposiet är ”professionsbiografier”. För min del har jag tolkat det brett, som biografier där tyngdpunkten läggs på en persons verk eller gärning. Att själva begreppet är problematiskt framgick vid symposiet och säkert också i bidragen i denna bok.

Den ena av mina huvudpersoner är Frida Stéenhoff: författare, feminist och samhällsdebattör. Min bok om henne, som har titeln *Bara ett öfverskott af lif*, kan placeras i genren ”författarbiografier”. En genre som dock i sig är mångfacetterad. Min andra och nyligen utkomna biografi, *Jag saknar fruntimmer här*, handlar om Anna Bugge Wicksell och är svårare att enkelt placera. Hon var utbildad jurist och aktiv i kvinnorörelsen, i fredsörelsen och i den liberala rörelsen och krönte sin gärning med att representera Sverige i Nationernas förbund. Kanhända hör den boken hemma bland de politiska biografierna. Eller ska båda placeras i den bredare kategorin, ”intellektuella biografier”. Jag skulle vilja säga att biografier i sig gör ett visst motstånd mot snäva kategoriseringar om den har som syfte att fånga hela livet. Just den period och den samhällskategori som är i fokus i mina böcker – en intellektuell, politisk och kulturell vänster – bestod ofta av mångsysslare, både män och kvinnor. För mig har det varit en poäng att gå ganska förutsättningslöst till väga för att inte låsa in mina huvudpersoner i en viss fälla. Jag har velat vara öppen för både bredd och ambivalens i deras liv.

Att skriva ett liv – att skriva ett kvinnoliv

I dessa postmoderna tider är det få som tror att det är möjligt att skriva en biografi som en lineär berättelse, från vaggan till graven, med ambitionen att finna den ultimata sanningen om en människas liv. Utifrån detta kan man antingen förkasta biografien som genre eller begränsa sina sanningsanspråk på olika sätt. Den postmodernt influerade biografiförfattaren gör till exempel inte anspråk på att skildra ett faktiskt liv, utan arbetar med texter och berättelser där jaget, identiteten, ständigt konstrueras, dekonstrueras och konstrueras på nytt.³ Men även med denna utgångspunkt, såvida det inte rör sig om en helt fragmentarisk text, måste textens jag tolkas och berättas i någon form. Så lutar sig till exempel Toril Moi i sin nyskapande och postmodernt influerade bok om Simone de Beauvoir tungt mot den psykoanalytiska teoritraditionen – ett val som i sig uttrycker ett klart ställningstagande till hur ett liv skall förstås.⁴ I mina böcker har jag valt en annan väg, också mer bekväm för en historiker, som bejakar uppfattningen att identiteten är både mångfacetterad och föränderlig, men betonar att en individs liv och handlande alltid måste förstås utifrån en kulturell och historisk kontext. Inspirationen är bland annat hämtad från den mikrohistoriska traditionen som tar fasta på de empiriska detaljerna och hur människor tänker och handlar i sitt vardagliga liv.⁵

En tid efter att biografien om Frida Stéenhoff kommit ut fick jag på ett seminarium frågan om det inte hade varit svårt att skriva om en kvinna som så tydligt tycks ha haft möjlighet att uttrycka sig och som dessutom verkade ha levt i ett lyckligt och traditionellt äktenskap. Jag blev något förbryllad över frågan och den fick mig att inse att en biografi så lätt reduceras till en berättelse om stabilt subjekt och ett väl sammanhållet liv, och när det handlar om kvinnor förväntar man sig ofta en berättelse om antingen en hjältinna eller ett offer. I själva verket är det just denna typ av enkla och stereotypa berättelser som jag kämpat med och försökt undvika. Så här i efterhand tycker jag mig kunna se att det var två berättelser, i samhället och i forskningen, som pockade på och ville ta över.

För det första den i samtiden och i senare forskning dominerande berättelsen, där kvinnors gärning nedvärderas eller helt enkelt osynliggörs. Vi kan kalla den den patriarkala berättelsen. Det är den som feministiska forskare länge arbetat för att underminera, men det har även inom denna forskningsinriktning funnits en tendens att fastna i stereotyper och tvinga in en mångfacetterad verklighet i förutbestämda kategorier. Då är det inte en patriarkal berättelse utan en rigid genusordning som läggs som ett raster över analysen.

Denna typ av feministisk berättelse har, liksom den förra, inte utrymme för ambivalens, tvetydighet och förändring. Detta har bland annat Lisbeth Larsson pekat på i en analys av feministiska biografier om svenska kvinnliga författare.⁶ En liknande poäng gör redaktören för antologin *The New Biography*, då hon framhåller att boken syftar till ge en motbild till den eländesbild av som ofta ges i forskningen.⁷ Detta betyder inte att existensen av könsbestämda strukturer förnekas, men hur de tar sig uttryck och huruvida de slår igenom i det enskilda livet, i en specifik historisk situation, är i stor utsträckning en empirisk fråga. Även om alla kvinnor (och män) har att förhålla sig till dessa mönster ser deras strategier olika ut beroende på vilka de är och hur deras liv ser ut.

Frida Stéenhoff och Anna Bugge Wicksell

Frida Stéenhoff (1862–1945) debuterade år 1896 med sitt första drama, *Lejonets unge*. Dramat var inledningen på ett långt och kontroversiellt författarskap. Hon skrev i rask följd flera dramer och började efterhand även att engagera sig i den offentliga debatten, i tal och i skrift. Hon skrev om prostitution, barnbegränsning, rösträtt, äktenskap, krig och fred. Hon var en kontroversiell röst i dåtidens litterära och politiska samtal och hennes dramer och debattskrifter orsakade återkommande debattstormar. Motskrifter skrevs och protestmöten anordnades i samband med teaterföreställningar och föredrag. Som mest omdebatterad var hon under årtiondena runt sekelskiftet, då hon med maken Gotthilf och de två barnen bodde i Sundsvall. Hon var starkt kritisk mot religionen, som hon själv var nära förtrogen med som uppväxt i en pietistisk Stockholmsmiljö, och mot rådande äktenskaps- och sexualmoral. Hon var också den som, inspirerad av franska intellektuella, introducerade begrep-

Frida Stéenhoff (1862–1945).

Anna Bugge Wicksell (1862–1928).

pet feminism i det tidiga 1900-talets svenska debatt.

Anna Bugge Wicksell (1862–1928) kom ursprungligen från Norge men flyttade sommaren 1890 till Sverige då hon ingått samsvetsäktenskap med den kände samhällsdebattören och senare Lundaprofessorn i nationalekonomi, Knut Wicksell. Hon hade varit en av de första kvinnorna som avlagt studentexamen och sedan gått vidare till universitetsstudier i Norge och hon var även mycket aktiv i den kvinnorörelse som växte fram där under 1880-talet. När hon träffade sin stora kärlek, lämnade hon detta bakom sig och tog det mycket kontroversiella beslutet att leva tillsammans med honom utan att ingå ett officiellt sanktionerat äktenskap. De fick två barn och tog även till sig ett fosterbarn. Man kan säga att paret Wicksell levde Frida Stéenoffs vision genom att i sitt privata liv protestera mot kvinnans underordnade ställning i äktenskapet. Anna Bugge Wicksell kom att i Sverige inta en ledande roll inom den kvinnliga rösträttsrörelsen lokal

kalt, nationellt och internationellt, likaså inom fredsrörelsen under kriget och i det internationella fredsarbetet därefter.

De två kände varandra och tillhörde samma kulturradikala miljö. Även om de ideologiskt stod varandra nära var deras agendor olika. Frida Stéenhoff sökte framför allt påverka sin samtid med sin penna, via scenen eller i talars-tolen och hon engagerade sig i tidens mest kontroversiella frågor. Anna Bugge Wicksell var mer av en realpolitiker, en handlingens och organisationernas kvinna.

Jag kommer fortsättningsvis att med några konkreta exempel från arbetet med biografierna över dessa föregångskvinnor illustrera några kritiska punkter, valsituationer och dilemman jag ställdes inför under arbetets gång och hur jag försökte lösa dem.

Förförståelse, metod och framställningsform

När jag inledde arbetet med den första biografen under tidigt 2000-tal hade den internationella diskussionen om biografen som genre också nått Sverige. Flera antologier på temat hade publicerats och fler skulle komma.⁸ En traditionellt upplagt kronologisk biografi kändes då inte så lockande. Jag tänkte mig i stället en mer teoretiskt styrd och tematisk framställning, där teorier kring feminism och kön skulle utgöra en grundbult. I min dator finns bevisen på den tankemöda jag lade ned på att försöka få till en tematisk disposition. Men det fungerade inte. Fart på skrivande fick jag först när jag helt ändrade arbetssätt och valde att arbeta väldigt källnära. Ett angreppssätt som liknar det så kallade ”ledtrådsparadigm” som är förknippat med mikrohistorikern Carlo Ginzburg, där forskaren fokuserar på detaljer, låter intuitionen ta plats och försöker att vara så förutsättningslös som möjligt. Här är inte forskarens uppgift att fastställa entydiga orsakssamband utan att ordna sina ledtrådar, sina spår, på ett sådant sätt att ett trovärdigt mönster uppstår. Begreppet ledtråd blev ett slags metodologisk nyckel i forskningsprocessen.⁹

Vilka ledtrådar man fångar upp, vilket mönster man komponerar styrs naturligtvis av förförståelse och teoretiska utgångspunkter och inte minst av den forskningsfråga som ställs. Min ambition med båda biografierna var att placera in huvudpersonerna i deras tid, att kasta ljus över deras intellektuella utveckling, att förstå hur liv och gärning hängde samman samt inte minst att genom detta få nya perspektiv på det intellektuella och politiska sammanhang de var en del av. Att jag ville utmana de ovan skisserade berättelserna låg också bakom valet av ett angreppssätt där det var viktigt att vara öppen för vad källmaterialet hade att säga och att inte tona ned motsättningar och paradoxer som inte verkade passa in. Genom detta val av metod började jag se saker som jag med ett annat angreppssätt troligtvis inte hade sett och berättelserna kunde ta form. Detta kommer här att illustreras med några exempel från boken om Frida Stéenhoff.

För mig var Frida Stéenhoff främst den orädda och den kontroversiella, som utmanade sin samtid i dess mest kontroversiella frågor. Hon var ett undantag och en outsider – helt i linje med de stereotypa berättelser som skisserades ovan. Den förförståelsen styrde inledningsvis också mina frågor och mitt sökande. Jag letade belägg för att hon mötte motstånd och blev glad när jag fann det. ”Jag måste spränga mig en väg”, ”Jag har kommit i pinsam kon-

flikt med min familj” var formuleringar som jag fann i brev och satte som rubriker. Men efterhand insåg jag att det inte stämde. Hon fick motta oerhört hård kritik i den offentliga debatten, det är sant, men hon fick också mycket mer stöd än jag förväntat mig, även av meningsmotståndare. Dessutom blev det uppenbart att hon trots sina kontroversiella tankar själv i flera avseenden levde ganska konventionellt – hon kanske var en outsider i vissa avseenden men inte i andra. Begreppsparet kontroversiell/konventionell blev en intressant paradox i hennes liv, som hon säkert inte var ensam om, som jag tvingades att reflektera över och som både komplicerade och fördjupade förståelsen för min huvudperson. Mitt förutsättningslösa sökande, som alltså inte begränsades enbart till de feministiska frågorna, innebar vidare att andra aspekter av hennes roll som intellektuell blev synliggjorda, bland annat hennes mer allmängiltiga tankar kring skapandet och relationen mellan teatern och livet.

Arbetet med den här boken kom alltså först på allvar igång då jag valde att arbeta källnära och kronologiskt och med det följde ett annat framställningssätt. Jag märkte att jag nästan omedvetet började berätta en historia, med en viss dramaturgi, som i regel inte finns i traditionella historiska framställningar. Extra tydligt blev detta då jag i slutskedet av arbetet skulle skriva ett avsnitt om en händelseutveckling jag behandlat tidigare i en artikel, och tänkte att jag skulle ekonomisera och ta in delar av detta i boken och slippa skriva nytt. Men se det gick inte. Där fanns begrepp och ett sätt att skriva som inte alls passade i boken, ja grundtonen var en helt annan. Jag fick skriva om helt enkelt. En livsberättelse kräver en annan form som ligger närmare det liv man skildrar.

Men hur mycket får man dramatisera och dikta? Kring detta har det förts en livlig diskussion i forskningen och i artiklar på kultursidorna under senare år. För mig som historiker är det dock självklart att berättelsen ska vara baserad på fakta och möjlig att kontrollera – om än den ultimata sanningen om ett liv aldrig kan nås.

Liv, gärning och kontext

Personen, verket och kontexten är de delar som med varierande tonvikt samverkar i en biografi. Hur få med kontexten och dess betydelse utan att fastna i den och låta den tynga framställningen?

Hur mycket kontext som behövs är beroende av vilken person och vilken

tid det gäller. Mina två huvudpersoner föddes på 1860-talet och levde in på 1920- respektive 40-talet. Under den tiden hände mycket: en omfattande ekonomisk omdaning, kulturella och litterära omsvängningar, politiska reformer, unionsupplösning, första världskriget, Versaillesfreden och tillkomsten av Nationernas förbund.

Valet av kontext hänger förstås nära samman med vilken fråga som ställs. Inledningsvis hade jag med Stéenhoff-biografin ambitionen att inte fördjupa mig närmare i hennes litterära författarskap. Kanske var jag själv påverkad av den stämpel av tendenslitteratur som både samtiden och senare forskning satt på hennes dramer, men också för att jag är historiker och inte litteraturvetare. Men ju mer jag fördjupade mig i källmaterialet visade det sig att det var det litterära författarskapet som låg Frida Stéenhoff varmast om hjärtat och att hon vägrade att placeras i facket tendensdramatiker. Det litterära fältets utveckling blev därmed en viktig kontext och jag kunde efterhand också konstatera att hon visserligen fick kritik för sina idéer men att många också gav en positiv värdering av hennes dramatiska och stilistiska förmåga. Därmed nyanserades bilden av hur kvinnliga författarskap bemöttes.

Även om jag tyckte att jag kunde tiden när jag tog itu med biografin om Anna Bugge Wicksell, så krävdes för att förstå henne, hennes idévärld och agerande, att jag satte mig in i helt andra saker. Fredsrörelsen blev viktig liksom utrikespolitiska frågor och inte minst Nationernas förbunds tillblivelse och fortsatta öden.

När det gällde de två sista kapitlen i boken som rör Nationernas förbund fick jag arbeta särskilt mycket för att få ned kontexten till en rimlig nivå så att den inte skulle ta över. Ett stort problem här var för övrigt att det finns så lite forskning kring Sveriges roll i denna organisation. Jag fick läsa in mig så gott jag kunde och ofta gå direkt till källorna. Bristen på forskning gällde också fredsrörelsen, vilken visade sig vara minst lika viktig för Anna Bugge Wicksell som rösträttsrörelsen. Det var genom det oerhört rika brevmaterialet som hennes centrala roll i fredsrörelsen under kriget blev synligt. Och breven gjorde det också möjligt att även ge de två sista kapitlen en personlig touch.

När det gäller min metod har jag alltså i stor utsträckning låtit materialet styra och därmed försökt vara öppen för oväntade saker – om än samtidigt ytterst medveten om att det är författaren som väljer och att materialet sätter gränser. Det är framför allt brevmaterial som använts och min ambition har varit att hela tiden både ha med min huvudpersons röst och personliga liv och

försöka undvika alltför långa utläggningar – om andra personer eller händelser i tiden – för att inte förlora henne ur sikte.

Om tolkningar och att undvika anakronism

Mitt exempel under denna punkt rör Anna Bugge Wicksells arbete i Nationernas förbund, närmare bestämt i en av dess kommissioner. År 1920 hade hon, som enda kvinna, utsetts till ledamot av den svenska delegationen som åkte till förbunds församlingens första möte i Genève. Året efter blev hon tillfrågad om och tackade ja till att ingå i den Permanenta Mandatkommission, även här som enda kvinna. Båda uppdragen uppehöll hon fram till sin död 1928.

Mandatkommission hade till uppgift att övervaka att segrarmakterna förvaltade de så kallade mandaten – de besegrade staternas tidigare kolonier i framför allt Mellanöstern och i Afrika – enligt de regler som uppsatts av förbundet och med den långsiktiga målsättningen att de skulle bli självständiga. När jag började med den här delen av mitt arbete hade det just kommit ut ett stort vetenskapligt arbete om mandatkommissionen, som hade en förhållandevis kritisk hållning till kommissionen, och även till dess kvinnliga representant. Att över huvud taget ingå i den här kommissionen var enligt författaren detsamma som att medverka till en ny typ av imperialism, baserad på förmynderskap istället för tvång. Den tolkningen är enligt min mening alltför strukturinriktad och även anakronistisk i betydelsen att den tar sin utgångspunkt i vad som hände sedan.

Sett i ett efterhandsperspektiv skulle det ta långt tid innan kolonierna blev fria och om mandatkommissionen hade någon roll i det kan diskuteras. Men flera av de män och kvinnor som satt i kommissionen, särskilt radikala liberaler av Anna Bugge Wicksells snitt, var övertygade om eller hoppades i alla fall att kunna göra skillnad.

Jag grubblade länge på hur jag skulle förhålla mig till det här och landade i att kort presentera den kritiska studien med mina reservationer. Mot detta ställde jag en samtida värdering av Anna Bugge Wicksells gärning gjord av Elin Wägner, som framhöll henne som en demokrat som alltid verkat för allas mänskliga rättigheter ”oavsett lön, klass och folk”.

Genom att lägga upp det så här ville jag ge läsaren tillräckligt med information för att själv fundera över möjliga tolkningar.

Avslutande ord

För att dra ihop trådarna så landade jag i båda fallen i en typ av biografi som är i huvudsak kronologisk, har en berättande form, men är byggd på en gedigen empirisk grund. Målsättningen har varit att fånga en helhet där det enskilda livet, livsverket och den omgivande kontexten skulle finnas med hela tiden i framställningen. Underförstått innebar detta en sparsamhet med egna uttalade tolkningar och en ambition att ge förutsättningar för läsaren att själv tänka över orsakssamband och hur personens liv och verk ska förstås.

Även om uttalat teoretiska frågor inte ställs i biografierna så finns där ändå en typ av problematik som olika teorier tar upp. Till exempel kring klass och kring den manligt definierade offentligheten. På det sättet kan man säga att den här typen av biografier kan användas för att diskutera olika typer av teoretiska frågor, även om det för mig mest har handlat om att förstå ett liv och ett verk i dess specifika tid.

Sedan är det viktigt att tillägga att även om ambitionen är att låta materialet tala, så är det till syvende och sist ändå författaren som talar i boken genom sättet att skriva, urval och tolkningar. Vi är alla en del av vår tid och vetenskapliga miljö och på den punkten är det alltid viktigt att fundera över vilken som är ens agenda.

Noter

- 1 Carlsson Wetterberg 2010 och 2020.
- 2 Artikeln bygger på och vidareutvecklar två tidigare artiklar baserade på Stéenhoff-biografen (Carlsson Wetterberg 2014 och 2016), som innehåller mer utförliga referenser.
- 3 Caine 2010, Possing 2015.
- 4 Moi 2008. Som Barbara Caine (2010) påpekat, ville Moi i den första utgåvan av boken inte kalla den för en biografi, något hon ändrade på i den andra utgåvan.
- 5 Davis 1995, Chartier 1997, Ginzburg 2012.
- 6 Larsson 2001, s. 408.
- 7 Margadant 2000, s. 10.
- 8 Se till exempel Ambjörnsson et al. 1997 och Rosengren & Östling 2007.
- 9 Ginzburg 1983.

Referenser

- Ambjörnsson, Ronny, Ringby, Per & Åkerman, Sune (red.), *Att skriva människan: essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*, Stockholm 1997.
- Caine, Barbara, *Biography and History*, Basingstoke 2010.
- Carlsson Wetterberg, Christina, – *bara ett öfverskott af lif –: en biografi om Frida Stéen-hoff* (1865-1945), Stockholm 2010 (utkommer snart i ny utgåva).
- Carlsson Wetterberg, Christina, ”Biografien som medel att utmana stereotypa berättelser om manligt och kvinnligt”, i Greger Andersson, Christina Carlsson Wetterberg, Carina Lidström & Sten Wistrand (red.), *Berättande, liv, mening: fakta & fiktion, biografi, narrativ metod*, Örebro 2014.
- Carlsson Wetterberg, Christina, ”Biography as a way of challenging gender stereotypes”, i Erla Hulda Halldorsdottir, Tiina Kinnunen, Marit Leskelä-Kärki & Birgitte Possing, (red.) *Biography, gender and history: Nordic perspectives.*, Turku 2016.
- Carlsson Wetterberg, Christina, *Jag saknar fruntimmer här: en biografi över Anna Bugge Wicksell*, Stockholm 2020.
- Chartier, Roger, *On the Edge of the Cliff: History, Language and Practices*, Baltimore 1997.
- Ginzburg, Carlo, *Clues, Myths and the Historical Theory*, Baltimore & London 1989.
- Larsson, Lisbeth, *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm 2001.
- Margadant, Jo Burr (red.), *The New Biography: Performing Femininity in Nineteenth-Century France*, Berkeley 2000.
- Moi, Toril, Simone de Beauvoir: *the Making of an Intellectual Woman*, Oxford 1994.
- Possing, Birgitte, *Ind i biografien*, København 2015.
- Rosengren, Henrik & Östling, Johan (red.), *Med livet som insats: biografin som humanistisk genre*, Lund 2007.
- Zemon Davis, Natalie, *Women on the Margins: Three Seventeenth-Century Lives*, Cambridge, Mass. 1995.

Symposieprogrammet

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg (KVVS)

The Royal Society of Arts and Sciences in Gothenburg

Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg har glädjen att inbjudas till årets symposium. Detta har fått rubriken **Professionsbiografen**. Symposiet äger rum i Göteborgs Stadsmuseum, Wallenstamsalen, 12 oktober 2020, samt digitalt.

Preliminärt program

Måndag 12 oktober:

10.00 Välkomsthälsning av ordf. Anders Jarlert, praktisk information av sekr. Gunhild Vidén

10.20 Johan Svedjedal: Författarbiografen

10.50 Karin Sidén: Konstnärsbiografen

11.30 Kaffepaus

12.00 Gunnar Ternhag: Skrivna liv i musik – en berättelse

12.30 Oloph Bexell: Herdaminnen. Prästbiografiska uppslagsverk under mer än 200 år

13.00 Lunchpaus, enkel servering i museets foajé

14.00 Kjell-Åke Modéer: Juristbiografen

14.30 Jan Westin: Duktig doktor eller banbrytande forskare? Om minnesord över läkare

15.00 Anneli Drakman: Självuppoftande, sublim eller kul? Hur amerikanska fysiker diskuterade och framställde sitt eget yrke under 1900-talet

15.30 Kort paus

15.45 Bo Lindberg: Den lärda biografien

16.15 Christina Carlsson Wetterberg: Att binda samman profession och liv. Några tankar kring biografins teori och metod.

16.45 Avslutande diskussion

17.15 Avslutande ord av ordf. Anders Jarlert

För fysiskt deltagande krävs anmälan. Gränsen är satt till 50 personer, och deltagarlistan upprättas i den ordning anmälningarna kommer in. Platserna går i första hand till ledamöterna, men gäster är välkomna att delta digitalt. Av pandemiska orsaker kommer förtäringen att inskränkas till en enkel baguette-lunch i foajén. Meddela i anmälan om du önskar lunch.

För digitalt deltagande krävs också anmälan, varefter länken skickas ut till de anmälda.

Anmäler sig gör man via mail till info@kvvs.se. Sista dag och tid för anmälan till fysisk närvaro är **torsdagen den 8 oktober kl 18**. För deltagande i webinariet önskas anmälan senast fredagen den 9 oktober kl 16.

De medverkande:

Oloph Bexell är professor em. i kyrkohistoria vid Uppsala universitet. Hans forskning är främst inriktad mot liturgins, homiletikens, hymnologins och kyrkorättens historia liksom mot personhistoria. Han har skrivit ett trettiotal artiklar i *Svenskt biografiskt lexikon* och under arton år varit prästmötesminnestecknare. Han är preses i Samfundet Pro Fide et Christianismo och vice preses i Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala.

Christina Carlsson Wetterberg är professor em. i historia och knuten till Örebro och Lunds universitet. Hon har författat böcker om kvinno- och genushistoria. Under senare år har hon skrivit biografier över Frida Stéénhoff och Anna Bugge Wicksell, vilka båda var framträdande inom den tidiga kvinnorörelsen.

Annelie Drakman disputerade i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet 2018 på en avhandling om varför åderlåtning, miasmateorin och klimatmedicinen övergavs vid 1800-talets mitt. Från 2020 är hon anställd vid Stockholms universitet för att arbeta med *Joy in Science*, ett projekt finansierat av Riksbankens Jubileumsfond om hur Nobelpristagare i fysik använder glädjeyttringar för att beskriva sig själva och sina liv.

Anders Jarlert är seniorprofessor i kyrkohistoria vid Lunds universitet. Han har forskat i tidigmodern och modern svensk och europeisk kyrkohistoria. Han är president för Commission Internationale d'Études et d'Histoire du Christianisme samt ledamot av Kungl. Vitterhetsakademien.

Bo Lindberg är professor em. i idé- och lärdomshistoria i Göteborg. Han har forskat om klassisk tradition, begreppshistoria och universitetshistoria. Han är ledamot av Vitterhetsakademien.

Kjell Å. Modéer är professor em. i rättshistoria vid Lunds universitet. Hans forskning är främst inriktad mot rättsliga kulturer och traditioner, rätt och religion samt jämförande rättskulturforskning. För närvarande skriver han på en bok om den amerikanska juristikonen Ruth Bader Ginsburg och hennes anknytning till Sverige.

Karin Sidén är docent i konstvetenskap i Uppsala och verksam som överintendent och museichef vid Prins Eugens Waldemarsudde. Dessförinnan var hon forskningschef vid Nationalmuseum. Sedan 2016 är hon ledamot av Vitterhetsakademien.

Gunnar Ternhag är professor em. i musikvetenskap vid Stockholms universitet. Hans forskning ligger inom musiketnologi och musikhistoria. Han är ledamot av Musikaliska akademien och av Kungl. Gustav Adolfs Akademien, vars sekreterare han var mellan 2015 och 2021.

Jan Westin är pensionerad överläkare och docent i internmedicin, har främst varit kliniskt verksam inom det hematologiska området i Göteborg och Lund. Efter pensionen har han ägnat forskning åt göteborgsk lokal- bok- och medicinhistoria.